

Den Danske Atlas
Eller
Konge-Riget
Dannemark,
Med dets
Naturlige Egenskaber, Elementer, Indbyggere, Væxter, Dyr og
Andre Affødninger, dets gamel Tildragelser og nærværende Omstændigheder
Udi alle Provintzer, Stæder, Kirke, Slotte og Herregaarde.
Forestillet ved en udførlig
Landsbeskrivelse
Saa og oplyst
Med dertil forfærdigede Landkort over enhver Provintz
Samt ziret
Med Stædernes Prospecter, Grundridser og andre merkværdige Kobberstykker
Efter Høy-Kongelig allernaadigst Befaling.
Ved afgang
Pro-Canceller Dr. Erich Pontoppidan.
Samlet og fortsat af
Hans De Hofman,
Hans Kongelig Majestæts Conferentzraad og Amtmand over Coldinghuus Amt.
Med Kongel. Allernaadigst Privolego alene for A. H. Godiche og hans Arvinger.
TOMUS VII.
Kiøbenhavn, 1781.
Trykt paa Godiches Arvingers Forlag og Bekostning.

Cap. 1.	Om Hertugdommen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
Cap. 2.	Om Hertugdommet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
Cap. 3.	Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdommet Slesvig
Cap. 4.	Om Hertugdommet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

Til Kongen.

Stormægtigste

Allernaadigste Arveherre og Konge

Vi fordrifte os herved i allerdybeste Underdanig-
Hed at nedlegge for Deres Majestæts Trone,
den syvende og sidste Tome af dette efter høykonge-
lig Befaling Begyndte og nu endeligen fuldendede Verk.
Og hvem uden Deres Majestæt, som det heri beskrevne
Fædrenelands Konge og Fader, kunne vi tilskrive et
Verk af denne Vigtighed? Et Verk, som ofte har været
Ønsket, ofte har været begyndt, men hvis endelig
Udgave Skiebne ogsaa synes at have henlagt til
Deres Majestæts lyksalige Regierings Tid.
Videnskabernes Forfremmelse, Handelens Udbredelse,
Fredens Vedligeholdelse, Danmarks Udvidelse,
Nyttige Anstaltens Indrettelse, alle disse Frugter af
Deres Kongelige Majestæts utrettelige Omsorg for
Rigernes Vel, ere ligesaa mange Ærestøtter for Deres
Majestæt, og skulle for de sildigste Efterslegter
forkynde Danmarks Lyksalighed under en stor og fred-
elskende Konge.

Maatte vore Bestræbelser i at fuldføre denne Tome
Efter den af vor salige Moder lagde Plan, vinde Deres
Majestæts allerhøjest Bifald! Maatte vi endog ved
Dette Arbejde naae det Øyemed som vores salige Moder
Altid havde for Øyne, Kongens Ære, Fædrenelandets
Nytte og Fornøjelse!

Himlen bevare indtil den sildigste Alderdom Deres
Kongelige Majestæt og det høykongelige Arvehuus!
Fædrenelandets Lyksalighed voxe fremdeles under
Deres Majestæts faderlige Regiering, saa at hele
Europa med Misundelse maa beskue det Riges Lykke,
Hvis Regent sætter al sin Ære i Fædrenelandets
Kierlighed!

Saa ønske i allerdybeste Underdanighed
Deres Kongelige Majestæts

- Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdømmet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

Kiøbenhavn den 4 sept. 1781

Allerunderdanigste troepligtskyldigste Tienere og Arve-Undersaatte
Godiches Arvinger

Fortale

Den, som med utrettelig Flid har samlet til vores Fædrenelands Historie, afgangne Etatsraad og Geheime-Archivarius Jacob Langebek, har ved en trykt Invitation 1768 anmodet de Geistlige og Verdslige i det slesvigske Fyrstendom at optegne hvad som maatte findes af historiske Efterretninger ved hver Kiøbstæd, Sogn og Herregaard i bemeldte Fyrstendom, for derefter at forfærdige den synede Tome af den danske Atlas.

Tid efter anden blev bemeldte Langebek tilsendt fra adskillige brave Mænd endeel gode Efterretninger, selv har han og her og der samme forøget Archivet.

Efter denne Brave Mands Død blev Documenterne udleveret til Forlæggerinden Madame Godiche, som da allerede havde gjort anseelige Bekostninger paa Kobberpladerne til denne Tome, hvorover bemeldte Mad. Godiche anmodede mig, som havde samlet og forfærdiget den fjerde, femte og siette Tome af den danske Atlas, at jeg vilde fuldføre dette Verk; Men da det mig allernaadigst anfortroet Embede ikke gav mig Tid til overs, for at paatage mig dette Arbeide, saa kunde jeg ikke heri hielpe videre, end ved Brevvexling at formaae Vedkommende at give mig de manglende Efterretninger. Hertil have de fleste været meget villige, og jeg har med største Taksigelse imodtaget saadanne Efterretninger, hvis Undværelse i denne Deel vilde gjort den manglende i noget og feilende i andre Stykker.

3

- Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdømmet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus VII 1774 Del 1

Saa vel af disse Efterretninger, som de der fandtes i bemeldte Etatsraad Langebeks Stervboe, har den meget flittige Hr. Sandvig, Secretair ved det heraldiske Selskab, udarbejdet det meste af denne Tome, og samlet Efterretninger i samme Orden, som i de tre sidste Tomer af dette Verk er fulgt. Ligesom og igiennemgaaet Dankvert, Hansen og flere trykte Efterretninger om dette Fyrstendom for at faae det fuldstændig. (*)

(*) Hertugdømmets nye Historie, og Beskrivelsen over Løgum-Klosters Amt er af Hr. N. S. Weinwich; Ligesom Hertugdømmets Natur-Historie af H. J. Birch, nu Sognepræst til Glostrup Menighed, som vel ogsaa har forfattet Beskrivelsen over Tønder Amt, men efter en anden Plan, end denne Tomes Indretning tillod. Staden Slesvig Beskrivelse, er paa et par Anmerkninger nær, af sal. Herr Etatsraad Langebek.

Jeg har og selv igiennemgaaet denne Deel, og derved bleven overbeviist om Hr. Sandvigs Flid og Nøyagtighed i at uddrage og optegne hver Ting paa sit rette Sted. Ved saadan Sammenligning erfares best, hvor meget denne Deel af den danske Atlas overgaaer de forrige om dette Fyrstendom trykte Efterretninger, hvortil nogle brave Mænd i Synderlighed Hans Høyærværdighed Herr Biskop D. Block for Tørning Lehn, Etatsraad Lassen for Hadelsløbhuus Amt. Herr Bolten for Stapelholm, Hr. Provst Stresolv for Femern, og mange andre ikke lidet haver bidraget. Præster, Magistrater og en stor Deel af Proprietairerne i Hertugdømmet haver ogsaa optegnet og meddeelt den største Deel af disse Efterretninger, hvoraf Verket er samlet og uddraget.

Vel tilstaaer jeg, at ikke alle have gjort sig lige stor Flid med at optegne alle Ting saa nøye, som skee burde, endskiønt de fleste, i Synderlighed Geistligheden, have givet sig megen Umage; Proprietairerne alene synes mig ikke at have gjort sig saa megen Flid med at beskrive deres Gaardes Bygning, Herlighed, forrige Eyere, saa fuldkommen, som man havde ønsket, men disse Mangler ere dog ikke af saa megen Vigtighed, at Verket skulde tabe det Bifald, som dets Nytte ellers bør tilvejebringe det.

Enhver indseer hvor vanskelig det er at faae saa mangfoldige Efterretninger saa aldeles nøye, imedens jeg samlede ved en saare vidtløftig Correspondence de tre sidste Tomer af den danske Atlas og de elleve Tomer af Foundationer med videre for Dannemark, hvori dog mine kiære Landsmænd har været mig særdeles behjelpelige.

Fa nu denne Tome saaledes i nogle Aar med særdeles Flid er samlet, og Forlæggerinden nu afgangne Madame Godiche har anvendt anseelige Bekostninger saavel paa de meget kostbare Tegninger og Kobberplader, som paa Verkets Udarbejdelse og Trykning, ligesom og Arvingerne ikke have sparet Bekostninger paa de Kobberplader og Trykning, som manglede, saa formoder jeg, at bemeldte afgangne Madame Godiches Arvinger nyder saadan Debit paa dette kostbare Verk, at de i det mindste kan være skadesløs.

Og da bemeldte Sandvig har viist saa megen Flid og Nøyagtighed ved dette Verkes Forfatning, saa kunde det Almindelige være tient med, om han blev allernaadigst befordret til saadan et Embede, som kunde forunde ham Tid til at arbejde i dette Fag, hvortil han forekommer mig aldeles oplagt.

- Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdømmet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus VII 1774 Del 1

Hvad Registrene angaaer, da ere de indrettede ligesom de forrige trede Tomer, nemlig Kiøbstæderne og Sogne for sig, Herre- og Frigaarde for sig efter Alphabetet, og endelig de fornemste Navne efter Alphabetet for sig, paa det man desto hastigere kunde finde hvad man søger. Dette er, hvad jeg har holdt fornøden mine kiære Landsmænd til Efterretning om dette Verk at neddele.

Og som dette Verk er det sidste, som udkommer fra det af den danske Litteratur saa vel fortiente Godichske Officin, bør jeg ogsaa her fornye den forrige brave Eyerindes Minde; Hun, som hverken sparede Flid eller Omkostninger, naar det kom an paa et Verk, hvorved Fædrenelandets Ære og Nytte blev befordret. Herom kan saavel den danske Atlas, som min sal. Broders Efterretninger om velfortiente danske Adelsmænd, Kong CHRISTIAN den Tredies Historie og saa mange andre nyttige og kostbare Verker vidne, hvilke maaskee aldrig havde seet Lyset, hvis Madame Godiche ikke havde rekket dem sin hjælperige Haand. Hun bær vist aldrig forglemmes af den danske Litteratures Elskere, og saa længe nogen deraf er til, vil denne stræbsomme Forleggerindes Minde blive i Velsignelse

Fredericia, den 28 Aug. 1781

Hans de Hofman.

Indhold af alle Capitlerne.

I denne syvende Tome.

Cap. 1.	Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.	Pag. 3
Cap. 2.	Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politiske Tildragelser.	Pag. 20
Cap. 3.	Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdømmet Slesvig	Pag. 72
Cap. 4.	Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oeconomiske Beskaffenhed	Pag. 85
Cap. 5.	Om Hadersleb Amt i Særdeleshed	Pag. 117
Cap. 6.	Om Tørning Lehn	Pag. 161
Cap. 7.	Om Lygom-Klosters Amt	Pag. 224
Cap. 8.	Om Apenrade Amt	Pag. 229
Cap. 9.	Om Amtet Tøndern	Pag. 244
Cap. 10.	Om Flensborg Amt	Pag. 363
Cap. 11.	Om Landskabet Bredsted og Stiftfogderiet Børlum	Pag. 406
Cap. 12.	Om Øerne Als og Ærrøe, eller Sønderborg og Norborg Amter	Pag. 425
Cap. 13.	Om Landskabet og Øen Femern	Pag. 458
Cap. 14.	Om Hertugens af Augustenborg District	Pag. 493

5

Cap. 1.	Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
Cap. 2.	Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
Cap. 3.	Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdømmet Slesvig
Cap. 4.	Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

Cap. 15	Om Gottorp Amt	Pag. 499
Cap. 16	Om Amtet Hutten	Pag. 664
Cap. 17	Om det slesvigske Domcapitels Amt	Pag 709
Cap. 18.	Om de inden Hertugdommet Slesvigs Grændser beliggende saa kaldede adelige Disticter	Pag. 718
Cap. 19.	Om Husum og Svabsted Amter	Pag. 771
Cap. 20	Om de nordstrandske Øer og Øen Helgoland	Pag. 804
Cap. 21	Om Landskabet Eydersted	Pag. 816
Cap. 22	Om Hertugen af Glysborgs Arvelande	Pag. 866
Cap. 23	Om Grevskabet Revetlou	Pag. 877
Cap. 24.	Om de Dele af Riber Stift, som ligge i Sønderjylland	Pag. 879

Almindelig Indledning
Til Beskrivelse over
Hertugdommet Slesvig

Det Første Capitel

=====

Om Hertugdommet Slesvigs Ældre og nyere
Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed

=====

Hertugdommet Slesvig eller Sønder-Jylland, grændser mod Norden til Nørre-Jylland, hvorfra det skilles ved Skovborg-Aae, mod Sønden til Hertugdommet Hosten, hvorfra det skilles ved Eyderen og Levens-Aae, mod Østen til Østersøen, mod Vesten til Kolding Bye og Vesterhavet. (4)

Størrelse. Landets Lægde er paa Globo imellem den 54 Grad, 20 Minuter, og 55 Grad, 30 Minuter norder Brede, imellem 41 Grad 22 Minuter, indtil 44 Grad longitudinis, beregnet fra de flandriske Øers Meridian, Øerne Helgeland og Arrøe iberegnete; Længden regnes fra Rendsborg til Kolding henved 18 Mile, men fra Friderichstad til Skodborg-Aae 15 Mile;

Cap. 1.	Om Hertugdommen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
Cap. 2.	Om Hertugdommet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
Cap. 3.	Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdommet Slesvig
Cap. 4.	Om Hertugdommet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

Breden paa det faste Land fra Østen til Vesten er ulige, fra 8 til det høyeste 14 Mile, men Landets geometriske Indhold er 162 geographiske Qvadrat Mile, Øerne iberegnete (a).

(a) I det trettende Aarhundrede var Landet langt større, førend de store Vandflod, som borttog det meste af det gamle Nordfrisland.

De til Slesvig henhørende Øer, ligge deels i Nordsøen eller Vesterhavet, deels i Østersøen imellem Hadersleb-Amt og Fyen. I Vesterhavet ligge følgende: Mandøe, Rom, Sylt, Jordsand, Amrom, Før, Nordtoft, Galmsbul, Westermarsch, Nordmarsch, Olandt, Grøde, Lunding, Habell, Hooge, Pelworm, Nord-Oug og Syder-Oug, Sydfall og Helgeland; I Østersøen: Barsøe, Als, Arrøe, Drejøe og Femern; i Beltet: Lindrup og Arrøe, foruden endeel ubeboede Øer og Holmer. Uinddigede smaa Øer paa den vestre Side af Hertugdømmet kaldes Hallingen. Af de nordstrandske Halliger river Søen aarlig smaa Stykker, og sætter dem igien til andre Steder.

Havnene ved Østersøen ere: Haderslebfjord for smaa Skibe; Genner en god Havn, som ey bliver brugt da Apenrade Havn er saa nær ved; Apenrade Fiord en god Havn, skiønt de store Skibe er vel kan komme tæt op til Byen; Flensborg Bugt, den beste og bekvemmeste Havn ved Østersøen i dette Hertugdom; Sønderborg, en god Havn, Slesvig har tilforn været en god Havn, men Indløbet (5) af Skien bliver bestandig tilstoppet af Mudder og Sand; Ekernførde Bugt, en bred og dyb Havn, hvor de største Koffardieskibe kan gaae lige ind til Byen. Paa den vestlige Side, udgiøre Eyderen, Heveren, det smalle Dyb. Paa den vestlige Side, udgiøre Eyderen, Heveren, det smalle Dyb, Listerdyb og Riberdyb, adskillige gode Indløb, som tiene til Havne og Reder for middelmaadige og smaae Skibe.

Navnets Oprindelse. I Land Tid kaldtes denne Provinds ey andet end Sønder-Jylland (og en liden Deel deraf Angeln), ligesom Loven, den jydsk Lov blev givet 1240, af Kong WALDEMAR II baade Nørre- of Sønder-Jylland tilfælles; da Indbyggerne for største Delen vare eet Folk, samt Sproget, Næringen og Levemaaden den samme; men efterhaanden særdeles ved Bispedømmets Stiftelse i Slesvig Bye, som Hovedstaden, begyndte man at tilegne den gandske Provinds samme Navn, dog lang Tid ikke i offentlige Breve, af hvilke næsten alle de, som findes hos Hvitfeld, sætte Sønder-Jylland og undertiden Jylland alene; Det Navn Slesvig tillægges hele Landet hos Hvitfeld første gang i Aaret 1358 p. 515. Af Helmold som levede 1140, kaldes det (p.33 Edit Bang.) *provincia Slesuicensis*. Til videre Oplysning herom, skal herefter ved Staden Slesvig Beskrivelse dette Navns Oprindelse undersøges.

Ældste Beboere. Dette Lands gamle Indbyggere vare: Angler, Sachser, Jyder og Friser, hvorom videre i det andet Capitel.

Vaaben. Vaabenet, som denne Provinds bestandig har ført og endnu fører, hvilket og er indlemmet i det kongelige danske Vaaben, er to blaae Løver i guult Feldt, staaende over hinanden, hvilket 1459 af K. CHRISTIAN I blev indlemmet i det danske Vaaben. Derforuden har Landskabet Angeln to oven over hinandenstaaende Leopard, og Nordfrisland en med

- Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdømmet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oekonomisk Beskaffenhed

udslagne Vinger kronet Ørn. Andre Landskabers saavel som Stæders Vaaben skal nærmere beskrives, hvert paa sit Sted. (6)

Det brugelige Sprog. I Amterne Haderslebbuus, Tøndern, Lugum-Kloster, Apenrade og Fleensborg tales gemeenlig Dansk, skjønt i en fordervet Dialect; men i Amterne Gottorp, Christianspriis, Hutten, Husum og Landskaberne Schwansen, Stapelholm, Eydersted og paa Øen Femern tales Plattysk, mænget med det danske Sprog. I Amtet Husum, Landskabet Bredsted, i Bøking og Hviding-Herred, paa nogle Steder i Kiærherred udi Tønder Amt og Øerne Helgoland, Før, Sylt, Amrom og de under Amtmanden i Husum staaende nordsstrandske Øer, tales Frisisk, men Gudstienesten forrettes næsten allevegne i det høytyske Sprog, dog i Amtet Tøndern, Sundevit, Haderled, Apenrade, Lugum-Kloster, Sønderborg, Nordborg, Gravenstein, og i det augustenborgske District paa Øen Als, samt i Staden Ærøeskiøbing paa Arrøe, prædikes Dansk, ligesom der og i Flensborg og alle de øvrige nordlig liggende Stæder, ere anordnede danske Præster. Dette Sprog bruges og paa disse Stæder i Skolerne paa Landet, men i Kiøbstæd-Skolerne læres det høytyske Sprog; For Landets Rette og de fleste Underretter, bruges det høytyske Sprog, og deri afsiges Domme, men i Amtet Haderslev procederes meest paa Dansk, hvorfor Sagerne og Domme maa oversættes i Tydsk, naar de appelleres til Oberretten i Gottorp; ligeledes udgives alle Love, Forordninger og Befalinger dette Hertugdøm angaaende, i det høytyske Sprog. De gamle Anordninger og offentlige Breve bleve alle udstædede det plattyske eller latinske Sprog samt nogle i Haderslev paa Dansk.

Dette Lands Helgen. Da alle andre af Rigets Provindser, have hver staaet under sin Helgen som dens Patron, har dette Land heller ikke manglet sin, som formodentlig har været S. Andreas, hvilket sluttes blandt andet af en Myndt slaget 1514 af Kong FRIDERICH I da værende Hertug, hvor paa den eene Side sees FRIDERICH I Brystbillede og Navn, (7) paa den anden Side S. Andreas. Ligeledes have endeel Kirker, saasom i Flensborg, Gottorp ec. Havt denne Helgen til Patron.

Love. Den Lov, hvorefter i dette Hertugdømme de borgelige Sager pakiendes og afgjøres, er den af Kong WALDEMAR II Aar 1240 paa Herredagen i Vordingborg paa Dansk udgivne saakaldte Jydske Lovbog, som er oversat og trykt paa gammel Sachsisk 1483, paa Latin og gammel Dansk 1504 og 1508 og i det plattyske Sprog oversat af Erik Krabbe til Bustrup, og udgivet af Resen 1684, samt af Blasius Eckenberger, trykt i Slesvig med hans Repertorium 1593 med Kong CHRISTIAN IV og Hertug JOHAN ADOLPHS Bevilgning; samme er igien oplagt 1603 i Slesvig, og 1717 i Flensborg, med Joachim Blytings Glosser, hvilket i vore Tider ikke bruges uden i dette Hertugdømme. Næst denne Lovbog bruges til Rettergangs-Sagers Afgjørelse den gamle Nordfresiske Land-Ret, givet af Hertug JOHAN den Ældre den 26 Nov. 1559. Der søven Harde gemakten Sententien, af 1552 og 1426. Paa Helgoland bruges Der Helgoländer willkührliche Beleibung, confirm. Den 3 Maji 1606, og Constitutio von Heiliger-Lander Strand-Ordnung, dat. Gottorp den 12 Sept 1706. Samt de Eyderstedske af 1591, Friderichstadske og Husumske Land-Retterne. Samt den fornyede Land-Rets Ordning, forfattet den 1 Sept. 1636 sidst trykt 1701 i Slesvig. Politie-Ordnungen, dat. Den 27 Sept. 1636. I Criminal-Tilfælde dømmes efter Keiser CARL V. danske Lov. I Ægteskabs- Kirke- og andre Sager dømmes efter den slevvig-holsteenske (8) Kirke-Ordinantz, forfattet under Kong CHRISTIAN III den 9 Mart. 1542 i det plattyske Sprog, men især efter den canoniske Ret. Foruden disse Love og Retter ere fra Tid til Tid udgivne mange Lands-Herrelige almindelige og særskilte Forordninger. Nogle Landskaber, nemlig Eydersted, Femern og Stapelholm have deres egne Retter; For Digerne og Dæmningerne gielder den af

- Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning i Hertugdømmet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oekonomisk Beskaffenhed

Hertug JOHAN den Ældre, samt Hertug ADOLPH 1557 anordnede Spadelands-Ret, som siden er forøget ved særskilte Dige-Forordninger. Hertug JOHAN ADOLPH har confirmeret Landskabet Eydersted dets egen forbedrede Dige-Ordning 1595. Ligeledes har Hertug FRIDERICH III givet Landskabet Stapelholm 1625 sin egen Dige-Ordning; Kong CHRISTIAN IV 1634 Landskabet Bredsted, som dn Tid kaldtes Nord-Goesz-Herred, og 1711 har Hertug CHRISTIAN AUGUST givet Landskabet Pelworm sin.

Landrets-ordning. Rettergangs-Maaden bestemmes ved den slesvig-holsteenske paa nye igiennemseete Landrets-Ordning, forfattet og udgivet 1573 efter Kong FRIDERICH II Hertug JOHAN den Ældres og Hertug FRIDERICH III. Ordre af nogle deres Raad og Stændernes Fuldmægtige formeeret og forbedret, samt den 1 Sept. 1636 af Landets Herskab bekendtgiort. Den ældste er kun trykt to gange, nemlig 1573 og siden ofte; tilsidst 1772. Foruden denne Ordning er og en **Advokat-Ordning**, udgivet den 14 Martii 1740 af Kong CHRISTIAN IV.

Ober-Retterne. Hertugdømmet staaer under den Kongelige Stattholder, som for nærværende Tid er Prinds CARL af Hessencassel, Han præsiderer tillige i Hertugdømmets høyeste Retter. Den første er Ober-Hofretten i Gottorp, hvorfra appelleres i det Kongelige Andeel af Landet, fra alle Magistraternes Domme i Stæderne, fra Tingene (9) og alle andre Retter i Amterne og Landskaberne umiddelbar, undtagen fra Magistratens Domme i Gardingen. Den bestaaer af Statholderen, Cantzleren og Vice-Cantzleren i Hertugdømmet Slesvig samt af et ikke stadse lide stort Antal af Oberhofrets-Raader. Den har to virkelige Cancellie-Secretairer, hvoraf den anden tillige er Registrator, fire Cancellie-Secretairer, som er over det sædvanlige Antal, hvoraf to ere virkelige Cancellie og et Cancelliebud. 1756 har Sal. Kong FRIDERICH V givet denne Ret en nye og bedre Indretning. Hertil udstædes de Kongelige Befalingen igiennem det tydske Cancellie, Rentekammeret, og de andre Kongelige Departement.

2.) Land-Retten, som holdes ligeledes paa Slottet Gottorp og begynder aarlig den første Mandag efter Paaskefest. Dertil appelleres fra de adelige Underretters Domme, fra det Augustenborgske District og Grevskabet Reventlou. Til den første Instantz høre de Adelige og Eyerne af adelige Godser. Det bestaaer af Statholderen, nogle adelige og nogle lærde Raader, samt Land-Cantzleren. Protocollen føres af Landrets-Notarius og en Secretair. 3.) Ober-Consistorial-Retten, som siden 1763 holdes aarlig den første Mandag efter Mariæ Renselses Fest. Den bestaaer af Statholderen, Cantzleren, Vice-Cantzleren og andre Ober-Hofrets-Raader, General-Superintendenten, som ober-Consistorialraad, og endnu en Geistlig, som angaae dem der i den første Instantz høre under Ober-Hofretten; Ligeledes de som befinde sig i Fæstningen Friderichsort, de boesatte og andre Undersaatter i Amterne Husum og Svabsted, samt de under Amtmanden i Husum staaende nordstrandske Øer og Helgoland. Herunder henhøre og Lutheranerne paa Nordstrand oh Nordstrands Moor, Lutheranerne og de Reformerte i Friderichstadt, de boesatte og andre Undersaatter i de octroyerede Koger samt de Sager, som angaae (10) de lutherske Præsters og andre Kirke- og Skolebetienternes Embeder, Lærdom og Levnet, i ovenmeldte Districter, og ved Domcapitelet i Slesvig, og endelig Appellations- Sagerne fra Under-Consistorialretterne. 4.) Land-Ober-Consistorium eller Land-Ober-Consistorialretten holdes strax efter at Landretten er endt, og bestaar af dem, som sidde i Landretten, tillige med Generalsuperintendenten og endnu en Geistlig, som Biesidder. Hertil henhøre de Kirkelige- og Ægteskab-Sager, som angaae alle dem der i første Instantz indstævnes for Landretten, samt ogsaa de, der ikke høre til Ober- Consistorialretten eller Under-Consistorierne. Denne Ret holdes ligeledes paa Slottet Gottorp. Domme affattes i Kongens Navn udi det

- Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdømmet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

høytyske Sprog, og derfra kan ingensteds appelleres, uden alene at den Tabende kan henvende sig med Supplication til Kongen om igien at indsættes i den forrige Stand, naar han ikke finder sig fornøyet med afsagde Dom.

Underretterne i Stæderne. Underretterne bestaae af Retterne i Stæderne, i Amterne, og i Landskaberne, i det hertugelige augustenborgske District og i Grevskabet Reventlou. Ligeledes har det adelige Frøkenkloster ved Slesvig, de adelige Godser, Graabrødrekloster i Slesvig, nogle Hospitaler og Kirker, samt de octroyerede Koger deres Underretter, hertil høre og Under-Consistorialretterne. Underretterne i Stæderne bestaae af Stædernes Magistrat, nemlig Borgemesterne og Raadmændene, som handthæve Politien, og dømme i borgelige og criminelle Sager, undtagen i Staden Gardingen, hvor Magistraten ey dømmer i criminelle Sager, men disse dømmes af Raadmændene for den vestre Deel af Landskabet Eydersted, tillige med den ældste Borgemester i Staden. Kammer-Retten. I nogle Stæder findes en Kæmner-Ret, som i Flensborg bestaaer af Byefogden, to Kæmnere og Byeskriveren, men i Sønderborg af Byefogeden, Kæmneren og Byeskriveren. De (11) dømme i Injurie- og andre smaa Sager, hvori tilkiendes nogle Penge-Straf. Derfra appelleres uden Brug af nogen Formaliteter til Magistraten.

Underretterne paa Landet. Over Amterne haandthæve Amtmændene, over Landskaberne Amtmændene og Landfogederne, over Herrederne Herredsfogederne, og over Birkerne Birkefogederne, Retten; undtagen Landfogederne paa Før og Sylt, som ey forstaae Jurisdictionen. Landskabet Eydersted har sine besynderlige Foresatte, som kaldes Ober-Stalleren og Stalleren. I de fleste Amter undersøger først Amtmanden alle forefaldende borgelige Rets-Sager alene; I Nogle faa har Herredsfogeden tillige denne Undersøgelse. Ved Domcapitelet havde Amtmanden den i det første District; derimod havde Dom-Inspecteuren den i det andet og det dertil hørende Domkirke District; Stallerne i Eydersted og Stapelholm have ligeledes det første Forhør i de Retssager, som forefalde i deres Landskaber; Disse Undersøgelser af Amtmændene, Stallerne og Landfogederne, som have til Øyemed at forkorte og forebygge Processer og Stridigheder, anstilles enten skriftlig eller mundtlig, men paa de fleste Steder skriftlig. Man forsøger tillige at afgjøre Sagen, enten i Forhør, ved et Forlig eller ved en Kiendelse, hvorved ogsaa aflægges i visse Tilfælde en afgjørende Eed. Dersom en Sag herved forliges eller afgjøres ved en Kiendelse, og begge Parter lade det i sex Ugen blive ved den skeede Kiendelse, saa har det sin uforanderlige Forblivelse derved, som ved en paakiendt endelig Dom, og ey den ringeste Indvending finder noget Sted imod dens Fuldbyrkelse. Men naar én af Parterne, efter en frugtesløs mindelig Underhandling, ikke vil indlade sig, enten skriftlig eller mundtlig at forsvare sin Ret; men strax beraaber sig paa videre Forhør i Retten eller og efter ergangne Dom inden sex Uger begiærer, at Sagen (12) maa forvises til den ordentlige Ret; bliver den henviist dertil (b).

(b) Herom kan eftersees de Kongel. Forordninger for Hertugdømmet Slesvig af 10 Nov. 1755 og 2 Sept. 1757.

Ethvert Landskab, Herred og Birk, har sin egen borgerlige og crimineller Ret, i borgelige Sager kaldes Retten udi Amterne Gottorp og Hütten, samt i Landskaberne Bredsted og Stapelholm das Bondengericht, men i de fleste Herreder og Birker, Tinget. I Eydersted ere tvende Landretter, i Landskabet Femern trende Sogneretter, og Øerne Sylt og Før saavidt de høre til Amtet Tøndern, samt Bøeking- og Hvidding-Herreder, have hver deres Raad, som der udgjør Underretten. Tinget i civile

- Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdømmet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

Sager holdes i Hadersleb Amts Herreder af Herredsfogeden med en Sandemand, otte Tinghørere og en Tingskriver, men Herredsfogeden fælder alene Dommen. I de fire Geest- Herreder udi Amtet Tøndern, nemlig Kiær- Lundtoft- Slux- og Tønder-Herred har det dermed samme Beskaffenhed, kun at Herredsfogeden har tvende Sandemænd. I det femte Geest-Herred udi Amtet Tøndern, nemlig Høyer-Herred, er et Ting i Emmerlev, som er indrettet paa samme Maade og en Birkeret i Høyer, hvori Herredsfogded sidder tillige med otte af denne Flekke, ved ham selv beskikkede Biesiddere og Birkeskriveren, samt Herredsfogeden fælder Dommen alene. Tinget udi Amtet Gravensteen paa Øen Arrøe holdes af dem der værende Amtsforvalter, samt otte Tinghørere og Tingskriveren; Amtsforvalteren fælder alene Dommen-Paa samme Maade holdes Tinget i Apenrade og Lügumkloster Amt, dog fører Amtsforvalteren Protocollen; I Warnitz og Lügumkloster ere Birkefogederne Dommere udi de der værende Birkeretter. Men i Amtet Flensborg have de otte Sømænd, som der sidde i Retten tillige med Herredsfogeden, og i Amterne Gottorp, Hütten og Husum (13) de tolv Bønder; i Herreds- og Birkeretten udi Amtet Sønderborg de sex, i Nørre- og Eeken-Herred udi Amtet Nordborg de otte Sande- og Synsmænd, og i den nordstrandske Ret, hvorunder de nordstrandske Øer henhøre, have de otte Raadmænd, enhver én Stemme. I alle disse Retter har Amtmanden Ret at præsidere, endskiøndt uden Stemme, og blot paasee, at alting gaaer ordentlig til. I Landskabet Stapelholm har det samme Beskaffenhed med Retten, som i Amtet Gottorp, undtagen at Landfogeden er der i steden for Herredsfogeden, og fører tillige Protocollen som Landskriver. I Hütten forsamles Bønderretten, naar noget af Vigtighed forefalder, da den holdes foruden de sædvanlige Tider, af Amtmanden, Amtsforvalteren som tillige er Herredsfoged og Retsskriver, samt tvende Bønder, dersom ikke det eene eller andet Partie udtrykkelig forlanger, at Retten skal besættes af alle tolv Bønder. I Domcapitels-Amtet vare to Retter, én i det forud alene Kongel. Første District. I det første dømte de tre Fogeder og tolv Bønder, under Amtmandens Præsidio men som ey havde nogen Stemme. I det sidste District dømte Domkirke-Inspecteuren, som tillige var Amtsforvalteren, samt de fire Stiftsfogeder og tolv Bønder; Amtsforvalteren var Tingskriver i begge Retterne. I Landskabet Bredsted fælde ni Bønder Dommen; I enhver af de to Landretter i Eydersted sex Raadmænd; I Hvidding og Bøeking-Herreder, samt Østerlands Før og Sylt tolv Raadmænd; I enhver af de trede Sogneretter udi Landskabet Femern en Kæmmerer og sex Dommere. Paa Øen Helgoland har Landfogeden og sex Raadmænd hver sin Stemme i den der værende Ret, og den første er tillige Retsskriver.

Middel-Retterne. Til Underretterne i Hertugdømmet høre tre Middel-Instantzer eller Retter: Den eene er i Landskabet Eydersted og kaldes Vitti Ting (14) eller Treelands Ret (das Vitti Ding oder Dreyer Lande Gericht). Dertil appelleres fra de to Landretter. Den anden er i Amtet Tøndern, hvor Appellationen skeer fra Raadet i enhver af de fire Herreder Hvidding og Bøeking Herred, Østerlands Før og Sylt til Treeherreds Retten; og den tredje er i Landskabet Femern, hvor man appellerer fra den Anklagedes Sogneret til den saa kaldede de Svornes Magt (Macht der Geschwornen) eller den femerske Landret, førend Sagen indstevnes til Oberretten i Gottorp.

Criminel-Retter. I criminelle Sager dømmes overalt i criminel Retterne af Rettens Biesiddere, følgelig i de fleste Amter af Sandemændene. Derfra finder ey nogen Appellation Sted. I Høyer- Tønder- Kiær- Slux- og Lundtoft-Herreder udi Tønder-Amt, sættes af Bønderne hvert Aar visse Ransnævninger, som dømme i Sager der angaa Tyverie, Røverie og Vold, paa Kroppen og Livet.

- Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdømmet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oekonomisk Beskaffenhed

Underretterne i det augustenborgske District. Hertugen af Augustenborg har sit District Dømme-Rettighed udi borgerlige og criminelle Sager, samt lader den forvalte ved adskillige Embedsmænd og dertil forordnede Retter. Over Augustenborg, Sundstrup, Ervelgunde og Rumohrgaaard, forvaltes Retten ved en Herredsfoged og fire Sande- og Synsmænd, samt tre af Kiettinger-Ting; Over de fire Godser, Langen-Vorwerck, Rønhof, Maybullgaard og Kekenissgaard ved en anden Herredsfoged og ti Sande- og Synsmænd, paa Slottet Synerborg; Endelig over Gravensteen, Kielstrup og Ahrup ved en Herredsfoged samt otte Sandemænd.

Underretterne i Grevskabet Reventlou og ved Frøkenklosteret i Slesvig. Ved Grevskabet Reventlou forvaltes Retten i borgelige og criminelle Sager ved en Inspecteur og sex Sandemænd. Convent-Retten i det adelige Frøkenkloster ved Slesvig bestaaer af Provsten, Priorinden og ni Kloster-Frøkenier. Til denne Ret hører Priorinden, (15) naar hun for nogen Forbrydelse skal tiltales, dog staaer det hende frit for at appellere fra denne Ret til Landretten; Ligeledes staae Provsten og Klosterfogeden, i Sager som angaae deres Embeder, under denne ret, og endelig Kloster-Frøkenierne; Disse kan ikke appellere fra denne Ret i Sager som angaae Kloster-Tugten, samt deres Suspension og Gields-Sager, som ikke strekke sig over 200 Mark Lybsk. I alle andre Sager kan de appellere til Landretten. Foruden denne Ret har Klosteret og sit eget Ting, hvorunder alle de som henhøre til Klosteret staae; deri præsiderer Provsten eller Klosterfogeden.

Underretterne ved de adelige Godser. Endskiønt mange adelige Godser, F.eks. Rundhof, Røst, Bukhagen, Oehe, Düttebuul, Seltingen, Ohrfeld, Rubbel, Ballegaard, Gravensteen, Fresenhagen, Lütkenhorn, og andre flere, i sær ogsaa de, som ligge paa Als, i Schwansen og Danischwald, have deres egen Ret i Borgelige og criminelle Sager over de dertil hørende Folk, saa er der dog mange adelige Godser i dette Hertugdømme, som ikke ere forsynede med nogen Dømme-Rettighed.

Nogle Klosters og Kirkers Underretter. Hospitalet, Mariæ- og Nicolai-Kirke i Flensborg have Dømme-Rettighed i borgelige Sager og ringe Forbrydelser over deres Bønder; Men Graabrødre-Kloster i Slesvig har Dømme-Rettighed i borgerlige og criminelle Sager.

De octroyerede Kogers Underretter. De fleste octroyerede Koger have deres egen Forfatning i Justitz-Dige- Politie- og andre Sager, samt Dømme-Rettighed i borgerlige og criminelle Sager. Næsten enhver octroyeret Kog har sin Inspecteur, som anstiller den første Undersøgelse over de forefaldende borgelige Retssager, førend de komme for den ordentlige Kogs- Ret. Denne bestaaer af Inspecteuren og de af Hoved- Participanterne beskikkede Raadmænd; Paa Nordstrand derimod af sex Raadmænd og Stalleren. (16)

Under-Consistorial-Retter. Ingen af Stæderne har sit eget Under-Consistorium, uden Staden Husum, hvis Consistorium bestaaer af tre Byens Præster, to Borgemestere og den ældste Raadmand: Sognepræsten fører Protocollen. De andre Byer staae under de Consistorier, som findes i det Landskab, eller Amt, hvori de ligge. I disse Consistorier præsiderer Amtmanden, og i de to Eyderstedske Ober-Stalleren og Stalleren. Biesiddere er Provsten og nogle Præster, og i nogle tillige visse verdslige Personer; Protocollen føres af Amtsforvalteren. Af disse Kongelige Under-Consistorial-Retter findes der 10 i Hertugdømmet Slesvig, som ere satte over 188 Kirkesogne. Deraf høre 35 under den Gottorpske, 34 under den Flensborgske, 13 under den Apenradiske, 47 under den Tønderske (Emmerlef Sogn iberegnet), 1 under det Husumske, 8 under Consistorial-retten i den østre Deel af Eydersted, 10 under

- Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdømmet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

Consistorial-Retten i den vestre Deel af dette Landskab, og 4 under den Femerske. Under den Sønderborgske staaer kun Staden Sønderborg og sognet Kekeniss, og under den Haderslevske Staden Haderslev og 33 Kirkesogne af Amtet Haderslev. Disse Consistorial-Retter dømme i Ægteskabs-Sager, imellem de Indbyggere i fornævnte Sogner, som i første Instantz høre til Underretterne i Stæderne, Amterne og Landskaberne, i Kirke- og Skolesager, samt i de Sager, som angaae Præsternes, og andre Kirke- og Skole- Betienteres Embede, Lærdom, Levnet og Vandel. Præsterne i disse Consistorial-Retter examinere alene Candidaterne i Theologien. Fra disse Kirkesogne, som høre under Constistorial-Retterne, undtages 47 i Amtet Haderslev, samt paa Øerne Als og Arrøe, og de adelige Sogne Gram og Foel, som i Ægteskabs- og Kirkesager høre under Biskoppernes Overopsigt i Ribe og Odense, og de derved forekommende Sager henhøre under Landemoderne, ligesom disse Sognes Præster beskikkes fra de danske Cancellie. (17)

Sogne, som høre under Ober-Consistorial-Retten. Tyve evangelisk-lutherske Kirkesogne i Amterne Husum og Svabsted, samt de under Amtmanden i Husum staaende nordstrandske Øer og Helgoland, de lutherske Kirkesogne paa Nordstrand og Nordstrands-Moor, Lutheranerne og de Reformerede i Friderichstad og Festningen Friderichsort, samt de boesiddende Indvaanere næsten i alle octroyerede Koger staae i Ægteskabs- Kirke- og Skolesager umiddelbar under Ober- Consistorialretten, ligesom og Præsterne samt andre Kirke- og Skolebetientere ved Domkirken i Slesvig.

De som høre under Land-Ober- Consistorialretten. Den slesvig-holstenske Adel og dens Underhavende, samt de paa de adelige Godser værens Indvaanere, Kirkesognet Düppel i Grevskabet Reventlouw, og de øvrige 14 adelige Kirkesogner, samt det under Frøkenklosteret i Slesvig henhørende Sogn Kahlbye, og Kirkesognet Atzbüll, staae i Kirkesager, samt Præsternes Embedssager umiddelbar under Land-Ober-Consistorialretten. Af disse Kirkesogne staae 35 under Generalsuperintendentens Overopsigt i Rendsborg. I de øvrige Retssager høre Indvaanerne, Præsterne og de andre Kirke- og Skolebetientere i Hertugdømmet under de ordentlige Retter. Herfra ere Præsterne, samt Kirke- og Skolebetienterne ved Domkirken i Slesvig, ved den evangelisk- lutherske Kirke i Friderichstad og paa Helgoland undtagne, da de i personlige Retssager staae umiddelbar under Oberretten. I Eydersted indstævnes de personlige Klager imod Præsterne og andre Kirke- og Skolebetientere som ikke angaae deres Embede, Lærdom, Levnet, Vandel og Ægteskab, for Visitatorial-Retten, som bestaaer af Ober-Stalleren og Provsten, derfra appeleres til Oberretten i Gottorp.

Kirke-Visitorerne. Andre smaa Kirke- og Skolesager i Amterne og Lnadskaberne høre efter den første Undersøgelse til Kirke-Visitorerne, som i Eydersted ere Ober-Stalleren, Stalleren og Provsten. (18)

Under- og Oberrettene i det Glyksborgske. Endelig maae vi endnu anføre Retterne i de hertugelige glyksborgske Arvelande, hvilke slet ikke hænge af de høyeste Kongelige Retter i Gottorp. I Flekken Glyksborg bestaaer Underretten af Herredsfogden udi Amtet Glyksborg, to Sandemænd og Tingskriveren. Over den øvrige Deel af amtet Glyksborg holdes et særdeles Ting i Munke-Brarup. Paa Sundevit har Hertugen en Herredsfoged i Nübbel-Herred udi Broacker, som først undersøger Sagen og siden forviser den til det ordentlige Ting, som holdes i Broacker. Fra disse Retter indstævnes Sagerne til Hofretten i Glyksborg, som sædvanlig bestaaer af tre Personer. Consistorium udi Glyksborg er den eneste Instantz i Consistorial-Sager for Undersaaterne, som boe i det hertugelige Arvelands sv

- Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdømmet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

Kirkesogne. Deri sidde to Præster, Provsten og to hertugelige Raad. I dette lidet glyksborgske Arveland er ingen Procurator, Advocat og Physicus beskikket.

Embeds-mændene i Hertugdommet. Det gandske Hertugdomme forestaaes for nærværende Tid af en kongel. Statholder, som tillige med Vice-Cantzleren præsidere i Hofretten. Amterne staae under de derover beskikkede Amtmænd, Landskaberne under Amtmænd og Landfogeder, Herreder under Herredsfogeder, og Birkerne under Birkefogeder. Amtmændene ere for nærværende Tid ni. De besørge alle Oeconomiske, Kammer- og Politie-Sager i deres Amter og Landskaber. I Landskabet Eydersted kaldes Amtmanden og Amtsforvalteren Ober-Staller og Staller. De øvrige Embedsmænd i Amterne og Landskaber. I Landskabet Eydersted kaldes Amtmanden og Amtsforvalteren Ober-Staller og Staller. De øvrige Embedsmænd i Amterne og Landskaberne ere Landfogeder, Amtforvaltere, Landskrivere, Huusfogeder, som have Opsigt over Slottene og deres Districter, Herredsfogeder, Ridefogeder, Birkefogeder, Stifts- og Domcapitels-Fogeder, Brand-Directeurer, Heede-Ridere og Strand-Ridere. I Marsk-Landene ere Diig-Grever, Diig-Dommere og Dige-Fogeder, som (19) have Opsigt over Digerne, og dømme i alle forefaldende Digesager. I Stæderne bestaaer Magistraten af Borgemestere og Raadmænd, samt Byefoged (Stads-Vogt) Byeskriver (Stads-Secretair) Kæmner (Kämmerer), derforuden og paa nogle Stæder en Psenningmeister (Land-Casserer) og en Licent-Forvalter, som modtager Tolden og forestaaer Toldvæsenet.

Brandgilder og Commerce-Collegier. I Stæderne har Kong CHRISTIAN VI anordnet Brandgilder og Commerce-Collegier, samt i Amterne og Landskaberne almindelige Brandgilder, men i Landskabet Eydersted Kong FRIDERICH V. De ere forsynede med Branddskaerne, staae under Oeconomie-Collegiernes Opsigt, og have hver deres særdeles Brand-Ordning. De forefaldende Stridigheder i Brandsager blive uden al Proces afgjorte af Amtmændene; Dog staaer der enhver frit for at appellere eller ved en Supplik at vende sig til Kongen, for at sættes ind i den forrige Stand. Alle Stæderne i Hertugdømmene Slesvig og Holsteen have et særdeles Brandforsikrings-Selskab, oprette efter den Kongel. Forordning af 16 Maji 1769, og alle Amterne og Landskaberne have siden 1770 en særskilt Brandforsikrings-Casse. (20)

Det Andet Capitel.

Om Hertugdommet Slesvigs ældste Beboere, Samt dets fornemste politiske Tildragelser.

Slesvigs ældste Beboere. Dette Lands ældste Beboere vare Angler, Sachser, Jyder og Freser. Om de Cimbrer, der have gjort sig saa udødelige i de gamle Tiders Historie, nogen tid have beboet det som vi nu kalde Slesvig eller Synder-Jylland, skulde man snart tvivle, da Ptolemæus sætter dem allernordligst paa Jylland, omtrent ved Skagen og deromkring. Men de andre før omtalte Nationers Boepæl her i Landet kan med upaatvivleligere Grunde godtgøres, og hver Folkeslags Stærkning temmelig vist sluttet, at nemlig Anglerne have besiddet der endnu saa kaldede Angeln, mellem Slesvig og Flensborg

- Cap. 1. Om Hertugdommen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdommet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdommet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdommet Slesvigs naturlige og oekonomisk Beskaffenhed

ved Østersøen, Jyderne Haderlebbhuus-Amt og en Deel af Tønder-Amt, Freserne Eydersted, Nordstrand, en Deel af Tønder-Amt, Bredsted og de nordstrandske Øer, Sachserne Femern og det øvrige af de faste Land, lige til Holsten som uden Tvivl har været deres egentlige Boepæl.

Ældre Historie.

Allerede ved Begyndelsen af det danske Monarchie menes dette Hertugdomme at have hørt til Dannemark og staaet snart under Over-Kongen i Lethra, snart under de jydske Under-Konger og snart (20) under sine egne Regenter, af hvilke paa én Tid have i dette eene Hertugdomme været sex, en i Barwith (ved Hadersleb), en i Ællum i Høthørs-Herred, én i Istathæ Syssel omkring Slesvig, én i Angeln, en i Swansø (schwansen), og én i Vesterfoelda eller Westenland, som er det gammel og nu værende Nordfreesland. Det første vi i Historien finde derom, er at – **Kong Wermund** -K. Wermund hin Vitre, som efter Kammerherre Suhms Formodning har leved mellem 400 og 440 efter Christi Fødsel, har besiddet dette Hertugdomme og der havt en **Jarl Frowin**, der blev ihjelslaget af den svenske Kong Adils, som gjorde et Indfald i Landet, men siden af Frowins Sønner Kete og Wigo – **Kete og Wigo Jarle** -blev salget og uddrevet. **Analernes store Udvandring.** Strax efter denne Konges Tid skeede den store merkverdige Udvandring af Anglerne, Sachserne og Jyderne, under Anførsel af Hengist og Horfa, hvilke omtrent ved Aaret 449 med tre lange Skibe begave sig til Engelland, og ved Hielp af deres til sig siden forskrevne Landsmænd erobrede hele Britannien, hvorom maae søges Underretning i den engelske Historie.

Uafhængige Konger i Jylland og Slesvig. Under de følgende Konger finder man intet om Slesvig, førend under Helgo, ved 560, da en vis **Lofda**, Kong Halfdans Søn i Ringarike udi Norge med Magt erobrede Jylland, hvori Slesvig uden al Tvivl har været indbegrebet, og gjorde sig til en uafhængig Konge derover, hvorudi han blev efterfulgt af sin Afkom. Paa samme Tid regierede og i Jylland en Kong **Heidrek**, som gjorde et Indfald i Hunaland (det nu værende Bagrien), og uddrev den der værende Konge Humle. Efter Heidrek kom hans Søn **Angantyr**, som levede 588, i hvis Regierings Begyndelse Hlaud, den fordrevne Kong Humles Dattersøn med en stor Armee faldt ind i Jylland igiennem Grendseskoven Einercunda, som menes at være det nu saa kaldte Dänischwald ved Ekernföhrde, og dræbte Agantyr's Halvsøster Hervor i Erobringen af en Festning, som hun forsvarede. Men Agantyr hevned (22) dette tilstrækkelig i et Slag som han holdt ved Dylgestrømmen paa Dunheden, ellers kaldet Kopperhede ved Eyderen, som da kaldtes Døne.

Heidrek II. Hans Søn var Heidrek Ulfsham, om hvilken ey mere vides, end at han har ladet sig nøye med Jylland, og afstaaet sin Faders udenlandske Erobringer.

Cidra. Ved disse Tider eller maaske noget tilforn forlod en anglsk Prinds af Odins Stamme, navnlig Crida, sit Fædreneland, og stiftede det merciske Rige i Engelland, ligesom allerede en anden anglsk Prinds **Urta**, Kong Geuchas Søn, af samme Famile i Aarety 571 havde stiftet der ostanglske.

Ivar Widsathmi. Kong Ivar Widsathmi i Dannemark arvede en Deel af Jylland efter foromtalt Kong Heidrek Ulfsham, hvis Datter han havde, og erobrede det øvrige, tillige ed det tilgrændsende Sachsen og Friisland, ved det Aar 640.

- Cap. 1. Om Hertugdommen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdommet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdommet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdommet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

Harald Hildetan. I hans Søns, Harald Hildetans Tid tales om en Sørøver, navnlig Halfdan, som boede i Svavia eller det nu værende Svabsted, og ofte plyndrede de danske Kyster, hvorfra sees at i det ringeste denne Deel af Slesvig ey har staaet under Kong Harald.

Hetha. Desuden nævner Saxo i denne Konges Tid en Dronning i Slesvig ved Navn Hetha, af hvem nogle have troet, at Staden Hedebye (nu Slesvig) har faaet sit Navn, som dog har en ganske anden Oprindelse, hvilket siden skal vises ved Staden Slesvigs Beskrivelse.

Radbod. Kong Unguin regierede i Jylland, var Kong Radbod Konge paa Helgeland, hvorfra videre skal tales i dette Hertugdoms Kirkehistorie.

Budle. Ved denne Tid nævnes en Kong Sigurd Fosnesbane, men om hans Herredømme har været over de slesvigske Sachser, er uvist, skønt meget troeligt.

Hvitserkr. Ragnar Lothbrog, og hans Søn Hvitserkr kaldes virkelig Konge i Reidgotaland og Vindland, d.e. i Jylland og Venden, og altsaa sluttelig ogsaa i det der imellem liggende Slesvig.

Sigurd Ring. Men at Kong (23) Sigurd Ring virkelig har besiddet endeel af det sydlige Slesvig, sees deraf, at da Kong Gunnar og Kong Høgne med flere af den giukungiske Kongestamme, samt Kong Sigurd Fosnesbane, vilde gjøre et Indfald i hans Lande, løbe de med deres Flode ind i den holsteenske Flod Jarnemoda (Jarnemünde, eller Jarneflodens Munding) og bleve der af Kong Sigurd Rings Folk afslagne. Da der nu i gamle Diplomer tales om en Skov Jarnwith, ved Treenen og Eyderen, maa én af disse Floder, og ventelig den første, være de gamle Danske Jarna Flod. Kong Sigurd Rings Søn, den berømte Ragnar Lodbrok holdt i sit tyvende Aar ved Dunaminde, (Udløbet af Eyderen) en Trefning med otte Jarler, overvandt dem, og fik saaledes Slesvig under sit Herredømme. Efter hans ulykkelige Død i Engelland 794 rebellerede hans Undersaattere, men bleve af hans Sønner ved Landsbyen Selck tet ved Slesvig i en haardnakket Trefning afslagne. Men at de ey længe maae have beholdt Slesvig, sees heraf, at Synderjylland fra den Tid af har havt sine egne uafhængige Konger, som først ere komne i Tvistlighed med de frankiske Konger og romerske Keisere, deraf blevne berømte i Historien og endelig omvexlede med de lethraiske Over-Konger.

Harald. Den første af disse Konger var Harald, som levede ved 770, og var efter Langebeks rimelige Formodning Kong Ragnars yngre Broder. Men at han af Over-Kongen i Lethra, efter Sal. Etatsraadens Mening, skulde have faaet Synderjylland i Lehn, er ey vist, da de lethraiske Kongers Magt paa den Tid ey var ret stor, efterdi den var deelt imellem Kong Ragnars mange Sønner.

Gorm. Halfdan. Denne Kong Haralds Sønner vare efter Gebhardi Mening Gorm og Halfdan, som delede Jylland imellem sig. Dog mener Langebek, at den sidste aldrig er kommet til Regjering. (24)

Sigfred. Gorms Sønner vare Sigfred, Godfred og endnu én, som ey nævnes. Sigfred, som kaldes de Danskes og Normanners Konge, tog 777 de Sachser flygtige Konge Witechind i Forsvar mod Keiser Carl den Store, gav ham sin Datter Geva til Ægte, og blev saaledes ved hende Stamfader til det regjerende danske oldenborgske Kongehus.

Godfred. Efter Sigfred fulgte hans Broder Godfred, som allermeest er blevet berømt i de udenlandske Historier. Da Keiser Carl 804 havde overvundet Sachserne og Venderne, overfaldt Kong Godfred de Obotriter som holdt Keiseren, plyndrede Norich, d.e. Meklenborg, en stor Handelstad ved Wismar, og

førte alle Kiøbmændene til Slesvig, som da var en Landsbye og kaldtes Sliestorp, hvorved han lagde dem første Grund til denne Stads paafølgende Magt og Rigdom. Paa det at ingen fiendtlig Magt uden Flode skulde kunde gjøre Indfald i hans Lande, lod han Østersøen og Eyderens Udløb langs med Floden bygge en Vold, som menes at være Grunden til de Dæmninger som endnu findes langs med Eyderen, og ere opførte imod dens Oversvømmelser. I Aaret 810 erklærede han Keiseren Krig, sendte paa 200 Skibe en stor Krigshær til Friisland, bemægtigede sig alle Øerne, vandt tre gange Seyer over de Keyserlige, dræbte den frisiske Anfører Hrærek, tvang Sachserne og Obotriterne til at give sig Skat og truede at besøge Keiseren selv i hans Residencestad Achen. Men midt i disse Seyervindinger blev han, da han en Dag fornøiede sig med Falkejagt, uden Tvivl paa Keiserens Anstiftelse, ihjelslagte af én af sine egne Drabantere.

Hemming. Sigfreds Søn, Hemming, fulgte sin Farbroder i Regieringen, ødelagde den slaviske Handelstad Vineta, sluttede 811 ved Eyderen Fred med Keiseren, og døde det følgende Aar. (25)

Sigfred II. Efter hans Død opkom en farlig Successions-Krig, da Hemmings Broder Sigfred og den foromtalte Halfdans Søn Annulo, som af danske og islandske Skribenter kaldes **Ring**, begge stræbte efter Regieringen. Det kom 812 til et slag imellem dem, hvori de begge bleve; Dog beholdt Rings Krigshær Overhaand, og dette foraarsagede at hans Brødre Reginfred og Heriold II. Eller den saa kaldede Harald Klak, droge Regieringen til sig; De stadfæstede endnu samme Aar den forhen sluttede Fred med Keiseren, og begave sig derpaa til den nordvestligste Provindse af deres Land, nemlig Westerfoelda = Nordfriisland, for at stille et Oprør, som der var nyeligen opkommet imod dem. Kong Godfreds Sønner havde taget Flugten til Sverrig, men kom 813 med en stor Arme ind i Sønderjylland, sloge begge regierende Konger paa Flugt, og dræbte 814 Kong Regenfred i et andel Slag. Kong Harald Klak måtte da tage Flugten til sin Bundsforvandt, Keiser Ludvig den Fromme, som understøttede ham med en stor Armee, der gik over Eyderen, og 815 slog sin Leyer i Sinlendi ved Bredden af Søen. Efter at denne Krigshær forgieves i tre Uger havde ventet paa Kong Godfreds Sønner, hvilke med deres Folk havde posteret sig paa en tre Mile derfra liggende Øe (ventelig Arøe) gav sig til at skiende og brænde Landet, og vendte derpaa hjem igien. 817 blev Kong Harald atter angrebet og forjaget, men 819 igien indsat i sit Rige, hvor han var saa lykkelig at uddrive Kong Godfreds Sønner, og antog saa den eene af dem, nemlig Horik, eller Erik I. til sin Medhielper i Regieringen. Da denne tiltog sig Overherredømmet, maatte Harald tredje gang 823 begive sig til Keiseren, som forærede ham Welanao eller Welna i Holsten til et Friestæd, og befalde Biskop Ebbo af Rheims samt nogle andre Herrer at stifte Forliig imellem ham og Kong Erik, hvilket og i Aaret 825 lykkeligen blev iverksat. (26)

Efter adskillige Stridigheder med sin Medregent, hvorudi Keiseren stedse gjorde sit Beste til at forlige dem, blev Kong Harald endelig i Aaret 852 slaget og dræbt af de tyske Marggrever ved Eyderen. Da hans Border Rorik var indviklet i udenlandske Krige og Statsbegivenheder, betiente Erik I sig af Leyligheden og tiltog sig Overherredømmet over Slesvig. Hans fornemste Omsorg gik ud paa at neddæmpe den christlige Religion, som i Kong Harald Tid havde fæstet Rødder i hans Rige, ey alene i sine egne Lande, men ogsaa udenlands. Til den Ende reiste han 845 med 600 Skibe til Friisland, og holdt der tre Slag med de danske Christne; overfaldt og ødelagde derpaa Hamborg og alle østlige Kyster af Venden; ja sendte endog Halvparten af sin Flode til Frankrige, hvor hans Anfører Ragner Paaskeaften erobrede Paris. Et uformodentligt Tilfælde standsede noget hans Grumhed mod de Christne, men kun for en kort Tid; Dog vidste Kong Ludvig af Tydskland ved sine Trudslers og Erkebisp Ansgarius af

- Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning i Hertugdømmet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

Bremen ved sit føyelige Væsen, at formaae ham til at tilstæde en christen Kirkes og Skoles Opbyggelse i Slesvig.

Godfrid II. Imidlertid kom i Aaret 851 Kong Haralds Søn Godfrid hjem fra sine Søerøver-Toge, hvorpaa han havde indlagt sig saa stor Ære, at baade Keiseren og Kongen af Frankrige saae sig tvungne til at aftræde ham nogle Provindser. Saaledes nødte han og Kong Erik til at afstaae endeel af sit Rige for ham og hans Brødre, og havde i Sinder ved sin Farbroder Roriks Hielp reent at forjage ham. Men førend det kom saa vidt, var allerede Kong Erik faldet i et tredages Slag, som han Aaret 854 holdt med sin Brodersøn Guttorm. Dette Slag var saa blodigt at ey alene begge Anførerne, men ogsaa alle Christne og Hofbetiente, samt hele Kongestammen omkom, saa at der kun var én Thronfølger tilbage, nemlig Erik II kaldet Barn, som derpaa af Folket blev udvalgt til Konge. (27)

Klakharald Jarl. Knud Dana-ast. Paa disse Tider var Gorm den Gamle Konge i Lethra, hvilken baade for at udvide sit Herredømme, og for at udrødde Christendommen, foretog sig et Tog til Jylland, hvor han undertvang sig alle smaae Konger lige indtil Slets = Slien, og vandt Seyer over Sachserne i Holsten, samt alle de vendiske Herrer ligefra Dänischwald indtil Stra = Traven. Paa denne Reise giestede han og en christen Jarl i Sønderjylland, navnlig Klakharald, hvis Datter Thyre Danabot han tog til sin Gemahlinde. Deres ældste Søn Knud Dana-ast (de Danskes Glæde) blev af sin Morfader opdraget, og fik af ham alle hans Eyendomme i Sønderjylland og Holsteen til Foræring, da han selv fik i Sinde at reise til Frankrige, lade sig døbe og henleve sin øvrige Tid i Rolighed.

Hovi Jarl. Kong Erik Barn, forfulgte i Førstningen efter sin Fortroliges, Hovi Jarls, Raad de Christne, men da denne faldt i Unaade, og Ansgarius kom i hans Sted, blev Kongen selv Christen. I Aaret 855 forsøgte foromtalte Godfrid II og Rorik igien at erobre Sønderjylland, men bleve af Kong Erik afslagne; Dog lykkedes det endelig for Rorik i Aaret 857 i Mindelighed at bekomme det Land, som laae imellem Havet og Eyderen, eller Nordfreesland og nogle andre Provindser.

Sigfred II. Og Halfdan. Da Ansgarius den 3 Febr. 865 døde, faldt Kong Erik fra Christendommen og døde 868. Efter ham komme to hedenske Prindser Sigfred II og Halfdan, som uden Tvivl vare Godfred II Brødre, eller Brødreborn. Disse sluttede Venskab og Forbund med Kong Ludvig, levede ogsaa i hans Tid rolig i deres Riger, men begave sig strax efter hans Død 880 under en dansk Søekonge Vermund til Picardie i Frankrige, hvor Krigsfolket efter hans Død valgte Sigfred II. Og foromtalte Godfred II til Anførere. Da mange danske Søekonger i denne Tid erobrede det meste af Engeland, bleve disse tre Konger (28) deraf opmuntrede til at begive sig til dette Land. Men da Kong Halfdan i Aaret 878 tabte et stort Slag, saae de to andre sig tvungne til at begive sig til Frankrige, hvor de anrettede en stor Ødelæggelse, og tvang Keiser Carl den Feede til at slutte Fred med dem paa meget ufordeelagtige Vilkaar. Kong Godfred fik herved de forrige slesvigske Kongers Lehne i Vestfrisland og den lothringske Prindsesse Gisele til Ægte. Da han saa Aar derefter brød Freden med Keiseren, og truede at beleyre adskillige Stæder i Hans Rige, blev han af nogle Keiserlige Gesandter, hvis ærende skulde være at forlige ham igien med Keiseren, udlokket paa en Øe og dræbt ved Forræderie. Dette Mord hævnede Kong Sigfred II i Aaret 886 paa Paris, Lørven og Burgundien, saa at Keiser Carl atter maatte købe sig fred til; men 891 blev hans skildt ved denne mægtige Fiende, da han i dette Aar, tillige med den nye dansk Konge **Godfrid III.** Og 100000 Mand blev slaget af den tydske Kong Arnulf. Uden Tvivl vare disse de sidste Konger, som alene herskede over Sønderjylland, der, som det synes, ved disse Tider er

- Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning i Hertugdømmet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

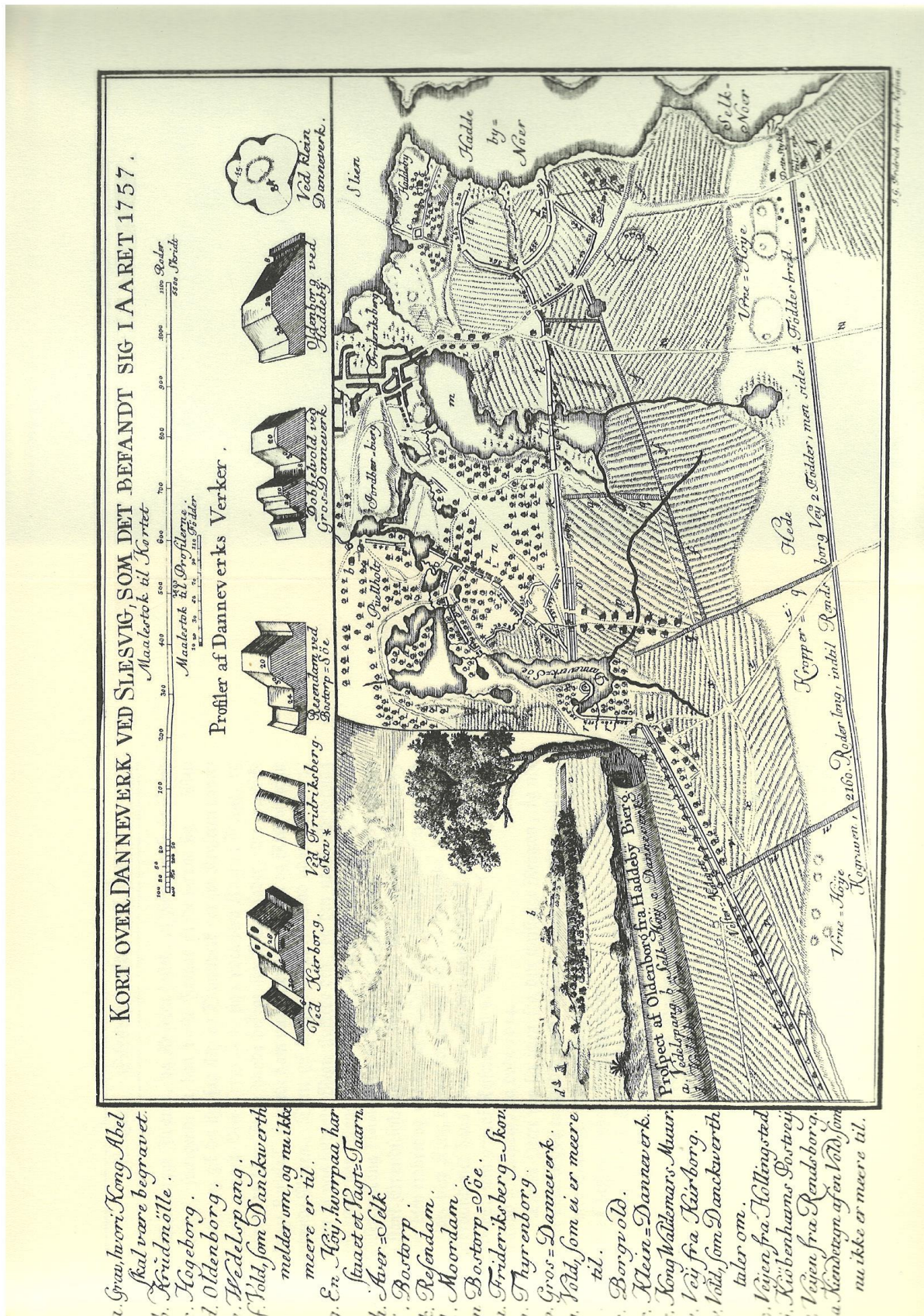
kommet under Overkongen i Lethra. Da Kong Ælfred i Engelland mellem 871 og 900 udsendte Other og Wulfstan til at giøre nye Opdagelser, var Havnen Haetha = Slesvig udi Anglernes Eye, som grændsede til Venderne og Sachserne.

Gorm den Gamle. Efter at Kong Gorm den Gamle havde lagt hele Dannemark under sig, blev han saa overmodig, at han udfordrede den tydske Konge Henrik I- til et Slag, der faldt saa ulykkelig ud, at han maatte tage Flugten, og, efter nogle tydske Forfatteres Forsikring, tillade Kong Henrik at legge en Marggreve med en sachsisk Christen Besætning ind i Slesvig. Dog nægtes dette aldeles af Gram, Scheidius, Matthiessen og Baron Krohne, saasom det kun grunder sig paa Adam af Bremen hans Fortælling, som levede 100 Aar efter denne Tid. (29)

Knud Dana-ast, som foruden sin Morfaders Jarlrige, uden Tvivl ogsaa har besiddet flre kongelige Forlehninger i Synderjylland, blev 935 af Kong Henrik tvunget til at antage den christlige Troe, og Aaret derpaa, efter er forgieves Tog paa Engeland, i Liimfiorden myrdet af sin Broder **Harald Blaatand**, som efter sin Faders Død tiltraadde Regieringen.

Keiser Otto den Store i Tydskland, som endnu ey vidste af Kong Knuds Død, stod i Begreb med at giøre et Indfald i hans Lande, da Kong Harald, efter sin Moder Dronning Thyres Raad, ved sin Regierings Begyndelse log bygge en Vold paa Grendserne af Sønderjylland. Denne Vold som bestod af Jord, Steen og Træ, fik Navn af Danneverk, og er endnu udi vore Tider til, næsten i sin hele Strekning. Den begynder ved Landsbyen Hollingstede, som en fiirkantet Skandse, og løber under Navn af Kiempebroen (Risenbrügge) indtil Kurborg, hvor en gandske lige Grav, kaldet Kograven (der Kograbem) begynder, og løber i lige Linie fort til Haddeby Noer eller Bugten af Slesvig. Derfra drejer Volden sig i Nord til Landsbyen Klein-Danneverk, hvorfra den igien, under Navn Borgvolden løber til Danneverker-Søe. Paa den anden Side af denne Søe, hvor den igien begynder, løber den forbi Landsbyen Gros-Danneverk, og deler sig derpaa i to Grene, hvorfra den eene strekker sig til Gottorp. Og den anden til Oldenburg. Dette Oldenburg er en meget rund Skandse ved Slesvig-Bugten, som tilforn bedækkede Staden. Imellem Kograven og Hovedvolden re mange mindre Volde krydsvis opførte og Halvøen Schwansen skilles atter ved en særdeles Vold, som ved Ekernföhrde gaaer ud til Østersøen, fra det øvrige Slesvig. Den egentlige Hovedvold er 15 Ahlen Høy, og omringes paa den sydlige Side af en Grav, men for Aabningen af Landsbyen Gros-Danneverk ligger uden for den en todobbelt Vold (30) og Grav, og inden for Aabningen en trekantet Skandse, som endnu kaldes Thyrenborg, og formodentlig har beskyttet den gamle Wieglesdor, som i Kong Haralds Tid var den eeneste Aabning paa hele Volden. Saaledes seer Danneverk ud i vore Tider, men om den saaledes har været beskaffen ved sin Bygning er uvist, da islandske Forfattere vidne, at den da un var en Træmuur med Taarne paa en lav Vold, og man desuden veed at Kong Waldemar den Store lod bygge en Muur af Steen oven paa Jordvolden. Et nøyagtigt Kort over Danneverks Strekning med Profile og Udsigter af de fornemste Stæder deraf, sees paa hosfølgende Kobberstykke.

- Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdømmet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

- Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdømmet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

Frode. Frode, som 938 af Kong Athelstan var fordrevet af sit Rige i Engelland, og tilforn havde antaget den christlige Religion. Han fornyede den gamle Kirke i Slesvig, hvilken Stad da handlede paa Slavonien, Sverrig, Semland og Grækenland; og sendte i Aaret 947 Gesandter til Pave Agapetus for at udbede sig nogle Bisper og lærde Mænd. Men førend disses Tilbagekomst døde Kong Frode 948.

Kong Harald søgte at erobre nogle Provindser i Tydskland, og kom derved i Uenighed med Keiser Otto, saa at han endog, medens Keiseren var i Italien, erobrede Slesvig, og dræbte der den keiserl. Marggreve med den sachsiske Besætning og Gesandter, som havde Ærende til Kong Harald. Dette opirrede Keyseren saaledes, at han ved sin Tilbagekomst i Aaret 972 brød ind i Slesvig giennem Danneverk, skiendte og brændte i Jylland, og holdt paa sin Hiemreise et stort Slag ved Slesvig med Kong Harald, hvilken sidste tabte, og maatte lade sig med sin Dronning og Søn, døde. Men i det følgende Aar 973 komme de igien i Uenighed, saa at Keyseren rykkede for Danneverk, hvilket Harald imidlertid havde ladet forbedre og besætte af den norske Hagen Jarl. Efter 24 Timers Storm maatte de besætte af den norske Hagen Jarl. Efter 24 Timers Storm maatte de (31) Keiserlige tage Flugten, og Keiseren kastede af Forbittrelse sit Spyd i Havet, sværgende at han næste Foraar skulde hævne sig. Men denne gang gik det lige saa slet, og Danneverk var for Keyseren uovervindelig, indtil Flode havde besøgt sin Svigerfader, den vendiske Konge Burisleif, raadede ham med brændende Tiere og Riisqvister at antænde Muren. Dette gik for sig: en stærk Vind udbredede Luen, en ret til pas faldende Regn slukkede den, og den norske Besætning blev uden stor Møye fordrevet. Efter nogle Seyervindinger tvang Keiseren Kong Harald atter til Fred, og byggede paa sin Tilbagereise en stærk Grændsefestning, som dog efter 6 Aars Forløb i Aaret 983 atter blev erobret og ødelagt af de Danske. To Aar derefter paa den 1. Nov. Blev Kong Harald forræderlig dræbt af Palnatoke Jarl, der stod i Forbund med hans Søn Svend Otto, gemeenligen kaldet **Svend Tiugiskieg**, som 972 af Keiseren skal være gjort til den første Hertug af Jylland = Slesvig, og døde 1014.

Denne Herre slog sig igien fra den christlige Religion, og udsendte i Aaret 994 to Floder imod Keiseren, som begge bleve afslagne. Dog blev Slesvig, som det synes, afbrændt, og Biskoppen, samt andre Christne, jaget i Landflygtighed.

Knud den Store. Kong Svends Søn, Kong Knud den Store, fik i Aaret 1026 Keiseren til at afstaae alle sine Fordringer paa Slesvig og det der oprettede Marggrevskab, da hans Datter Gunhild fik den keiserl. Kronprinds Henrik. Kong Knud døde 1036. Hans **Søn Hordaknud** opholdt sig for de meste i Engelland, og Sønderjylland var udi hans Tid i god Rolighed, ligesom og under hans Efterkommere indtil Kong **Magnus** af Norge og Magnus **Svend Estridsön**, hvilken som Kong Magne Jarl af denne Konge i Aaret 1043 blev geleidet til Slesvig, hvor den bremiske Erkebiskop Bezelin Alabrand og Hertug Bernhard af

(32) Sachsen da opholdte sig. Samme Tid blev der holdet et Bryllup mellem Hertug Bernhards Søn Ordulf og Kong Magni Søster Ulfhilde. Strax derefter indfandt sig en Kron-Prætendent, navnlig Harald, som enes at have været Kong Harald III. Søn, og den 13 Nov. Blev i Holsteen dræbt af Hertug Ordolf. Dette forhindrede dog ey Svend fra at stræbe efter den danske Krone, som han ansaae sig for retsmæssigt Arving til. Just da Kong Magnus stod i Begreb med at rykke imod ham, gjorde en stor Hær af hedenske Vender, for at hævne en vendisk Konge Ratibors Død, Indfald i Dannemark, hvor de anrettede en stor Ødelæggelse i

- Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning i Hertugdømmet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

Sønderjylland, men endelig ved Slesvig, eller som andre sige, paa Lyrskovshede, i et stort Slag bleve overvundne. Derfra begav Kong Magnus sig mod Svend, hvilken han i et Slag, som stod i Westenland eller Nordfriisland, ved Romøe, tvang til at tage Flugten til Skaane. Men ved Kong Magni Død 1047 kom Kong Svend i Besiddelse af Dannemark, og antog da den afdøde Konges Navn til sit forrige. Kong Magni Efterkommer Harald Haardraade søgte vel jævnlig at forurolige ham, og streifede bestandig paa hans Lande, saa at han endog i Aaret 1051 med en Flode af 60 Skibe plyndrede alle jydske Kyster, og deriblant ogsaa Staden Slesvig (d); men kunde dog ikke stille ham ved Dannemark, af hvis Indbyggere Kong Svend var alt for elsket. 1066 faldt Fyrst Cruco af Rügen med en Hob hedenske Vender ind i Sønderjylland, hvor de skiendte og brændte, samt vendte med stort Bytte hiem igien. I dette Tog blev Staden Slesvig atter udplyndret og ødelagt. Kong Svend døde 1076. Før sin Død menes han at have (33) gjort sin Søn **Oluf til den første Hertug i Slesvig**, og hvis han ey er blevet det i hans Tid, er han vist gjort dertil af sin Broder Kong Harald Hein.

(d) Da var endnu Jylland og Slesvig kun beboet ved Kysterne, og det indvendige af Landet øde. Fra Slien til Traven løb den store Skov Ifarnho, som gandske forhindrede Giennemreisen fra den eene Kyst til den anden.

Hertug Olufs Herredømme varede ikke længe; thi da hans Broder Kong Knud den Hellige i Aaret 1085 vilde paaføre Engelland Krig, og derfor med sin Flode laae i Hedaby-Havn, var Hertug Oluf saa ulykkelig at falde i hans Mistanker og Unaade, samt at blive sendt som en Fange til Grev Robert af Flandern, Kongens Svigerfader. K. Knud den Hellige. Knud tog da Hertugdømmet i Besiddelse, og havde der 1086 en Besøgelse af den forjagede tyske Keyser Henrik af Luzelburg, men blev samme Aar slaget i Odense. **Oluf Hunger**. Efter hans Død kom Hertug Oluf (siden kaldet Oluf Hunger) til Regieringen. Under ham, samt hans Efterkommer i Regieringen, **Erik Eyegod**, vides intet af Vigtighed at være forefaldet udi Slesvig.

Niels. Men da Kong Niels kom til Regieringen, og hans Søstersøn Kong Henrik af Venden af ham begierte sit møderne Arvegods, hvilket han ey vilde tilstaae ham, udbrød endelig en fordervelig Krig, i hvilken Henrik ødelagde alle Lande mellem Slien og Eyderen, og havde gaaet videre, hvis ey Kong Niels havde forstærket Besætningen i Danneverk. For at hævnne dette, seylede han til Liutcha (Lütjenborg i Vagrien) og ventede paa en Armee, som den slesvigske **Jarl Eilif** skulde føre til ham over Land. Men da denne af Kong Henrik var bestukket, tabte Kongen 1113 et stort Slag, hvorefter han og fratog Eilif sit Jarldømme, og gjorde, efter mange Overtalelser, Kong Erik Eyegods Søn, Knud Lavard til Hertug i Slesvig 1115, just da Kong Henrik med Vender og andre holstenske Nationer der anrettede den største Ødelæggelse. Men Knud tvang Kong Henrik ey alene til at holde Fred, men endog til at blive sin Ven og blev af ham indsat til Arving af det obotritiske Kongerige, hvilket han 1130 tiltraadte, efter at have fanget de to Kronprætendenter Nicolot og Pribislav, og sat (34) dem i Forvaring udi Slesvig. I hvorvel han var en seyerrig, mil og dydig Herre, kunde han dog ey i sit Levendelive vinde Folkets Kierlighed, fordi han indførte den sachsiske Pragt i steden for den gamle danske Tarvelighed; men desmere blev han beklaget efter sin Død, som indfaldt den 7 Jan. 1131, da Kong Nielses Søn, Magnus den Stærke, dræbte ham i Haraldsted

- Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdømmet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

Skov ved Ringsted. Dette Mord foraarsagede store Uroligheder, ey alene i Dannemark, men endog i Slesvig. Folket gjorde Opstand, og Erik Emun. Kong Knud Lavards Broder, bad Keiseren at hevne hans Død. I denne Hensigt rykkede Keiser Lotharius 1131 med 6000 Mand for Dannemark, men maatte med uforrettet Sag reise tilbage, efter at han af Magnus havde faaet 4000 Mark Sølv. Erik Emun befandt sig da i Slesvig, hvor han af Niels og Magnus blev belejret; men da Iisen om Foraaret 1132 optøede, var han tvungen til at tage Flugten til Skaane, og overlade Kongen Hertugdømmet, hvor han og efter der merkverdige Slag ved Fodvig den 4 Junii 1132 søgte Beskiermelse, men blev af Slesvig Borgere, uagtet én af de fornemste blant dem, navnlig Boio, havde lovet ham Sikkerhed og Lydighed, den 26 Jun. Ihieslaget, ifølge deres gamle Gilde-Lov: Si nongilda intersecerit congildam & c. Denne Seyer forskaffede **Kong Erik Emun** en rolig Besiddelse af Tronen, skønt dog ey gandske uden Urolighed. Thi 1135 modtog **Harald Kesia**, Kong Eriks Broder, paa Urnehoveds Ting ved Apenrade, Kongenavn og Værdighed; men saa snart Kong Erik fik dette at vide, reiste han med eet eneste Skib fra Skaane til Sønderjylland, overfaldt sin Broder paa hans Gaard, Skipetorp ved Hadersleben, fangede ham med hans otte Sønner, og lod dem alle halshugge, paa Øen Suer, som uden Tvivl er Seyerøe. Men to Aar derefter blev Kong Erik Emun selv paa Urnehoveds Ting ihjelsluttet af en jydsk Herremand, navnlig Plog Sorte, hvor samme Tid hans (35) Søstersøn **Erik Lam**, blev udvalgt til Konge. Udi hans Tid var nogenledes Fred i Slesvig, uden for de vendiske Sørøvere, imod hvilke Kongen ey formaaede at forsvare sine Lande. Efter hans Død begyndte igien de indvortes Uroligheder, da **Svend Grathe og Knud Magnussen** stridede om Riget. Den første havde strax bemægtiget sig Slesvig, og ladet den befæste. Knud sluttede Forbund med Grev Adolf af Holsteen, og Svend med en riig og af de Danske fornemmelig understyttet Dithmersker, navnlig Etheler. Ved Kuningsho i Nærheden af Slesvig, forenede 4000 Mænd af Knuds, og 4000 af Grevens sig, og belejrede derpaa Svend og Etheler i Slesvig. Begge reddede sig med List, og tilbøde Knud Fred og Forligelse, hvoraf han lod sig bedrage til at aftakke sine Folk. Greven merkede Uraad og begav sig med 400 Ryttere over Eyderen, hvor han af Etheler, som ved Sülleby var sat over Floden, blev angrebet, men erholdt en herlig Seyer. Knud blev overvundet ved Viborg og maatte derpaa forlade Riget. Efter nogle Aars Forløb begav han sig til de danske Nordfreser, lovede dem at eftergive een Ørtug i deres aarlige Skat, saafremt de hielpe ham, og anlagde derpaa Mildenstad ved Mildefloden. Saasnart Kong Svend hørte dette, ilede han til Slesvig og lod sin flode føre 4 Mile over Land til Eyderen. Selv leyrede han sig ved Hollingstede, ved Enden af Danneverk, og holdt der en Trefning med Freserne, hvorudi han erholdt en fuldkommen Seyer. Mildenstad blev erobret ved Hunger, Freserne maatte give 2000 Pund Sølv til Brandskat. Dog vare de stolte nok til at bede Svend, at han endnu vilde holde et Slag med dem, paa de Vilkaar, at ifald de tabte skulde de give endnu 2000 Pund Sølv, men hvis de vandt, skulde Kongen herefter skienke dem den Ørtug, hvis Eftergivelse Kong Knud hade lover dem. Dette Forslag blev ikke antaget, og begge Kongerne begave sig derpaa til Keiser Friderich I., som stiftede et Forliig (36) imellem dem, for hvilket Waldemar, Knud Lavards Søn, maatte gaae i Borgen, og fik derfor et Hertugdømme i Dannemark, som menes at være det Slesvigske. E

- Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdømmet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

Efter mange Uroligheder, hvis vidtløftige Fortælling egentlig hører til Dannemarks Riges Historie, maatte Svend tage Flugten og forlade Riget i tre Aar. Men ved sin Hiemkomst ødelagde han hver en Bye i Sønderjylland, og afbrændte Hovedstaden Slesvig. Dog blev der endelig sluttet Fred imellem dem alle tre. Men kun for en kort Tid; thi den 10 Aug. 1157 lod Svend Knud myrde i Roskilde, og faldt selv dem 23 Oct. I samme Aar paa Grathehede ved Viborg; efterladende Riget til sin Fiende **Waldemar I den Store**, som i Aaret 1163 befæstede der gamle Danneverk med tyk Steenmuur. Han døde 1182 og efter ham kom hans Søn **Knud VI.**, som efter mange Stridigheder paa Urnehoveds Ting endelig blev stadfæstet til Konge i Dannemark. Han gjorde 1188 sin **Broder Waldemar II.** til Hertug i Slesvig, og denne forhindrede Grev Adolf af Holsteen i sit forsæt at erobre Ditmarsken, hvilket Landskab ved denne Tid kom under Dannemarks Krone. Biskop Waldemar af Slesvig, en riig og myndig Mand af kongeligt Blod, hvilken Kong Knud 1182 havde gjort til Biskop og Statholder i Slesvig, kunde ey finde sig i at Kongens Broder 1188 blev sat over ham. Han sluttede derfor Forbund med adskillige udenlandske Fyrster, men blev anden Juledag 1192 taget fangen, og sat i Arrest paa Søborg Slot, efter at han tilforn udi Sverrig og Norge havde taget Titel af Konge i Dannemark og Biskop i Slesvig. Hans tyske Allierede, hvoriblant Greve Adolf af Holsteen, satte over Eyderen og rykkede for Slesvig, men da de fik Biskoppens Fængsel at vide, toge de Flugten og bleve forfulgte af Kong Knud, saa at Grev Adolf maatte købe sig Fred for 1400 Mark Sølv. Og dermed ophørte de slesvigske Uroligheder i Kong Knuds (37) Tid, som døde den 12 Nov. 1200 og havde sin Broder Hertug Waldemar, siden **Waldemar Seyer**, til Eftermand.

Hertug Erik. Kong Waldemar II regierede i sin egen Person over Slesvig, indtil 1215, da han efter sin Dronnings Berengariæ Raad forlehnede deres fælles Søn Erik med Slesvig, som Hertug, og 1232 lod ham krone til Konge, efter at den ældre Hertug Waldemar allerede var død. Hertug Abel. I Aaret 1240 udgav Kong WALDEMAR den endnu i dette Hertugdømme brugelige jydsk Lov, og døde følgende Aar, efterladende Riget til sin Søn Erik Plogpenning, og Hertugdommet til hans Broder **Hertug Abel**.

Fra denne Tid kan sættes en nye Periode i den slesvigske Historie, da dette Hertugdømme nu saa got som reent blev skildt fra den danske Krone, og var i mange Aar en uafhængig Stat, men tillige en Kilde til mange Uroligheder, hvis Skueplads det tildeels selv var. Den første Aarsag hertil var Hertug Abel, der saa længe veigrede sig ved at tage Hertugdommet til Lehn af Kongen, at denne tilsidst 1244 anrettede en stor Ødelæggelse i det Slesvigske; ligesom Abel med sin Broder Christopher i adskillige danske Provindser. Denne sidste fik Kong Erik 1248 fangen i et Slag ved Flensborg, hvorpaa han igien gav sig til at skænde og brænde i Hertugdommet, bemægtigede sig Femern, og erobrede endelig med List Hovedstaden Slesvig. Dette foraarsagede at de oprørske Hertuger maatte beqvemme sig til at slutte Fred, og tage deres Lande til Lehn af Kongen. Dog varede denne gode Forstaaelse ey længe; thi 1250, da de Holsteenske Grever beleyrede Rendsborg, blev han, efter at han paa Veyen havde lidet et stort Nederlag af Freserne, der ey vilde svare den paabudne Plovskat, indbudet af sin Broder til Slesvig. Der fandt han sin Død; thi denne vanartige Broder lod ham halshugge, og blev derpaa, efter (38) at han med 24 Riddersmænds Mænd havde svoret sig frie for sin

- Cap. 1. Om Hertugdommen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdommet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdommet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdommet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

Broders Mord, udvalgt til Konge i Dannemark; men fladt selv 1252 i Eydersted, da han vilde tvinge Freserne til at betale Plovslatten.

Christopher I. Efter hans Død satte Kong Christopher I som i steden for Abels Søn Waldemar kom paa Thronen, sig i Besiddelse af Hertugdømmet Slesvig, hvorover Greverne af Holsteen, Abels Gemahlindes Brødre bare stor Fortrydelse, saa at de endog gjorde et Indfald i Dannemark. Kong Christopher erobrede tvertimod 1254 Slesvig Bye og derved hele Hertugdømmet. **Hertug Wald. III.** Kongen fandt sig altsaa tvungen til at forlehne Abels Søn Waldemar dermed, dog kun for sin egen Person og ey arveligen. I Aaret 1256 kom denne Herre til Regieringen, men imidlertid havde Kongen ved mange Skatter og Paalæg aldeles udsuet og forarmet Landet. **Hertug Erik I.** Efter et Aars Forløb døde Hertug Waldemar, og da hans Broder Erik forlangede Hertugdømmet til Lehn efter ham, var Kongen ey at formaae dertil; hvorfor og Erik med Magt satte sig i Besiddelse deraf. Den oprørske Erkebiskop i Lund, Jacob Erlandsen, agtede at gjøre denne Prinds til Konge udi Dannemark efter Kong Christopher, som 1259 blev forgivet i Aarhuus, ligesom og Hertug Erik, medens Kongen endnu levede, havde gjort Landgang paa Sieland og bemægtiget sig hele Landet; men Kong Erik Glipping forjog ham, og tvang ham til at lade sig nøye med sit Hertugdomme. Men da Hertugen efter Rigets Ret havde forbrudt sit Lehn fordi han havde ført Avindskiold paa Riget, forlangede Kongen, at Hertugen skulde afstaae ham Slesvig, da han siden igjen vilde forlehne ham dermed paa Livstid. Dette Forslag fandt ey Hertugens Bifald, man gjorde Krigsanstalter paa begge Sider, og den 29 Jun. 1261 kom det til et Slag paa Lohede ved Slesvig, hvori baade Kongen og hans Moder bleve fangne og hensatte, hun i Hamborg (39) og han paa Norborg paa Als. Efter at han i Aaret 1264 igjen var kommet paa frie Fod, fornemmelig fordi hans Moder havde lovet Hertugen Slesvig arveligen, fornyede han sine Fordringer, og forlangede Øen Als, samt noget ander Gods tilbage under Kronen, hvortil Hertugen ey vilde beqvemme sig. Kongen greb altsaa igjen til Gevær, og var 1271 saa lykkelig at erobre hele Hertugdømmet, foruden Slesvig Bye. Hertug Erik tog Flugten og døde strax derpaa 1272; men Kongen blev af de holsteenske Grever, som imidlertid havde bemægtiget sig Slesvig, tvunget til at lover Hertug Eriks Børn, Hertugdømmet til Lehn efter ham, naar de bleve myndige. Den ældste af dem, nemlig Waldemar, sluttede endnu i sin Mindreaarighed et Forbund med Grev Jacob af Halland og andre misfornøiede danske Herrer, hvilket foraarsagede at Kongen 1283 maatte give ham Hertugdømmet til et Arvelehn. Men Waldemar gik endnu videre med sine Fordringer, og paastod ey alene Hertugdømmet Slesvig, med Øen Als, og nogle Krongodser i Hertugdømmet, som en uafhængig Eyendom, men endog den danske Krone, som han holdt sig for retmæssig Arving til. Han var 1285 paa Veyen til Norge, for at slutte et Forbund med Kong Erik af Norge, da Kongen af Dannemark merkede hans Hensigter, gangede ham ved Helsingør, og lod ham sætte paa Søborg; hvorefter han lod det faste Slot Møgeltøndern sleife. Dog løsgav Kongen ham i det følgende Aar, og sluttede et Forliig med ham, hvori Hertugen frastod sine Prætensioner paa Als og foromtalte Krongodser, erkiendte Slesvig for et Lehn og lovede aldrig at tænke paa Hevn for sit Fangenskab. Dette holdt dog Hertugen ikke; thi strax efter sin Løsgivelse traadde han i Marsk Stigs Sammenrottelse, og hvilede ikke, førend Kong Erik de 22 Nov. 1286 var rømmet af Veyen. Efter hans Død blev Hertug Waldemar, hvis Forræderie endda var ubekiendt,

- Cap. 1. Om Hertugdommen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdømmet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

udvalgt til Formynder (40) for hans Børn, hvoriblandt den ældste, **Erik Mendved**, blev udvalgt til Konge. I hans Mindreaarighed var Hertug Waldemar Rigets Forstander, og fik da Als og de omtvistede Godser i Besiddelse af Rigets Raad. Dette vilde Kongen ey, da han blev myndig, tilstaae ham, hvorfor og Hertugen offentlig slog sig til de Misfornøiede; Men disse Stridigheder bleve endelig ved en Fredsslutning 1295 afgjorte, saa at Als, Arrøe og Femern kom til Kronen. I Aaret 1300 var en meget stor Oversvømmelse, som foraarsagede megen Fordervelse i Nordfrisland. **Hertug Erik II.** Hertug Waldemar døde 1312 og efterlod Hertugdømmet til sin Søn Erik II, som 1313 blev paa Livstid forlehnet med de stridige Krongodser, imod at afstaae sine Prætensioner paa Nordfrisland til Dannemarks Krone. 1314 byggede han to nye Slotte i Sem og Gran, hvorover Kongen begyndte at frygte for nye Fiendtligheder, hvilke ogsaa 1317 udbrøde, men i det følgende Aar lykkeligen bleve neddæmpede. Kong Erik døde 1319, og hans Broder **Christopher II** blev efter mange Stridigheder, da nogle hellere ønskede sig Hertug Erik, for at faae Sønderjylland igien sammenføyet med Kronen, udvalgt til Konge i Dannemark. Hertugen døde 1325, og efterlod sig en umyndig Søn Waldemar, over hvilken baade Konge og Grev Geert af Holsten paastode Formynderskabet. Kongen beleyrede Gottorp, og Greven undsatte det med saa god en Lykke, at Kongen nødtes til at ophæve Beleyringen. I det følgende Aar blev Kongen forjaget, og hans Søn samt antagne Medregent Erik, fangen hensat paa Haderslev Slot. **Grev Geert af Holsteen.** Hertug Waldemar blev da indkaldet og hyldet som Konge, hvorefter han forlehnede sin Formynder Grev Geert med Slesvig, arvelig og faneviis, uden deraf at forlange nogen Tieneste. Men da nogle Rigsstænder 1328 igien indkaldte Kongen, erobrede Bispem af Ribe og Aarhuus paa hans vegne Hadersleben, og befriede Prindsen. 1329 beleyrede Kongen (41) uformodentlig Gottorp for at fange Hertug Waldemar, men Grev Geert nødte ham nu som før til at ophæve Beleyringen; dog blev der 1330 den 25 Febr. Sluttet en Fred, i Kraft af hvilken Kong Christopher erholdt Kongenavn, og Hertug Waldemar igien tog til Takke med sit Hertugdømme, hvorfor Grev Geert fik Fyen og nogle andre Lehne. Men da Kongen i det følgende Aar blev overvundet af Grev Geert paa Lohede ved Slesvig, tog Hertugen sig atter Kongenavn, men nedlagde det dog snart igien, for med sine Allierede at dele Dannemark imellem sig, i hvilken Deeling Grev Geert bekom Nordfrisland. Kong Christopher døde endelig fattig og foragtet 1333. I der efter hans Død indreffende Interregnum sluttede Grev Geert 1340 en Tractat med Hertug Waldemar, i Kraft af hvilken Hertugen skulde blive Konge og faae Nørrejylland, imod at afstaae Sønderjylland til Grev Gert, men førend dette kom i Stand, blev Greven slaget udi Randers af den patriotiske Niels Ebbesen. **Kong Waldemar III**, som herpaa blev indkaldet, sluttede 1345 et Forsvars-Forbund med Hertug Waldemar, hvilket de holsteenske Grever, som da havde Slesvig i Pant i Steden for Nørrejylland, saa ilde optog, at de fangede Hertugen, og efter et Aars Fængsel nødte ham til at afstaae dette Forbund.

1344 bekrigede Kong Waldemar Nordfreserne, og tvang dem til at betale den resterende Skat for 14 Aar. 1353 forlehnede han Grev Johan med Femern, og begav sig i det følgende Aar atter imod de oprørske Nordfreser, hvilke han paalagde en stor Pengestraf, og tog Gidsler af dem. Da Greverne af Holsteen vare komne i en Stridighed med Hennike Lembeke = Limbek, kongel. Befalingsmand paa Tørning. Og derfor 1357 erobrede Tøndern og Hadersleben, greb Kongen til Gevær imod dem, og erholdt ved Glambek en fuldkommen Seyer. Endeel

- Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning i Hertugdømmet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

udenlandske Fyrster blandede sig i Krigen, men Kongen erobrede 1358 Als. Hertug Waldemars Gemahlinde Regitze, (42) den første, der skrev sig Hertuginde til Slesvig, som vidste Kongens Tilbøyelighed til det smukke Kiøn, gik da imod ham, or erholdt ey alene hele Als, men endog Sundevitt af ham indtil Fredsslutningen, paa de Vilkaar, at hun ey maatte understøtte sin Gemahl med Indkomsterne deraf. Herfra seylede han til Slien, hvor han paalagde Anglerne og Sundevitts Beboere en stor Skat, og tvang dem til at give ham nogle hans Skibe tilbage. I det fjerde Angreb erobrede han siden Femern, men mistede den igien i det følgende Aar. Dog fik han til Skadesløsholdelse begge de Slotte Gram og Møgeltønder fra Hertug Waldemar, da Erland Kalv, som Hertugen havde sat til Lehnsmand derpaa, forlod hans Partie. I Aaret 1362 blev Nordfrisland hiemsøgt med en stor Vandflod, eller den saa kaldede Manddrenke, hvori mange hele Sogne og mange tusende Mennesker omkomme. To Aar efter denne Oversvømmelse døde Hertug Waldemar, som efterlod sig en Søn Henrik, **Hertug Henrik**. der efter ham om til Regieringen over Hertugdømmet; men Femern, som Kongen atter havde erobret, havde Grev Adolf 1364 faaet til Lehn. 1374 yvang han atter Nordfreserne og Utlænderne at betale sig den resterende Skat, og i samme Aar døde Hertug Henrik, som den sidste Hertug i Slesvig af Kong Abels Blod. Nogle, hvoriblant Helvaderus, sige, at hans Enke Kunigunde besad hans Lande sin Livstid; men Hansen paastaaer derimod at Kong Waldemar sex Maaneder før sin Død satte sig i Besiddelse af hele Hertugdømmet, undtagen Gottorp og Niehus, hvilke de Fæstninger de holstenske Grever besatte og med Magt beholdte.

Dronning Margrete. Dronning Margrethe, som efter sin Faders Død herpaa førte Regieringen i sin Søns Navn, forlehnede 1386 Grev Nicolaus af Holsteen, som allerede i lang Tid havde kaldet sig ret Arving til Sønderjylland, og hans Brødrer sønner med Hertugdømmet, som et arveligt Fane-Lehn; og da Grev Nicolaus ventede at døe uden Livs-Arvinger, (43) brugte han herved den Forsigtighed, at sætte Grev Gerhard i Besiddelse af Hertugdømmet, og lade ham alene tage imod Fahnen. **Hertug Gerhard af Holsteen.** Denne Statsfeyl fortrød den vise Dronning siden ofte, og Dannemark fik i en 26 aarig Krig Aarsag nok til at fortryde den. Gerhard indførte 1395 den Titel Hertug i Slesvig, for bestandige at bruges, og siden har denne været i Brug, i steden for den forrige Hertug i Sønderjylland. Da Kong Erik af Pommern 1396 var bleven hyldet, indbød Dronning Margrethe Grev Gerhard og de andre hans Slegtninger, som med ham vare blevne forlehnede med Slesvig, til Assens, for den anden gang at modtage Lehnet af hende. Men da hun forlangte at Hertugen med sine Brødre og Fettere uden nogen Besolding skule tiene Dannemark af deres Lehn, vilde disse ikke modtage dette Tilbud, og ey tiene Kongen af Dannemark paa anden Maade, end naar han gav dem Besolding. Der blev altsaa intet af Lehnstagelsen, men dog traadde de i kongel. Tieneste imod en dem forsikret Besolding. Efter Grev Nicolai Død delte Hertug Gerhard Holsteen med sine Brødre, og fik da Femern og noget mere paa sin Part. I Aaret 1399 faldt Grev Albert af Holsteen ind i Eydersted og Nordfrisland og anrettede der en stor Ødeleggelse. Samme Aar købte Dronning Margrethe af Claus Lembeke Troieborg, Lohherred i Tønder-Amt og Møgeltønder, hvilket Gods hun strax til evig Tid skillede fra Hertugdømmet og lagde under Viborg Landsting, ligesom hun og den 22 Sept. 1400 satte det i Pant til Bispfen af Ribe for 5000 dobbelte Mark Sølv. Hertug Gerhard satte sig derpaa for at undertvinge Ditmarskerne,

- Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdømmet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

men baade hans Broder Albert og han selv fandt der sin Død, i det hiin 1403 og denne 1404 med tolv Riddere og en stor Hob Adelsmænd der blev slagne. Dog blev der i det følgende Aar sluttet Fred imellem Dithmarsken, Slesvig og Holsteen. Gerhard var gift med Hertug Magni Torqvati Datter af Brunsvig, (44) og efterlod hende som Enke med tre Sønner, og to Døttre, hvoraf den eene, Hedevig; blev Moder til Kong Christian I. Af Sønnerne var den ældste Henrik, paa den Tid 7 Aar, Adolph 3 Aar, og Gerhard blev først født efter Faderens Død. I sit Testamente havde Hertugen indsat sin Gemahlinde med tre af hans Raad til Formyndere for hans Børn; men hermed vilde hans Broder, Biskop Henrik i Osnabryk, ey lade sig nøye. Han begav sig til Slesvig, og erobrede i en kort Tid Femern, Segeberg, Rendsborg og nogle andre Stæder. Vel gik Enken og Formynderne imod ham til Bramstede i Holsteen, men blev slagne, saa at de maatte endelig tilstaae ham Over-Formynderskabet. I disse Omstændigheder tilbød Dronning Margrethe Hertuginen sin Hielp, hvis hun vilde tilstaae at have Lehneth af Dannemark. Dette tilstod hun med Glæde, og nød derpaa Kongens og Dronningens Beskyttelse; fik ogsaa en Sum Penge af dem til Laans, imod at pantsætte Slottet, Staden og Amtet Tøndern. Grev Henrik maatte da give tabt, og blev endnu mere besnæret af Kong Erik, som lokkede ham med sig til Hindsgavl, hvor han log Sag anlægge imod ham for at have indfaldet i hans Lehnsmands Lande. Grev Henrik maatte da forskrive sig til at betale 11400 Mk. Lybsk, og for disse blev Flensborg og Niehuus satte i Pant, som 1409 igien bleve indløste, skjønt ey tilbagegivne. Den gode Forstaaelse imellem Dronningen og Hertuginen gik da saavidt, at denne sidste vilde overlade Dronningen Gottorp Slot paa nogen Tid, uvist i hvad Hensigt, og Dronningen var allerede kommet derpaa, da hun, advaret om Vagtens Forstærkelse paa et af Taarnene, pludselig igien forlod det, grædende og med Løfte at hevne den hende tilføjede Fortræd. Hertuginen, selv forundret over hendes hastige Afreise, tænkte og at Dronningen herunder maatte have noget hemmeligt Anslag, hvorfor hun og satte sig for at betale List med List. I denne Henseende (45) lod hun 1409 Flensborgs Raadmænd kalde til sig, men imod Trøe og Love kaste i Fængsel, for at nøde dem til at overgive hende Staden. Strax derpaa erobrede hendes Folk de to biskoppelige Slotte Stubbe og Schwabstede og fangede Biskoppen selv, som de tvang til at købe sig frie. Da Kong Erik fik alt dette at vide, lod han sine Slotte, som han ved Penge-Forskud havde faaet og skilt fra Hertugdømmet, nemlig Flensborg Slot, Brunlund ved Apenrade, Nyhuus ved Flensborg og Møgeltørndern, befæste og forstærke. Han erobrede tillige Als, Arrøe og Norborg Slot, og lod Sønderborg beleyre ved Abraham Brodersen, dog fik han det ey erobret. Af dette nødtes Hertuginen til at begiere en Stilstand, og atter give en Forskrivelse paa 11400 Mark Lybsk, hvorfor hun igjen pantsatte Flensborg og Nyhuus. Kong Erik lod da 8000 Mand af sin Armee rykke ind i Nordfrisland, for at beskytte disse altid oprørske Undersaatter, med da disse paa Tilbagemarchen ey brugte nogen Forsigtighed, bleve de ved Sollerup i Jordel Sogn, eller som andre sige ved Eggebek i Flensborg Amt, i overrumplede af Grev Adolf af Schauenborg, som Hertuginde Elisabeth havde indkaldet sig til Hielp. Den danske Armee mistede ved denne Leylighed begge sine Generaler, Mogens Munk og Johan Skarpenberg, med 1400 Døde og 350 Fangne. Dette Nederlag foraarsagede, at adskillige holsteenske og slesvigske Adelsmænd med smaae Armeer begyndte at forurolige de kongl. Slotte.

14 fik Kong Erik Brunlund Slot, samt Querum og Steinber Sogner udi Nye-Herred i Angeln til Pant af Grevinde Elisabeth, Grev Nicolai Datter, for 3000 Mark Lybsk i hvide Penninge.

28

- Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdømmet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

Derpaa erobrede han Flensborg Slot, og lod Raadet strængelig straffe, fordi de havde indtaget hertugelige Folk i Stalden, som nogle gange havde søgt at forraske Slottet. Endelig blev der, efter mange forgieves Underhandlinger den 4 Oct. 1412 sluttet en tre Aars Fred i (46) Flensborg, paa de Vilkaar, at Erik i fem Aar skulde beholde Flensborg og Nyehuus, Dronning Margrethe de ti fresiske Herreder, med Eydersted, Everschop og Uthom, Biskoppen faae Stubbe og Schwabstede igien, og derefter Als, Arrøe og Sundewitt gives Hertuginde og hendes umyndige Børn tilbage. Denne Fred blev den 26 Oct. Fuldført, efterdi Raadet i Flensborg paa denne Dag hyldede Kongen, og to Dage derefter døde Dronning Margrethe paa et Skib i Flensborg Havn, just da hun stod i Begreb med at ville reise over igien til Dannemark.

K. Erik IX. Pommer. Hertug Henrik af Brunsvig-Lüneborg, den fornemste af de slesvigske Allierede, holdt sig ved Dronning Margrethes Død ey forbundet til at holde, hvad han havde lovet, men vedgrede sig ved at udlevere Biskoppen sine Slotte, tog endnu det tredje Gods, nemlig Rødeniss, i Besiddelse og ødelagde det kongel. Amt Sønderborg. Dette foraarsagede at Konge paa Herredagen i Nyeborg 1413 ey vilde forlehne de der mødende holsteenske Prindsers med Hertugdømmet Slesvig, men lod dem ved Rigets Cantzler samme reent fradømme. Prinds Henrik, som den ældste, begierede da paa sine Knæ Forladelse af Kongen, og bad om at maatte faae det til Lehn; men Kongen paastod, at Henrik skulde overgive ham alle sine Slotte, og derpaa vente hvad Naade han vilde bevise ham. Disse Vilkaar vilde Prindsen ikke underkaste sig, dog blev endnu i samme Aar udvirket en Vaabenstilstand. I det følgende Aar stadfæstede Keiser Sigismund det danske Raads Dom, hvilket saaledes forskrekkede Slesvigerne, at sex af de mægtigste Herrer sloge sig til Kong Eriks Partie, som derpaa med en Armee faldt ind i Hertugdømmet, hvor Ditmarskerne allerede i et paa Aar paa nogle Steder ilde havde huseret. Kong Erik erobrede strax næsten uden nogen Modstand hele Hertugdømmet, undtagen Gottorp og Slesvig; anlagde derpaa Wedelspang Skandse i Fahrensted Sogn (47) udi Angeln, Sleymunde og Königsburg ved Sliens Udløb, og Fresenborg ved Treenen, hvorpaa han reiste hiem igien efter at have erobret Stubbe og Schwabstede. I det følgende Aar 1416 firtsatte Kong Erik Beleyringen baade til Lands og Vands, og lod Skandsen Hattersborg opkaste mellem de beleyrede Stæder. Men de Beleyrede gjorde i et Udfald et stort Nederlag paa hans Folk paa Mevenberg eller St. Jürgensburg. Freserne erobrede Fresenborg og Lütchentøndern, hvorved Kongen blev nødt til at ophæve Beleyringen. Han begav sig derpaa til Femern, som han erobrede, men ey længe beholdt; thi strax efter hans Bortreise bemægtigede Hertug Erik atter Slesvig, hvilket han erobrede, men da han var i Færd med at Beleyre Gottorp, forkyndte nogle Hansestæder ham Krig, hvilket saaledes skrekkede ham, at han strax ophævede Beleyringen. Han forlod altsaa Slesvig uden at legge nogen Besætning deri, forstyrrede paa sin Hiemreise Ekernførde, og matte altsaa tilade, at Holstenerne med en Armee af 30800 Mand besatte Slesvig, erobrede Hatterborg og sløvfede Stubbe. I Aaret 1419 erobrede Kong Erik Femern, hvor hans Soldater af nogle siges at have udøvet saa stor Grumhed, at kun tre af Indbyggerne beholdte deres Liv. O følgende Aar leed atter den danske Krigshær et stort Nederlag ved Immervad i Haderslebhuus-Amt, og i Junii Maaned 1421 havde han en frugtesløs Samtale med Brødrene Henrik, Adolph og Gerhard, som da lode sig kalde Hertuger af Slesvig. I Midlertid prøvede han paa at bemægtige sig Als, men forgieves, ligesom han i det følgende Aar ed uforrettet Sag maatte

- Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning i Hertugdømmet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

gaae fra Tørning og Tøndern. Det første Slot erobrede han vel 1423, men mistede det igien i samme Aar. Hertug Henrik Rumpold af Schlesien, som i dette Aar døde i Flensborg, og ligger begravet i Hadersleben, lagde nu den første Grund (48) til Fred i disse stridige Gemytter. Dog vedvarede Fiendtlighederne endnu i nogen Tid, da Holstenerne 1424 satte sig i Besiddelse af Femern. Keiser Sigismund fornyede endnu engang 1423 sin Dom over Slesvig at det skulde høre Kongen til, og tilbød Hertugerne 300000 Mark, og Lolland for at afstaae deres Prætensioner derpaa. Dette Tilbud, hvorved de fandt sig fornærmede, forbittrede dem saaledes, at det igien kom til en aabenbare Krig imellem dem og Kongen, som 1426 med 50000 Mand beleyrede Gottorp og Slesvig. Dog maatte han endnu denne gang af Frygt for Hansestædernes Krigsforkyndelse gaae med uforrettet Sag bort, og tillade Holstenerne ey alene at plyndre i Flensborg Amt, men endog at erobre Wedelspand Skandse, Femern og Glambek Slot, som han for kort Tid siden havde sat sig i Besiddelse af. I det følgende Aar beleyrede de Flensborg baade til Lands og Vands, men ophævede Beleyringen, efter at Hertug Henrik der var ihuelstukket. Men i Aaret 1431 erobrede de endelig denne Stad ved List, og udhungrede Slottet. De vendte sig derpaa mod Haderslebhuus-Amt, hvor de skændte og brændte, erobrede Slottet Nyehuus og Rundhof, hvilket de begge forstyrrede, og endede derved dette Aars Feldttog. Imidlertid døde Hertug Gerhard, og efterlod Hertugdommet til sin eeneste levende Broder Hertug Adolph, **Hertug Adolph alene**. som den 15 Julii 1435 sluttede en Fred med Kong Erik, af følgende Indhold: Hertugen skulde paa Livstid, og hans Arvinger to Aar efter hans Død, beholde Femern, Nordfrisland og alt hvad han da besad af Hertugdommet; hvorimod Kongen skulde have Arøe, Vesterlandsføhr, Sildt og Haderslebhuus-Amr. I samme Aar pantsatte Hertug Adolph Femern til Herrerne af Lybek, og to Aar derefter forlod Kong Erik Riget. De derpaa følgende Uroligheder foraarsagede at Arrøe og Hadersleben 1438 overgave sig til Hertug Adolph, som saaledes fik hele Hertugdommet i Besiddelse. **K. Christopher III.** Kong Christopher III. (49) som efter Erik blev Konge i Dannemark, gav Hertugen 1440 Hertugdommet Slesvig som et ret Arve- og Fane-Lehn, og cassererede alle derpaa heftende Pant-Forskrivelser, hvorefter Hertugen ved hans Kroning bar Rigets Sværd. Efter Kongens Død blev han af Rigets Stænder udvalgt til Konge, men han undskyldte sig med sin Alderdom og Svaghed, samt frabad sig dette Tilbud; hvorimod han recommendede dem sin Søstersøn Christian, **K. Christian I.** Greve udi Oldenborg og Delmenhorst, hvilken Stænderne og paa hans Ord antog. Af ham modtog Hertugen 1455 atter Hertugdommet til Lehn, og døde derpaa 1459 uden Livsarvinger, som den sidste Hertug i Slesvig af den schauenborgske Familie.

Ved sit Valg 1448 maatte Kong CHRISTIAN give den slesvigske Adel en Forskrivelse, at dette Hertugdomme aldrig skulde foreenes med Dannemarks Krone under én Herre. Ikke desto mindre søgte han dog efter Hertug ADOLPHS Død at faae Hertugdommet under sin Magt, hvilket og omsider lykkedes ham, da den beste Deel af Adelen, og deriblant de Rantzauer, vare paa hans Side. Altsaa blev han 1460 paa Raadhuset i Slesvig af Adelen udvalgt til Hertug, men maatte derfor give en meget haard Forskrivelse, hvori han tilstod, at have faaet Hertugdommet ved Valg, og ikke ved Arv, og gav desuden Adelen mange og store Privilegier. Herpaa afkøbte han de andre Prætendenter deres Prætensioner, og gav først hver af sine to Brødre 40000 rhinske Gylden, og dernæst Grev Otto af Schauenborg 43000, hvorpaa de frasagde sig alle deres Fordringer paa Hertugdommet. Endskiønt nu Kongen

- Cap. 1. Om Hertugdommen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdommet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdommet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdommet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

saaledes var forliigt med sine Brødre, opvakte dog den eene, Grev Gerhard, store Uroligheder, da han i Aaret 1465 begyndte at fordre de ham og hans 1464 døde Broder lovede Penge af den holsteenske Adel. Da disse undskyldte sig med Kongens Fraværelse, bemægtigede han sig i en Hast Gottorp, Flensborg (50) Hadersleben, Sønderborg, Rendsborg, Kiel og Tile. Kongen begav sig imod ham, betalte ham 4000 Gylden paa Afdrag, stillede ham Forsikring for de resterende, og formaaede ham til at begive sig bort igien. **Grev Gerhard bliver Statholder.** Dog begyndte han i de følgende Aar paa nye Uroligheder, saa at Kongen 1467 saae sig nødsaget til at gjøre ham til Statholder over Slesvig og Holsteen, paa de Vilkaar, at han skulde afdrage paa Gielden alle de Indkomster, han derved nød. I dette Embede besatte han Gottorp, Rendsborg, Flensborg, Segeberg, Hanrau og Nordfrisland, og opførte sig saa haard imod Adelen, at den i Aaret 1469 fandt sig tvungen til at slutte et indbyrdes Forsvars-Forbund med hverandre, og derpaa lade Kongen vide sin Broders ubillige Opførsel. Herover begav Kong CHRISTIAN sig til Segeberg, hvor han lod Greven kalde til sig, og indelukke udi et Kammer i ni Dage. Imidlertid betalte han ham de resterende Penge, erobrede igen de af Grevens Soldater besatte Steder, og tvang ham derpaa til at frasige sig alle sine Fordringer paa Statholderskabet. Herefter gjorde han Grev Mouritz af Pyrmont til Amtmand i Flensborg og Lehnsmand paa Gottorp, samt oprettede et nyt Forbund imellem Adelen, Biskopperne af Slesvig og Lybek, samt Stæderne Lybek og Hamborg. Da disse to sidste Stæder i denne liden Krig havde været ham behjælpelige, pantsatte han dem Kiel og Flensborg for de derpaa anvendte Omkostninger. I det følgende Aar sneg Grev Gerhard sig atte ind i Eydersted, forandrede sit Statholderbrevs Datum, og log sig hylde af alle Eydersteder, Kremper- og Wilster-Marker, hvilket de alle med Gælde gjorde, da han meget smigrede for den gemene Mand. Men Kong Christian som i egen Person anførte sin Armee, lærte dem snart at fortryde deres Hastighed. Dog log Grev Gerhard sig ey forskrekke, men landede 1473 atter ved Husum, hvor han, som Landsherre, log sig hylde af Stadens Beboere og Nordstranderne. (51) Derpaa rykkede han med Stapelholmerne for Schwabsted, men Kong CHRISTIAN fik ham dog snart tilbagedrevet. Herpaa log Kongen alle de Oprørske, hvoriblant den Bekiendte Henrik Wulff, hvis forunderlige Epitaphium sees i Wemelsleths Kirke, forjage, og gav deres Gods til den nyelig adlede Staller i Nordstrand Laurens Lewe, som næsten eene var blevet ham troe, hvoraf han selv beholdt endeel, og paa Kongens vegne bortsolgte det øvrige. Alle Husene i Stapelholm lod han opbrænde, og agtede at handle ligesaa med Husum, men det blev dog endelig forandret til en haard Pengestraf, af hvilken endeel endnu varer ved, og kaldes i Husum Erdheuer. Herved blev der Rolighed i Kong CHRISTIANs Tid, som 1474 paa sin romerske Reise fik Holsteen, Stormarn og Dithmarsken ophøyet til Hertugdøm.

Da Kong CHRISTIAN var kommet hiem fra denne Reise, var i lang Tid Rolighed udi Hertugdømmet; indtil han saae sig tvunget til at straffe det tyranske Forhold, som Henning Pogwisch til Farve havde øvet i Tøndern, som han havde i Pant for 25000 Mk. Lybsk. Dommen faldt saa at Henning Pogwisch tillige med sine Sønner, hvoraf den eene havde ladet Brysterne skiere af en Bondekone, som vegrede sig ved at være Amme hos hans Søn, da hun selv havde et spædt Barn, bleve jagede i Landflygtighed. Pogwisch beraabte sig paa Adelsens Forbund af 1469, og forlangede de andre's Hielp. For at forekomme slige Uordner i Fremtiden, lod Kong CHRISTIAN nedrive Farve, og Originalen af Forbundet sig overlevere,

- Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning i Hertugdømmet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oekonomisk Beskaffenhed

hvorfra han lod Seglene tive, Skriften giennemskiere og saaledes hele Documentet cassere. Derimod udgav han paa Landdagen i Rendsborg den 13 Jul. 1480 en Forordning at ingen i Hertugdømmene skulde med Vold overfalde den anden. Kong CHRISTIAN døde den 22 Maj 1482 og efterlod to Sønner JOHANNES elle HANS Kong i Danmark, oh FREDERICH Hertug i Slesvig. (52)

Nyere Historie

Friderich 1. Hertug FRIDERICH, som siden blev konge i Danmark og Norge, blev Hertug udi Slesvig og Holsteen efter det holstenske og slesvigske Raads Anmodning til hans Moder; de forsikrede at ville vælge ham som deres Herre, grundende sig paa at K. CHRISTIAN hans Fader, paa sit yderste havde forordnet, at efterdi hans ældste Søn, som nu var hyldet til tre Kongeriger, Dannemark, Norge og Sverrig, var rigeligen forseet, saa vilde han at den yngste FREDERICH, skulde beholde Fyrstendømmene Slesvig og Holsteen alene. Men da hans Broder Kong Johannes fik dette at vide, var han hermed meget misfornøyet, samlede sit Raad og reiste til Flensborg for at forhindre dette; Han gav her først tilkiende, at hans Fader havde tilkiøbt sig de schauenborgske Grevers Rettighed udi det Grevskab Holsteen for 8000 Gylden, hvilken Gield var betalt med Rigernes Penge, saa det altsaa ikke kunde gaae an at afhænde det Hertugdom fra Kronen; For det andet burde disse Lehn Slesvig og Holsteen, ikke forandres anderledes end som de andre Arve-Lehne i det romerske Rige, hvor den eene Broder er ligesaa nær, som den anden, og angaaende det Privilegium, hvilket hans Fader havde udgivet til Holstenerne, svarede han, at Landskabet havde Magt at udvælge sig selv en Herre, og var ikke nødt til at antage en Arveherre, hvorimod han protesterede, at om de anderledes vilde udtyde deres Privilegium, var det imod det romerske Riges Lehns-Arveret. Hvad Fyrstendømmet Slesvig angik, som et Lehn her af Riget, svarede han, at Rigets Raad i Dannemark ikke havde udstædt nogen Bevilgning eller Samtykke til det af Kong CHRISTIAN I Landskabet givne Privilegium, og at de ikke havde saa meget ar raade for Fyrstendømmet Slesvig, som for at udvælge en Harre og Konge her til Riget. Omsider efter (53) en lang Strid merkede Hertug FRIDERICH'S Moder saavel som de holsteenske Herre, at naar det skulle anderledes være, skede Kong Hanses Sønner og Arvinger Uret, og at saadant deres Foretagende kunde i Fremtiden saadant deres Foretagende kunde i Fremtiden være Aarsag til større Uenighed; derfor blev der bevilget, at Fyrstendømmene Slesvig og Holsteen skulde deles ligesom andre Lehne i det romerske Rige, udi to lige Dele imellem begge Brøderne, og Indkomsterne at lignes paa enhver af dem. Her forundrer Hvitfeldt sig, som Ord for Ord er bleven efterfulgt, at Dannemarks Raad paa den Tid har villet tilstæde, at Fyrstendømmet Slesvig maatte deles og ikke igien foreenes, og samles med Riget. I fordom Tid var Fyrstendømmet Slesvig et særdeles Lehn, hvormed Kongernes Børn forlehntes her af Riget paa Livstid. Da vare Hertugerne af Slesvig tillige med Bisperne og Adelen i Rigets Raad og sad paa Herredagen med Kongen i Retterting. Deres Undersatter her udi Fyrstendømmet søgte Urne Landsting. Deres Undersatter her udi Fyrstendømmet søgte Urne Landsting, derefter Herrerne, fra dem skeede Appellationen til Kongen og Raadet, saavel over Herrerne som Undersaatterne.

- Cap. 1. Om Hertugdommen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdommet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdommet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdommet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

Hertugdømmet deles imellem Kong Hans og Hertug Friderich. Det blev da saaledes denne gang delet. Kong HANS fik Sønderborg, Nordborg, Als, Rensborg, Haseldorf, Hanrau, Femern, Apenrade, Segeberg. I Hertug FRIDERICHS Deel faldt Gottorp, Tønder, Hadersleb, Thile, Steinburg, Trittov, Oldenborg, Pløen, Kiel. Da dette Skifte blev bragt i Rigtighed, var Hertug FRIDERICH i hans ellefte Aar, og blev sat under hans Broder K. HANSES Formynderskab, dog var hans Moder og nogle af det holsteenske Raad tilforordnede, at have tilbørlig Indseende dermed paa den unge Herres vegne. Hertug FRIDERICHS Moder udvirkede siden hos Kong HANS at han overgav til hans Broder det Land, som kaldes Strand, paa det ham ey skulle være skeet den mindste Uret i fornævnte Skifte, samt at Eenighed og Fred des stærkere kunde forbinde dette broderlige (54) Baand. Til Skiftets videre Forbrydelse blev Mandagen efter Martini Dag Aar 1482, holdet en Landdag angaaende Regieringen til Kiel, hvorpaa Kong HANS skulde forestaae Regieringen udi hans Broders Mindreaarighed; Hertug FRIDERICH BLEVE SAMTYKKEDE SOM REGIERENDE Herrer i Fyrstendommene, dog at Kong HANS skulde forestaae Regieringen udi hans Broders Mindreaarighed; Hertug FRIDERICH afstod da fra den geistlige Stand og begav sig, hans Broder uafvidende, ind i Fyrstendommene, for at antage sig hans Fædrenearv; Han regierede her temmelig rolig, indtil Kong CHRISTIAN II. Thronbestigelse, da adskillige smaae Uenigheder, som efterhaanden opkomme imellem disse Herrer, gjorde Hertug FRIDERICH til Kong CHRISTIAN Fiende. Omsider kom det saa vidt, at Hertugen og de Lybske (Kongens afsagde Fiender paa den Tid) indgik sammelede Forbund mod Kongen; dette saavel som mange flere Oprør, nødsagede endelig Kongen, som bekiendt er, at tage Flugten til Nederlandene Aar 1523. Hertug FRIDERICH begav sig strax efter Kongens Afreise til Nørrejylland, hvorhen Raadet havde indbudet ham, og blev af Adelen, Kiøbstæderne og Almuen hyldet paa Viborg Landsting i samme Aar. Aar 1526 affærdigede Kong FRIDERICH nogle mænd til Lybek, som om muelig at stifte Forlig imellem deu fordrevne Konge og sig. Forligelses-Midlerne bleve da opsatte. Og angaaende Fyrstendommene blev i den anden Artikel fastsat, at Kong FRIDERICHS Arvinger skulde beholde deres Forlehnning, og da vil Kong FRIDERICHS Arvinger aflægge Norges Riges Titel og Vaaben, naar han nedlagde Fyrstendommenes Vaaben. Imedens Kong FRIDERICH var indkaldet i Dannemark, forestod hans Søn Hertug CHRISTIAN Fyrstendommene, han forestod hans Søn Hertug CHRISTIAN Fyrstendommene, han foretog sig med hans Faders Samtykke at indkalde Doctor Eberhard Weidensee, som tillige med (55) Herman Tast, Præst i Husum, begyndte Reformations-Verket. Denne unge Hertug tog derpaa 1529 til Norge for der at annamme Hyldings-Eed, som en Arve-Herre. Hans Fader Kong FRIDERICHS døde derpaa 1533. Der blev da raadslaget, hvem af Kongens Sønner der skulde efterfølge deres Fader paa den danske Trone. Bisperne og nogle af Raadet vilde hertil vælge en af de yngre, nemlig Hertug HANS, paastaaende Jus genituræ: at han var en fød Konge-Søn. Ander af Raadet vare mere for Hertug CHRISTIAN, da han allerede var kommen til de Aar, han kunde strax foreslaae Regieringen; Hertug HANS derimod var for ung til at blive Konge, allerhelst i saa farlige Tider. **Christ III.** Endelig blev dog Hertug CHRISTIAN Konge i Dannemark, og forestod baade dette Rige samt Fyrstendommene indtil 1544 i hans Brøders Mindreaarighed. **Deling imellem K. Christ III. Og hans Brødre.** Men i dette Aar blev en Deling foretagen imellem Kongen og hans ældste Brødre HANS og ADOLPH ifølge CHRISTIAN I. og

- Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdømmet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

følgende Regenters givne Revers til Stænderne, og den af JOHANNES og Hertug FRIDERICH indførte Communion stadfæstet. Kongens yngste Broder FRIDERICH, som var bestemt til Erkebiskop i Bremen, fik ey nogen Deel i Fyrstendommene. Delingen blev altsaa foretaget paa følgende Vilkaar: 1.) Kong CHRISTIAN skulde for sin Part have: a) I Slesvig, Sønderborg og Nordborg med Als, Arrøe, Sønderborg, Flensborg og Rygel-Kloster. 2.) Hertug HANS Hadersleben, Dørningen, Lütkenborg, Tøndern, Lygum-Kloster. 3.) Hertug ADOLPH Gottorp, Amtet Hütten, Wittensee, Nordkirch, Stapelholm, Husum, Eydersted of Apenrade; Og blev da videre besluttet at Stænderne, Stæderne og Klostrene skulle blive udeelte, og beholde deres Privilegier, samt at alle regierende Herrer skulde beholde lige Deel i den Ret, som Hertugerne af Holsteen havde til Hamborg. Af den paa Landene hæftende Gield skulle enhver betale sin Andeel, og beholde Forkiøbs Ret, saa at ingen af (56) Parterne aate kiøb, pantsætte eller alienere noget til Fremmede førend de først havde tilbudt de andre regierende Herre samme. I Aaret 1546 blev sluttet et Forlig imellem Keiser CARL og den flygtige Konge CHRISTIAN II. Døttre, lod Fyrstendommene i Tractaten erklære for Mand-Lehn, endskiønt saadant steed aabenbare imod de sachsiske Lehns Natur og mod CHRISTIAN I Adkomst og Revers. Det kunde i Tiden blevet de kongelige hertugelige Huse til ligesaa stor Skade, som det nu syntes at være fordeelagtigt. Efter dette Forlig imellem Keyseren, Christian II og Kongen, beqvemmede Kongens Brødre sig at modtage Forlehnningen af ham; til den Ende blev en Sammenkomst berammet i Colding 1547, men ved Sammenkomsten opkom der ern Stridighed om det, som Hertugerne fordrede, skulde være et Feudum Francum eller ikke, hvorpaa intet ved dette Møde blev besluttet. Kong CHRISTIAN døde derpaa Aar 1559 og efterlod sig tre Prindsers FRIDERICH, MAGNUS OG JOHANNES. FRIDERICH II. Som kom nu paa Thronen i Dannemark, forligte sig i Aaret 1559 med Hertugerne JOHAN og ADOLPH om et Tog til Dithmarsken, paa det Vilkaar, at alle med samlet Magt skulde føre Krigen og derefter ved Krigens dele Erobringerne imellem sig, som og skeede. Efter Dithmarskens Indtagelse bleve Indbyggerne paalagte:

1) At alt Mandskab skulde møde ubevæbnet, og svære Konge og Hertugerne. 2.) Lovere fra sig alle Fahner, som de i forrige Krige havde erobret. 3.) Tilstaae Kongerne og Hertugerne samt deres Efterkommere alle Regalier og Høyheder i Landet. 4.) Rettergang at forvaltes paa den Maade, som det af Kongerne og Hertugerne blev forordnet. Og Dithmarskerne dermed at være fornøiede uden at (57) paastaae videre Appel. 5.) Alle Privilegier og Forordninger, som dem af Keiseren eller andre kunde være bevilgede, skulde herefter være ophævede. 6.) De skulde iligemaade aflebere alt Skyt og Krigs-Ammunition fra sig, og ey ruste sig til Krig uden kongelig Befaling, og 8.) Indbyggerne herefter betale Skat. Tractaten blev til desto større Sikkerhed underskrevet af Keiser RUDOLPH II 1578.

Blant Kong FRIDERICHS tvende Brødre, som efter de paa de Tider brugelige Delinger forlangte deres Part af Fyrstendommene, var Prinds MAGNUS allerede aflagt med Stiftet Øsel, men den yngre Broder Hertug HANS alene tilbage. Med ham delede Kongen 1564, og overlod ham sin tredje Part af den kongelige Andeel i Førstendømmerne. Contracten bestod af følgende Poster: 1.) At Hertug HANS den Yngre skulde for sin tredje Deel arvelig beholde begge Huse Sønderborg og Nordborg, tillige med Slottet og Byen Pløen og Klosteret Arnsbøk med alle Herligheder og Jurisdictioner. 2.) Hvad Krigs og Kreds-Byrder angik. Da

- Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdømmet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

vilde Kongen paa hans og Hertugernes Livstid betale samme alene og holde Hertugen frie. 3.) Men andre indenlandske Skatter og Landbude (Konge-Tieneste) skulde af Hertugernes Andeel fordres ligesom af andre Stænder og Under-Dommere i Fyrstendommene. 4-) Hertugen skulde opføre sig mod Kongen fredelig og broderlig. 5.) Give slip paa alle andre Præsensioner paa Holsteen, Stormarn og Dithmarsken. 6.) Undtagen det holsteenske Huses Prætensioner paa Hamborg, hvori Hertugen ogsaa skulde have Andeel. Hertugen paa sin side udgav en Declaration at han ved ovenmeldte Deling var fuldkommen fornøyet og renuncerede for sig samt Descendentere paa alle videre Prætensioner. Kongen forlangede derpaa af Stænderne Arvehylding for sig og sine Brødre, samt de andre Hertuger HANS den Ældre og ADOLPH; men Stænderne forestillede Kongen Vanskeligheden i at tage saa mange Herrer, da de i CHRISTIAN III. (58) Tid allerede havde hyldet tre, hvortil de for Eenighedens Skyld i saa besværlige Tider vare blevne nødsagde; de vare dog endnu villige at hylde Kongen samt hans tvende Farbrødre. Hvad Hertug HANS den Yngre angik, da syntes de at det hverken var tienlig for Staten eller overensstemmende med Grundlovene, at saa mange fik Deel i Regieringen. Kongen log sig hermed nøye, og blev han samt hans tvende Farbrødre hyldet. Hertug HANS den Yndre beholdt sit Gods alene med Proprietair-Ret uden at blive hyldet af Stænderne og unden at faae Deel i Regieringen. Foreningen imellem disse trende hylde Herrer indeholdt følgende Poster: 1.) At hvad almindelig Indkomster med Proprietair-Ret Polotie- og Justitz sager samt Opsigt i Amterne og Stæderne angik, da beholdt enhver for sig Ret i sin Andeel. 2.) Men Regalia og Regieringen over Stænderne tillige med de Rettigheder som unden Stændernes Sammenkaldelse ey kan udøves, blev tilfælles. Da Mandstammen af de oldenborgske Grever, som nedstammede fra CHRISTIAN I Brødre begyndte paa den Tid at blive svag, saa anholdt de tre regierende Herrer af Slesvig-Holsteen, som nærmeste Agnater, ved Rigsdagen til Augsburg 1565 hos Keiseren om Coinvestitur. Greverne af Oldenborg indvendte adskillige Ting, hvorved de søgte at conservere bemeldte Grevskaber for deres Arvinger paa Qvindesiden, og Sagen blev ey afgjort førend Aar 1570. Udi Kong FRIDERICH II Tid begyndte man igien at handle med de regierende Herrer om Forlehningen af Slesvig som under Kong CHRISTIAN III var bleven opsat. Hertugerne tilstode vel at Slesvig var et Lehn af Danmark, men paastode endnu ligesom i CHRISTIAN III Tid, at det var et Feudum francum, som ey var forbunden til nogen Afgift og tillige et Qvindelehn, hvilken Trette ey blev endt, førend Aar 1579, da der ved sachsisk, meklenborsk og hesisk Mediation blev sluttet et Forlig imellem Kongen og Hertugerne til Odense, indeholdende (59) følgende Poster: 1.) At Kongen og hans Efterkommere herefter vilde forlehne de regierende Hertuger af Holsteen og deres Arvinger af den oldenborgske Stamme med Slesvig og Femern, som med et gammelt Lehn af Kronen Danmark. 2.) Forlehningen skulde af Hertugerne ved forefaldende Vacnatzter søges og af Kongen bortgives inden Aar og Dag. 3. Ved Forlehningen skulde opsættes en Revers, hvori Lehns-Pligten skulde indeholdes. 4.) Lehns-Pligten skulde bestaae deri at Hertugen, saavel i denfensive som offensive Krige, skulle holde til Kongens Tieneste i sex Maaneder 40 Mand til Hest og 80 til Fods, og dersom ey Krigen fik Ende i de sex Maaneder skulde Hertugen, som en troe Lehnsmand, staae Kongen bie. Hvorimod Kongen 5.) forsikrede ham om sin Beskyttelse. 6.) Og da man ey endnu kunde blive eenige om Arvefølgen, saa blev imidlertid afgjort, at om en af de regierende Herrer skulde døe uden Lehms-Arvinger, det efterladte Gods, da af nogle Raad

- Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning i Hertugdømmet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

skulle tages i Seqvestre og Indkomsterne imidlertid deles. 7.) Dette Forliig skulle ey i nogen Maade præjudicere de forhen sluttede Pacta og Stændernes Privilegier. Forlehningen skede derpaa Aar 1580 den 2 Martii til Odense, hvor Kongen tillige med alle tre Hertuger mødte; Den kongelige Trone blev opreyst under aaben Himmel, og da de fyrstelige Gesandter havde ved en Tale forlangt Forlehningen af Kongen, aflagde Fyrsterne selv i Person Eeden ved at holde en Blood-Fane og bleve af Kongen forlehned, som før, at conservere Arverettigheden, tillige coinvesterede hans sig selv og sin Søn. Lehnsbrevne bleve derpaa extraderede, og Fyrsterne gave en Revers fra sig. Ved samme Tid døde Hertug JOHAN den Ældre uden Børn, hvilket Dødsfald gav Anledning til Tvistighed om Arvefølgen imellem Kong FRIDERICH II og hans Farbroder Hertug ADOLPH. Hertugen paastod alene at succedere af den Aarsag, at en levende Broder efter den jydsk Lov, foredrages en afdød (60) Broders Søn, men da Jus privatum ey kan allegeres i Sagen, som bør decideres ex principiis Juris Publici & feudalismis, saa havde ogsaa saadan Arveret ingen Kraft. Kongen paastod derimod og med mere Rimelighed at han efter Jus repræsentandi, som er grundet i den keiserlige Lehnsret, samt efter den naturlige Billighed, burde succedere i sin Faders Ret og at Arven altsaa burde deles imellem ham og hans Farbroder, hvilket og skeede, da begge Herrer ved Chursachsen, Meklenborg og Hessens Mediationsluttede en Delings-Tractat til Flensborg 1581 paa følgende Conditioner: 1.) At Hertug ADOLPH alene skulde beholde alle efterladte Midler. 2.) Af Landene og det urørlige Gods skulde Kongen have Amtet Hadersleben, Dorningen og Rendsborg. Hertugen, Tøndern, Landet Nordstrand og Femern tillige med Klosterne Lügum og Bordesholm; af Middel-Dithmarsken skulde hver have sin halve Deel. 3.) Enhver maatte gjøre Forandringer i sin Deel, ligesom han vilde og saavidt det ey kunde skade den andens Deel. 4.) Tolden til Gottorp og Rendsborg deles imellem begge. 5.) Retten over Hamborg blev tilfælles. 6.) De geistlige Prækaturer og Canonicater vexelviis bortgives af begge. 7.) Herved bleve paa nye stadfæstede alle forhen sluttede Dele-Contracter, Pacta mellem Riget og Fyrstendommene, samt Stændernes Privilegier. 8.) Begge Parter fra lagde sig alle videre Prætensioner til ovenmeldte Succession. Hertug JOHAN den Yngre af Sønderborg forlangte da, som en Broder af Kong FRIDERICH II sin tredje Deel af den halve Part, som var tilfalden Kongen, hvilket og blev ham tilstaaet ved en Tractat til Flensborg Aar 1582, hvorved Hertugen fik 1.) I Holsteen Klosteret Reinfeldt. 2.) I Slesvig Ruhe Kloster hvor Glyksborg siden blev anlagt, tillige med Sundervit og nogle Landsbyer af Amtet Hadersleben, hvilket Kongen da siden Aar 1584 igien tilbyttede sig for Øen Arrøe. Herimod renuncerede Hertugen paa alle videre Fordringer. (61) Hertug ADOLPH døde Aar 1586 og efterlod fire Prindsers FREDERICK, PHILIP, ADOLPH og JOHAN FRIDERICH, af hvilke FRIDERICH som den Ældste succederede, men han døde i følgende Aar 1587 førend han var bleven hyldet og Arven tilfaldt da hans Broder Hertug PHILIP. **Christ. IV.** Aaret derefter 1588 døde Kong Friderich II og efterlod sig tre Prindsers, CHRISTIAN, ULRICH og JOHAN; Prinds CHRISTIAN, som da kun var elleve Aar, var allerede i hans Faders Tid udvalgt til Succession i Regieringen og Formynderskabet blev da ført af hans Moder Dronning SOPHIA. Disse Omstændigheder betienede Stænderne sig af, til at fornye deres formeente Valgret og at formere deres Privilegier. Hertug PHILIP vilde ingen af Delene tilstaae, men forlangte omsider at naar CHRISTIAN IV kom til sine myndige Aar, skulde han forsikre dem deres engang givne Privilegier gav deres Forsikring; hvorpaa ogsaa det danske Rigsraad

- Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning i Hertugdømmet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oekonomisk Beskaffenhed

imidlertiid gav deres Forsikring skriftlig og paa den slesvig-holstenske Landdag til Kie 1588, blev imidlertid CHRISTIAN IV, som Konge til Dannemark og Norge, samt Hertug PHILIP i hans afdøde Faders Sted, udraabte til regierende Herrer, og overlevede de dem paa den til Flensborg holdne Landdag deres Hyldningsbrev, og Hertug PHILIP stadfæstede dem deres Friheder 1590 Onsdagen efter Cantate. Vel gjorde Hertug JOHAN den Yngre til Sønderborg sig megen Umag baade paa den til Flensborg holdte Landdag saa vel som siden efter, at blive hyldet af de slesvigske-holsteenske Stænder samt at faae Prindsessestyr; men samme blev ogsaa afslaget. 1589 imodtog CHRISTIAN IV. Og hans trende Brødre, Hertug ULRIK og JOHAN, samt Hertug JOHAN af Sønderborg paa den til Kiøbenhavn holdte Rigsdag, Hertugdommet Slesvig, samt Øen Femern til Lahn. Hertug PHILIP døde derpaa den 18 October 1590 uden Livs-Arvinger, og **Hertug JOHAN ADOLPH** blev paa Landdagen til Flensborg Aar 1592 udvalgt at være regierende Herre i (62) hans Sted. Han stadfæstede dem deres Rettigheder, Privilegier og Friheder. En saadan Hylding imodtog ogsaa Kong CHRISTIAN IV, i egen høye Person, efter at Keiser RUDOLPH II. Havde den 26 April erklæret ham myndig som Hertug af Holsteen, han stadfæstede dem deres Privilegier og lod sig derpaa den 29 August 1596 som Konge krone udi Kiøbenhavn. Byerne Tønningen og Garding bleve af Hertug JOHAN ADOLPH benaaede med Stads-Rettigheder, og fik af ham hver sin Politie-Forordning; han bevilgede ogsaa Indvaanerne i Landskabet Eyderstedt, i stedet for den tvetydige Landret, som var dem given af Hertug ADOLPH 1572, en nye forbedret Landret og Politie-Forordning. Hertug ADOLPH havde ogsaa 1582 givet Landskabet Eyderstedt en Digforordning, som JOHAN ADOLPH ogsaa den 14 November 1595 stadfæstede. Kong CHRISTIAN IV. Gav ogsaa Aar 1600 Flensborg dens endnu værende Politie-Forordning i stedet for den hidindtil fulgte og af Kong CHRISTIAN III. 1558 udstædede. Aar 1603 benaadede Hertug JOHAN ADOLPH den af hans Fader Hertug ADOLPH oprettede 1606 med sin Broder Erkebiskoppen i Bremen Johan Friderich, et Forlig og aftraade til ham i stedet for hans Fædrene-Arv, Øen Femern, og Amterne Tremsbüttel, Steinhorst, Oldenborg og Cismar, samt Stæderne Oldenborg og Neustat; og meddeelte Kong CHRISTIAN IV. Hertug JOHAN ADOLPH til Gottorp i Betragtning af hans Andeel i Hertugdommet Slesvig, Aar 1609 Stadfæstelse paa hans Førstefødselsret, som Hertugen for at forekomme alle Landdelinger i Tiden forordnede til en bestandig Regel i hans Andele af Hertugdommerne Slesvig og Holsten for alle hans Efterkommere og Arvinger, hvilket Keiser RUDOLPH II allerede 1608 havde confirmeret. Nu ophørde Stændernes Valgret i Hertugdommene (63) Slesvig og Holsteen, og bleve de nødte til, da Hertug JOHAN ADOLPH døde, at antage, paa den af Kong CHRISTIAN IV til Slesvig holdte Landdag, hans førstefødde og ældste Søn **Hertug FRIDERICH III**. Uden mindste Valg, og hylde ham Aar 1616, efter at han havde confirmeret deres Rettigheder og Friheder; Hertug FRIDERICH III havde ogsaa allerede Aar 1616 i Kolding faaet af CHRISTIAN IV. Forlehnning paa Hertugdommet Slesvig og Øen Femern. 1615 den 1 December var en stor Vandflod i Windingherred, Oekholm, Gotteskog, Bøkingherred, Detzbøll og Nybøll Sogne, Enge, Rutebøl, Greensbøl, Seth, Tønder ec. Hertug JOHAN ADOLPH døde den 31 Martii 1616 og efterlod tre Prindser nemlig: 1.) Hans Efterfølger i Regieringen Hertug FRIDERICH III fød den 22 Dec. 1597. 2.) Hertug ADOLPH fød den 11 September 1600, og død under Livsarvinger 1631. 3.) Hertug JOHAN, som var fød den 18 Marts 1606, blev Biskop i Lybek, og døde 1655, efterladende sig en

- Cap. 1. Om Hertugdommen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdommet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning i Hertugdommet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdommet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

Prinds ved Navn JOHAN AUGUST som døde i Hamborg 1686 uden at efterlade sig Livsarvinger. Hertug FRIDERICH III døde efter at have anlagt Friderichsstadt, og anordnet adskillige andre nyttige Indretninger, samt havde Begivenheder, som siden skal anføres 1659. Hertug JOHAN den Yngre døde paa Glyksborg den 9 October 1622, og efterlod sex Prindser nemlig: 1.) Hertug CHRISTIAN født 1570 døde ugift 1633. 2.) Hertug CHRISTIAN født 1570 døde ugift 1633. 2.) Hertug ALEXANDER født 1573 død 1627, fra ham nedstammer de endnu blomstrende Linier, dem Augustenborgske og Veckiske. 3.) Hertug JOHAN ADOLPH født 1576 og død 1624. 4.) Hertug FRIDERICH født 1581 død 1658. 5.) Hertug PHILIP født 1584 død 1663, som er Stammefader for den endnu blomstrende glücksborgske Linie. 6.) Hertug JOHAN ERNST født 1595 død 1671. Disse efterlodte sex Prindser erholdte Aar 1621 deres Arv efter deres Faders Testamente. Hertug ALEXANDER fik Staden, Slottet og Amtet Sønderborg; (64) Hertug JOHAN ADOLPH Slottet og Amtet Nordborg; Hertug CHRISTIAN Øen Arrøe samt 5000 Rdlr; Hertug PHILIP Slottet og Amtet Glücksborg, en stor Deel af Sundevit samt nogle adelige Godser; Hertug JOACHIM ERNST Staden Amtet og Slottet Pløn, Amterne Arensbøk og Rheinfeld og det adelige Gods Rehtwisch og endelig bekom Hertug FRIDERICH aarlig af hans fem Brødre tilsammen 5000 Rdlr. Lybske Penge; men efter Hertug JOHAN ADOLPHS Død fik han Slottet og Amtet Nordborg, hvorved den ham aarlig tillagde Apanage ophørte. Disse sex Fyrster bleve forlehmede med deres Andeel i Hertugdømmet Slesvig med lige Ret til det og Øen Femern, af Kong CHRISTIAN iv. PAA Rigsdagen i Kiøbenhavn den 25 Junii 1623. Ligesaaadan Forlehning fik og de sex Prindser af den paa Sønderborg afdøde Hertug ALEXANDER, nemlig JOHAN CHRISTIAN, ALEXANDER HENRICH, ERNST GÜNTER, GEORG FRIDERICH, AUGUST og PHILIP LUDEVIG Aar 1633; Ligeledes meddeelte og Kong FRIDERICH III ikke alene disse sex Fyrster, men og tillige med dem ovenmeldte Hertuger, FRIDERICH, PHILIP, og JOACHIM ERNST den 22 Maji 1649 samme Forlehning. Den imellem Riget Danmark og Hertugdømmene Slesvig og Holsteen oprettede Union blev paa Landdagen i Rendsborg den 9 Maji 1623 udvidet og stadfæstet. Efterat dette Hertugdomme i den øvrige Deel af Kong CHRISTIAN IV. Regiering havt lidt meget saavel ved den tydske og svenske Krig som ved Pest, fik det efter denne Konges Død 1648 en nye Overherre i Kong **FRIDERICH III**. Som eedelig bekræftede Landets Privilegier paa Landdagen i Flensborg den 5 Oct. 1648, og modtog Stændernes Hylding. Denne Bekræftelse af Privilegierne skede og af Hertug FRIDERICH III. Efterfølger i Regieringen **Hertug CHRISTIAN ALBRECHT** den 3 Februarii 1661 paa Landdagen i Slesvig og dette var den sidste Gang. Siden ere da af de følgende Konger skriftlig stadfæstede uden Eed. I den 1657 imellem Kong (65) FRIDERICH III og CARL GUSTAV i Sverrig opkomne Krig indtog de svenske Tropper den kongelige Andeel af Slesvig-Holsteen, men den blev Aaret derefter dem igien frataget af Churfyrsten til Brandenburg, som kom Kongen af Dannemark til Hielp. Hertug FRIDERICH III blev nødt at holde sig neutral, overlevere Slottet Gottorp til keiserlig og brandenburgsk Besætning, og sleife Stapelholms Skandse. Imidlertid foraarsagede de fremmede Hielpetropper Hertugdømmet megen Skade. Ved Freden imellem Dannemark og Sverrig faae Kong FRIDERICH III sig nødt til at tilstaae Hertug FRIDERICH III. samt hans Arvinger Souverainiteten i hans Andeel af Slesvig, over Femern, samt Amtet Svabsted og Befrielse for Lehnspigten; Ligeledes erholdt Kongen ved Regierings-Formens Forandring af de danske

- Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdømmet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

Rigsraad den 2 Maji 1668 Souverainiteten over hans Andeel af Hertugdømmet Slesvig og Befrielse for Lehnspigten. Af Domcapitelets Godser forbeholdt Kongen sig fire Præbender for sig og sine Arvinger. Den 10 August 1659 døde den gottorpske Hertug FRIDERICH III I Fæstningen Tønningen, som han havde ladet opbygge 1644; han efterlog sig to Prindser: 1.) Hertug CHRISTIAN ALBRECHT, fød den 3. Febr. 1641 som efterfulgte sin Fader. 2.) Hertug AUGUST FRIDERICH, fød den 6 Majii 1646, udvalgt til Biskop 1666 og død den 1 Oct 1705 uden Livsarvinger. Aar 1661 den 24 Maji indgik Hertug CHRISTIAN ALBRECHT paa Slottet Gottorp et for Dannemark farligt Forbund med Kong CARL XI af Sverrige; siden den 12 Oct. 1667 et Forbund med Kong FRIDERICH III i Glykstadt, og fik denne Konges Datter FRIDERICA AMALIA til Gemahlinde. 1667 fik Kong FRIDRICH III Staden og Amtet Sønderborg, da dets Hertug CHRISTIAN ADOLPH ikke kunde betale den derpaa hæftende Gield, af samme Aarsag maatte Hertug JOHAN BUGISLAUS afstaae Amtet Nordborg til Kongen 1669. Kong FRIDERICH III. døde 1670, (66) og blev efterfulgt i Regieringen af hans Søn CHRISTIAN V. **Kong CHRIST. V.** Han gav det pløenske Huus Amtet Nordborg for Halvdelen af Grevskaberne Oldenborg og Delmenhorst. Den 25 April 1674 fornyede den gottorpske Hertug CHRISTIAN ALBRECHT sit med Sverig 1661 sluttede Forbund, reiste selv til Sverrig og ophævede 1675 i Majii Maaned uden Kongens Vidende Landdagen i Rendsborg, som var sat til at bestemme Omkostningerne til Hertugdømmets Forsvar, men maatte indrømme Kongen Tønningen, Gottorp og Stapelholms Skandse, medens Krigen varede mellem Dannemark og Sveriig, og indgaae et Forliig i Rendsborg med de danske Commissarier 1675, hvorved han saavel som hans Broder, Biskoppen i Lybek Friderich August, maatte afstaae fra Souverainiteten og alt det han havde erholdet ved de forrige Tractater, samt forbinde sig til at erlægge Lehnspigten. 1676 log Kong CHRISTIAN V. Fæstningen Tønningen samt Stapelholm Skandse sløife, og 1677 Volden om Slottet Tønder. Den 19 Dec. 1676 bleve de hertugelige Lande sequestrede (inddrage) til Kongen; derimod igienkaldte Hertugen det rendsborgske Forliig, dog bleve de hertugelige Lande Hertugen tilbagegivne med den forrige Souverainitets-Ret ved Freden 1679. Aar 1683 tog Kongen Øen Femern i Besiddelse, som Hertugen havde pandsat for Contributioner af hans Lande. Den 30 Majii 1684 tog Kongen igien den gottorpske Andeel til sig, da Hertugen ikke vilde indgaae de Poster, som ham vare forelagde. For at hæve disse Uenigheder blev holdet en Sammenkomst i Altona 1689 den 20 Julii, ved hvilket Forliig Hertugen blev indsat i sine Lande, dog at de danske Prinds GEROG beholdt Amterne Tremsbüttel og Steinhorst. Hertugen befæstede derpaa Staden Tønningen paa nye og holdt bestandig Venskab med Kongen til sin Død, som indfaldt den 27 Dec. 1694. Hans efterlod sig to Sønner: 1.) Hertug **FRIDERICH IV.** Fød 1671, som efterfulgte sin Fader i Regieringen. 2.) Hertug (67) CHRISTIAN AUGUST fød 1673, som efter sin Broders Hertug FRIDERICH IV Død, som indfaldt Aar 1702, blev Formynder for den umyndige Hertug CARL FRIDERICH, og Administrator for den gottorpske Andeel af Hertugdømmene Slesvig-Holsteen, samt siden 1706 Biskop udi Lybek.

Kong Frider. IV. Imellem Hertug FRIDERICH IV og Kong CHRISTIAN V. OPKOMME Stridigheder, som vedvarede til 1699, i hvilket Aar Kongen døde og efterlod sig tre Prindser, hvoraf FRIDERICH efterfulgte sin Fader i Regieringen, de andre døde i deres Ungdom.

- Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdømmet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

Formedelst de imellem hans Fader og Hertugen af Gottorp værende Stridigheder opkom strax ved hans Regierings Tiltrædelse Krigen med Sverrig, som den 18 Aug. 1700 blev bilagt i Travendak, og den 12 Julii 1701 blev et særdeles Forliig oprettet til Hamborg. Den 19 Julii 1701 blev et særdeles Forliig oprettet til Hamborg. Den 19 Julii 1702 blev Hertug FRIDERICH IV ihielskudt i Slaget ved Clissau udi Voyvodskabet Sendomir i lille Polen; han efterlod kun en Prinds ved Navn Carl Friederich, fød den 18 Oct. 1700. **Hertug Carl Frid.** I Hertugens umyndige Aar blev oprettet et Forlig imellem Kong FRIDERICH IV og ham i Hamborg den 5 Jan. 1711; og den 30 April 1712 en Forklarings-Reces for at vedligeholde den gode Forstaaelse imellem de kongelige og fyrstelige Lande. Men det varede kun kort, inden den gottorpske Regiering fladt til det svenske Partie. Kongen indtog Fæstningen Tønningen 1714 samt Øen Helgoland; Fæstningsverkerne for Tønningen bleve sløifede, og endelig blev Freden sluttet paa Friderichsborg 1720, hvorved Kongen igien indrømmede Hertugen sin Andeel af Hertugdommet Holsteen, og endelig blev Freden sluttet paa Friderichsborg 1720, hvorved Kongen igien indrømmede Hertugen sin Andeel af Hertugdommet Holsteen, og lod sig hylde den 4 September 1724 i egen Person af Adelen udi Hertugdommet Slesvig paa Gottorp. Den forrige Administrator af Hertugdommet Slesvig paa Gottorp. Den forrige Administrator af Hertugdommet, CHRISTIAN AUGUST, Biskop i Lybek, døde den 25 April 1726, og efterlog sig fire Prindser: 1.) Hertug CARL AUGUST, fød den 26 Nov. 1706, døde (69) uformælet i Petersborg den 1 Jun. 1727. 2.) Kong ADOLPH FRIDERICH, fød den 14 Majii 1710, udvalgt til Biskop i Lybek den 16 September 1727, blev Administrator for den umyndige Hertug CARL PETER ULRICH over den gottorpske Andeel i Holsteen 1739, udvalgt til Thronfølger i Sverrig 1743 og Konge den 5 April 1751. 3.) Hertug FRIDERICH AUGUS, fød den 20 Sept. 1711, biskop i Lybek 1750. 4.) Hertug GEORG LUDVIG, fød 1719, døde som russisk Generalgouverneur i Holsteen 1763.

Kong Christ. VI. Kong FRIDERICH. DØDE DEN 11 Oct. 1730, og blev efterfulgt i Regieringen af hans Søn Kong CHRISTIAN VI., som sluttede en Forening med Keiser CARL VI OG DEN RUSSISKE Keiserinde ANNA, som garanderede for Hertugen af Slesvig-Holsteen-Gottorp, at han skulde afstaae fra alle sine Fordringer paa den af ham forhen eyede Andeel af Hertugdommet Slesvig imod at Kongen betalte ham en Million Rigsdaler. Hertug CARL FRIDERICH døde i sin Residentzstad Kiel den 18 Junii 1739 og efterlog sig Hertug CARL PETTER ULRICH, fød den 21 Febr. 1728, som 1742 blev udvalgt til Thronfølger i Sverrig, fra hvilket han afstod og blev samme Aar udnævn til Thronfølger i Rusland.

Kong Frid. V. Kong CHRISTIAN VI døde 1746 den 6 Aug. Og blev efterfulgt af hans Søn FRIDERICH V., som kjøbte Halvparten af Øen Arrø af Hertug FRIDERICH til Glyksborg. Kong FRIDERICH V. DØDE DEN 14 Jan. 1766, og hans Søn **CHRISTIAN VII.** Kom til Regieringen efter ham, som lykkelig og ved bilagde alle videre opkommende Uenigheder ved at foreene det halve Holsteen med Riget Dannemark, da Hertugen POUL PETROWITZ, Storfyrste udi Rusland, overlod sin Andeel af det Holsteenske Aar 1773, hvorimod Kongen af Dannemark afstod ham Grevskaberne Oldenborg og Delmenhorst, som han skienkede til FRIDERICH AUGUST, Biskop i Lybek og Prinds af der holsteenske Huus, en Søn af CHRISTIAN AUGUST, Biskop i Lybek og Prinds af det holsteenske Huus, en Søn af

- Cap. 1. Om Hertugdommen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdommet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdommet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdommet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

CHRISTIAN AUGUST. Til (69) denne Biskops Søn PETER FRIDERICH WILHELM har Arveprinds FRIDERICH afstaaet sin Ret som Coadjutor til Stiftet Lybek, for at bringe dette Forliig lykkelig til Ende. Altsaa ere de Stridigheder, som saa ofte have foraarsaget saa mange Uroligheder og opvakt adskillige Krige, ved denne høystlykkelige Forening, hvorpaa man i hele Aarhundrede har arbejdet, bragte til den ønskeligste Ende. Herved ere os aabnede de gladeste Udsigter til en langvarig Fred og fortrolig Venskab imellem de nordiske Magter.

Den sønderborgske Linie. Foruden den gottorpske Linie, som nu ikke mere har nogen Prætension paa Hertugdømmet Slesvig ere der tvende Linier, som endnu blomstre. Mere. Ved Aaret 1547 forlode vi Hertug JOIHAN den Yngre der er Stamfader for den hele sønderborgske Side-Linie og døde paa Glyksborg den 9. Oct 1622. Hans Søn Hertug JOHAN CHRISTIAN, fød 1607 død 1653, han stiftede den først kaldte sønderborgske siden franshagenske Linie, men som igien er uddød med Hertug LUDVIG CARL 1708. 2.) Hertug ALEXANDER RUDOLPH. 3.) Hertug ERNST GÜNTER, FØD 1609, DØD 1689; fra ham nedstammede den endnu paa Øen Als blomstrende Linie af Augustenborg. 4.) Hertug GEROG FRIDERICH fød 1611, død 1676 ugift. 5.) Hertug AUGUST PHILIP, fød 1612, død 1675; han var Stammefader for den endnu blomstrende bekkiske Linie. 6.) Hertug PHILIP LUDVIG, fød 1620, død 1689; han var Stifter af den med Hertug Leopold 1744 uddøde wiesenborgske Linie. Den anden Linie blev stiftet af Hertug FRIDERICH paa Nordborg, fød 1581, død 1658, den gik under med Hertug ERNST LEOPOLD 1722. Den tredje har Hertug PHILIP til Glyksborg til Stammefader, som var fød 1584, og døde 1663. Denne Linie er endnu (70) blomstrende. Den fjerde Linie var den Pløenske, stiftet af Hertug ERNST, som siden deelttes i adskillige Grene, men endelig uddøde gandske 1761 med Hertug FRIDERICH CARL, da hans Andel tilfaldt Kongen af Danmark.

De nu regierende Hertuger. De nu regierende Hertuger af de endnu blomstrende Linier ere følgende: den regierende Hertug af Sønderborg-Augustenburg er Hertug FRIDERICH CHRISTIAN, General af Infanteriet i kongl. Dansk Tieneste, fød den 6 April 1722, kom til Regieringen den 20 Jan. 1754 formælet den 25 Majii 1762, kom til Regieringen den 20 Jan 1754, formælet den 26 April 1722 med CJARLOTTA AMALIA, Prindsesse af Holsteen-Pløen; hun døde den 11 Oct. 1770, efterladende sig fire Børn, en Prindsesse og tre Prindser: 1.) LOVISE CHRISTIANE CAROLINE, fød den 17 Febr. 1764. 2.) FRIDERICH CHRISTIAN, fød den 28 Sept. 1765. 3.) FRIDERICH CARL EMIL fød den 28 Sept. 1765. 3.) FRIDERICH CARL EMIL, fød den 8 Martii 1767. 4.) CHRISTIAN AUGUST, fød den 9 Julii 1768. Den regierende Hertug af Holsteen-Beck, er Hertug FRIDERICH LUDVIG CARL, fød den 30 Aug. 1757, kom til Regieringen 1775, og er Major i russisk Tieneste. Den regierende Hertug paa Glyksborg, er Hertug FRIDERICH HENRICH WILHELM, fød den 15 Martii 1747, kom til Regieringen den 11 November 1766, formælet den 9 August 1769 med ANNE CHARLOTTE WILHELMINE, Prindsesse af Nassau-Saarbruck, og ere de endnu uden Børn. Af det gottorpske Huus, skjønt det afstod alle dets Rettigheder i Holsteen 1773 til Kongen af Danmark, vil man dog for Orden og Tydeligheds skyld, opregne de endnu levende Prindser, som ere PAUL PETROWITZ. Storfyrste og Storadmiral af Rusland, fød den 1 Oct. 1754. FRIDERICH AUGUST, Biskop i Lybek, en Søn af Hertug CHRISTIAN AUGUST og ALBERTINE FRIDERIKE, Prindsesse af Baden-Durlach; han er fød den 20

- Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning i Hertugdømmet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

Sept. 1711, formælet den 21 Nov. 1752 med ULRIKE FRIDERIKE WILHELMINE, en Datter af MAXIMILIANUS, Prinds af Hessen-Kassel. Af dette Ægteskab ere følgende Prindser (71) PETER FRIDERICH WILHELM, Coadjutor til Lybek, fød den 3 Jan. 1754. Endnu regnes til det gottorpske Huus PETER FRIDERICH LUDVIG, en Søn af Prinds GEORG LUDVIG og SOPHIE, Prindsesse af Holsteen-Beck, han er fød den 17 Jan 1755, og blev udvalgt til Coadjutor i Lybek den 16 Sept. 1776. Man har søgt at gjøre denne Indledning saa tydelig som mueligt, og de smaae Uordtligheder, som endnu maatte have indsneget sig, ville Læserne behage at undskylde, da en ordentlig Fortælling af en Statshistorie, som saa mange Fyrster have Indflydelse udi, neppe kunde beskrives med Tydelighed, som man ønskede det, om man endog gjorde sig den største Umage.

Det Tredje Capitel.

Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning i
Hertugdommet Slesvig.

Hedenskab. At Indvaanerne i dette Hertugdomme, ligesaa vel som alle andre Danske, i det første have været Hedningen, er gandske vist, men om de og have havt samme Afguder, som de øvrige Danske, er ey afgjort. I det mindste finder man at de sydligste Slesvigere, og i sær Freserne, har dyrket andre Guder, og iblant de sidste nævnes Phoseta eller Fosta og Wæda. Den sidste er dog uden Tvivl Odin selv, men om den første, der afmales som en Gudinde, er den samme som Forseti i Edda (Grimnismal Stroph. 15.) er uvist; Dog synes det at den danske Forsetis Bestilling ey strider med den slesvigske og fresiske Phoseta's. Man dømme derom af Edda's Ord: Glitnir er en tiundi, han er gulli studdur ok silfri rakpur ip sama, en par Forseti byggir flestun dag, oj svesir allar sakir. Man har og paa adskillige Steder i dette Hertugdomme, og deriblant for faa Aar siden ved Lustrup Mølle i Nærheden af Ribe, opgravet Afgudsbilleder, som ingen Liighed have med de bekiendte Danske. De Billeder som findes paa begge de tønderske Guldhorn, synes og at vise en langt anden Gudsdyrkelse end i det egentlige Dannemark forhen var brugelig. Man finder paa Markerne endeel Altere og hedenske Begravelser, dog kan det og bevises at her have været hedenske Templer, da St. Michaelis Kirke i Slesvig var en hedensk Tempel, førend det blev en (73) christen Kirke. Men at de her havde tilbedet romerske Guder, Mars, Jupiter, Venus og Saturnus, kan man ey troe paa Heimreichs blotte Vidnesbyrd.

Christendommens første Prædiken ved Koniochus. Saa rimeligt som det er at Christendommen ved de idelige Udvandringer, og de Udvandrendes Hiemkomst tilig her maa være bleven

- Cap. 1. Om Hertugdommen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdommet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdommet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdommet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

bekiendt, saa lidet vides dog herom. Vel fortæller Heimreich, at en ved Navn Konioshus lidet efter 590 skulde have prædiket Evangelium paa Nordstrand, og der givet Kønigsbúll Kirke Navn efter sig, men han siger ey hvor han haver denne Fortælling fra. Dette vides dog, at den fresiske Konge Rarbod, hvis Residence var paa Helgoland, da han 716 førte Krig med Carolus Martellus i Frankrige, var nær ved at døbes af den engelske **S. Egbert**, skønt der blev intet af. Dog blev hans Datter Theodosinda, som fik Pipini Søn Grimaldus omvendt til den christilige Lære. Dette første Forsøg, hvorom vi have nogen ret Underretning, endtes med St. Wigberts Drab, og hans Stalbrødres Forjagelse. Man foreviser endnu paa Helgoland den i Klippen udhuggede Cisterne, som var bestemt til Kongens Daab.

S. Wenefridus Bofacius, S. Wilhadus og S. Ludgerus. Men endskiønt Kong Ratbod ey vilde antage Christendommen, blev hans Søn Ingerd dog en Christen, og døde strax efter sin Daab. Efter denne Tid have S. Wenefridus Bonifacius, S. Wilhadus og Ludgerus prædiket Evangelium i Slesvig og Nordfresland, dog uden nogen synderlig Frugt.

S. Ansgarius. Men Christendommens egentlige Oprettelse og Indførelse i disse Lande var St. Ansgarius forbeholdet, ligesom og Kong Harald var den første slesvigske Fyrste, som 826 lod sig døbe ved Maintz, i Overværelse af Keiser Ludvig den Fromme. Aar 827 blev den første Kirke bygt i Haddeby ved Slesvig, og derved en Skole for 12 Børn; ligesom og Slien da fornemmelig havde den Ære at blive brugt til de da i Mængde omvendte Hedningers Daab. Men Haddeby Kirke blev (74) lidet derefter ødelagt af Kong Ragnar Lodborg, og de Christne jammerlig forfulgte baade af ham og Kong Gorm den Grumme, der døde 935. Dog blev under Kong Erik I. Haddebye Kirke atter opbygget 850 og indviet til St. Maria. Under Kong Erik Barn, der i Førstningen efter sin Yndling Hovi Jarls Raad forfulgte de Christne, men siden selv antog deres Troe, begyndte Christendommen ret at fæste Rødder i Hertugdømmet, saa at adskillige Kirker da bleve bygte. Knytlinga Saga p. 34 siger at i Kong Knud den Stores Tid allerede i Slesvig Stift vare 350 Kirker. Kong Harald Blaatand blev af Biskop Popo 968 døbt ved Jütebek i Angeln, som derpaa fik det forandrede Navn Hillebek, = Hellig Bæk.

Slesvigske Bisper. Slesvig Stift er et af de allerældste i Dannemark; thi om man endog vil udelade den opdigtede **Bolichius**, havde det allerede 934 sin egen Biskop **Erik**, hvilken, saavel som de følgende til 1104 stode under Erkebiskoppen i Bremen, men siden indtil Reformationen under Erkebiskoppen i Lund. Erik siges at være sat af Kong Henrik Auceps og 944 at have forladt sit Stift, da de Danske i dette Aar ødelagde Slesvig. Hans Eftermand **Marco** var egentlig Biskop udi Oldenborg i Vagrien, men havde ad interim Opsigt over den slesvigske Kirke. Disse to Bisper forbigaaes af mange, og den første, fra hvilken man haver en uafbrudt Række indtil denne Tid, er Harald eller rettere Hæred, dog veed man ey hvad Aar han er blevet Biskop.

Folkbert. Popo. Egoard. Esico, Rudolf I. Rudolf II. Sivard II. Gunnerus. Efter ham kom Folkbert, Popo og den af alle indenlandske Skribentere forbigaaede Egoard, hvis Udeladelse er des forunderligere, da han formedelst sin Hellighed er meget berømt hos de catholske Skribenter, som sige at han endog opvakte Døde. Hans Efterfølgere vare Esico, Rudolf I. Sivard I. Rudolph II. Og Sivard II som var den sidste af de Bisper i Slesvig, som denne

- Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdømmet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

ordinerede af Erkebisen i Bremen; thi hans Eftermand Gunnerus blev indsat af Erkebisp (75) Ascer i Lund. Han saavel som hans Successor **Albert** indviede mange nye Kirker i Eydersted og Nordfresland, af hvilke den første var Taring, der i Aaret 1103 blev først bygt af Træ. Albert blev 1134 slaget i Bataillen ved Fodvig, og hans Eftermand **Ricco I** blev 1138 Biskop udi Sielland. Om hans Successor **Herman** vides ey noget merkværdigt, andet end at han herfra er komet til Roskilde.

Esbern I. Esbern, som efter ham fik Stiftet, skal have været en meget dydig og lærd Mand, men kom i Uenighed med Kong WALDEMAR og hans Lehnsmand i Slesvig Nicolaus Rafi, da hver holdt med sin Pave. Det kom til et Oprør, hvori Biskoppens Slot Gross-Gottorp blev ødelagt og Lehnsmanden dræbt; Bange for Kongens større Unaade maatte da Esbern forlade Landet og afstaae Stiftet til sin Modstander **Ricco II.** som døde 1167. I disse to Bispers Tid lod Kong WALDEMAR bygge mangfoldige Kirke af hugne Steen og Teglsteen i dette Hertugdomme. Efterat Gross-Gottorp (som laae en halv Miil norden for Slesvig, hvor man endnu ved Ruhenkroe kan see dets Rudera) var ødelagt, byggede Bisperne sig et Slot ved Klein-Gottorp, nærmere Staden, hvilket de beboede til 1268, da Biskop Bondo byttede det bort til Hertug Erik, for Brockeslot, Brodersbye og Huxmark i Schwansen. Contracten læses i Pont. Ann. Eccl. Dab. T. I. p. 731 sq.

Friderich. Ricco's Eftermand Friderich, en store ved af den store Absalon, druknede i Beltet 1179, og ligger begravet i Sorøe. Hans Successor Waldemar, den danske Konge Knud Magnussens Søn, er meget berømt i Historien, formedelst sit store Forsæt at blive Konge i Dannemark. Dog det lykkedes ham ey; Biskop Absalon besnærede ham 1193, og han maatte i et 16 Aars Fængsel bøde for sin Dumdristighed. Hans videre Skiebne, som i mange Maader var mærkværdig, kan læses i adskillige Skrifter. Som Biskop i Slesvig erholdt han 1182 af Kong Knud VI. Stadfæstelse og Forbedrelse paa (76) de herlige Privilegier, hvormed Slesvig Bispestoel siden prunkede, at nemlig alle Stiftet tilhørende Bønder, skulle alene være under Biskoppens Jurisdiction, befries fra alle kongelige Skatter og et erkiende anden Øvrighed end Bispen. 1186 erholdt han ogsaa en Herlighed, som de danske Bisper. 1186 erholdt han ogsaa en erkiende anden Øvrighed end Bispen. 1186 erholdt han ogsaa en Herlighed, som de danske Bisper ey endnu eyede, og som de ey fik uden Blods Udgydelse; nemlig Tiende af sit hele Stift, hvortil Kong Knud var ham særdeles behielpelig. Af Glæde over disse Fordele stiftede han 1192 Bernhardinerklosteret Guldholm ved Slesvig, hvor nu det adelige Frøken-Kloster er, hvis Munke to Aar derefter havde en fortrædelig Strid med Cluniacenser-Munkene af St. Michaels Kloster, hvorom mere skal tales i Beskrivelse over Slesvig Stad.

Nicol. I. Nicolaus I. fulgte efter den oprørske Waldemar, og efter ham Tycho en stor Munkepatron, i hvis Tid Dominicaner og Franciscaner byggede Klosterne i de fleste Stæder, som siden ved hver nøyere skal anføres. Johan I var 1240 overværende ved den jyske Lovbogs Forfattelse paa Herredagen i Vordingborg. **Eskild den Sorte** skal være bleven viet af Erkebisen i Bremen. Han holdt kong Christophers I. partie mod Hertug Erich og de holsteenske Grever, hvilke toge ham fangen og holdte ham et Aar i Fængsel paa Segeberg. Nicolaus II. blev strax efter at han var blevet Biskop, om Natten i sit Huus fanget af en Herremand Timme Litle, fra hvis Hænder han maatte købe sig med 1000 Mark Sølv. Faa Aar derefter blev han atter fanget i Lohede-Slaget og sad 3 Aar i Fængsel, hvorefter han snart

- Cap. 1. Om Hertugdommen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdommet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdommet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdommet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

døde 1263. Bondo anvendte meget paa Slesvig Kirkes Bygning, og døde 1281. Sidst i 1266 var han endnu kun Clectus. **Jacob**, en Jurist, hialp Kong Erich Glipping at forbedre Rigets Love og døde 1287. **Barthold**, en Kiøbenhavnner, afstod 1309 sit Stift til sin Efterfølgere **Jacob Bockholt II**, der døde 1332. Hans Eftermænd vare **Helimbert**, som formodentlig var født i Schwansen, og nedlagde (77) sit Embede 1350. **Nicolaus III. Brun**, en berømt Historieskriver. *Henrik* i hvis Tid den saa kaldede store Manddrænke oversvømmede Marsklænderne, og ødelagde mange Kirker i Hertugdommer, han døde 1371. **Johannes III Scondeluf**, en Hesser, som i 49 Aar her var Biskop, og 1410 af 3 Herremænd blev fangen hensat paa sit eget Slot Stubbe, hvorfra han med 700 Mark maatte købe sig løs. **Henrik von dem See**, sin Formands store Modstandere, maatte efter 2 Aars Forløb nedlægge sit Embede. Nicolaus Wulff, en Borgersøn fra Rendsborg, en troe Undersaat og meget dydig Mand, som har anvendt mange Penge paa gudelige Stiftelser, som siden ved ethvert Sted nøyere skal omtales, nedlagde sit Embede 1477, og overlod det til **Henrik von der Wisch**, en meget slet Huusholder, som 1488 døde i Lybek. Efter hans Død udvalgte Capitelet sin **Provst Envald Sövenbroder**, som og af Kongen blev stadfæstet, men desuagtet maatte afstaae sin nye Værdighed til en af Paven indsendt Fremmed, navnlig **Eggard Düerkop**, som de slesvigske Domherrer kaldte Düerkop, fordi han mueligen havde kiøbt Stiftet dyrt af Pave Innocentius VIII. Eggard maatte dog efter faa Aar forlade Bispedømmet, da det blev givet en anden Udlænding, nemlig Cardinalen *Johannes IV. de Castro*, skjønt en indenlandsk Adelsmand **Detlev Powisch**, da alt var udvalgt. Denne sidste kiøbte Bispestolen af den første, men modtog den i meget slet Stand, og maatte endda betale sin Formand 300 Ducater i aarlig Pension, hvorfore og Paven tillod ham at tage Halvdelen af sine underhavende Præsters Indkomster i et Aar. Bisp Detlev døde i Flensborg 1507, og havde til Eftermand den sidste romerske Biskop **Godske von Ahlefeld**, der for sin Lærdom, Dyd og Troskab, samt Mildhed mod den i hans Tid overhaandtagende lutherske Lærdom, meget roses i Historien, ligesom han og selv fandt Behag i nogle af den augsburgiske Bekiendelses Artikler, fornemmelig i den om Helliggiørelsen. Han (78) var den eneste catholske Biskop, som 1536 slap for at blive fanget, og døde først 5 Aar derefter 1541.

Reformationens Indførelse. Det første Sted hvor den lutherske Lære i dette Hertugdomme blev prædikeret, var Husum, hvor Herman Tast og Diderich Becher allerede i Aaret 1522 begyndte at modstaae de papistiske Vildfarelser, hvilket de i de følgende Aar fortsatte, og gjorde 1524 Begyndelse til at anvende Freserne i Gardingen og andre Steder. Da baade Kongen og Prinds CHRISTIAN, da²³,+ Statholder, offentlig havde bekiendt sig til den lutherske Lære, gik det og saa lykkelig, at der ey alene allerede 1525 kunde indsættes tre evangeliske Lærere i Hadersleben, men endog hele Landet i følgende Aar reformeres, hvortil Domherrene i Slesvig saae saa suurt, at de paa Landdagen i Kiel bøde 12000 Gylden, for at den lutherske Religion ey matte indføres hos dem. Om Hertugdømmets første Reformation kan læses Supplementet til Kong CHRISTIAN III. Forordninger og aabne Breve S. 3 til 11 ec. 1527 bleve Munkene uddrevne af Hadersleben og andre Stæder, og 1541 vare de fleste af deres Kloostere og Godser anvendte til et nyttigere Brug. Efter Biskop Ahlefelds Død sluttede Kong CHRISTIAN III. Forordninger og aabne Breve S. 3 til 11 ec. 1527 bleve Munkene uddrevne af Hadersleben og andre Stæder, og 1541 vare de fleste af deres Kloostere og Godser

- Cap. 1. Om Hertugdommen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdommet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdommet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdommet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

anvendte til et nyttigere Brug. **Lutherske Biskopper.** Efter Biskop Ahlefelds Død sluttede Kong CHRISTIAN III et Fordrag med Domcapitelet, og indsatte ifølge deraf **D. Tilemann von Husen** en clevisk Adelsmand til Biskop i Slesvig. I hans Tid udgav Kongen paa Plattydsk den slesvig-holsteenske Kirke-Ordning, som baade er trykt for sig selv, og indført i Corpus statutorum provincialium Holsatiæ. Han antog Kongens yngre Broder, Hertug FRIDERICH II til sin Cvadjutor, hvilken af Konge 1549 den 16 Dec. Dermed blev forlehnet. Tilemann døde 1551, og **Hertug FRIDERICH II** blev virkelig Biskop efter ham, men døde 1556. Da det geistlige Gods og Amtet Schwabsted tillige med alle bispelige Indkomster ved Tilemanns Død blev seculariseret og teget under Kronen, er det i nogen Tid bleven forlehnet til Personer af det kongelige eller hertugelige Huus, saasom efter Hertug FRIDERICH II. (79) Død til den forrige Coadjutor **Hertug ADOLPH**, som 1563, fik Confirmation derpaa af Kong FRIDERICH II paa de Vilkaar, at han skulde holde den derom med Capitlet sluttede Forening. Dette gjorde han ey, men skildte Capitlet ved mange af sine Friheder, hvorefter og Kong FRIDERICH II efter han Død satte sig i Besiddelse af Bispedommet, gav Capitlet sine gamle Privilegier, og satte en Amtmand i Schwabsted. Men 1602 blev hans **Søn Prinds ULRIK**, indsat til Biskop, hvilket Embede han forestod til 1624, da han døde som den sidste af alle slesvigske Biskopper. Herom samt om Bispedommets og det dertil liggende Godses videre Historie, kan søges mere Underretning i den politiske Historie og Beskrivelse over Amtet Schwabsted; ligesom og den fornødne Efterretning om det slesvigske Domcapitel og dets Godser siden skal gives.

Evangeliske Superintendenter. Efter D. Tilemanns Død, og tildeels endnu medens han levede, bleve af Kongen indsatte evangeliske Superintendenter og Opsynsmænd over Kirke-Væsenet i Hertugdømmet, hvoraf saa vidt vides, den første var D. Nicolaus Krag og Gerhard Slewart, som 1540 blev Superintendent i Flensborg og Tønder Amt. Efter dem var Navnet Superintendent ikke i Brug førend 1636, da Kong CHRISTIAN IV gjorde Stephan Klotz til Generalsuperintendent. Indtil den Tid havde kun Provsten paa hvart Sted Opsyn over Kirkerne, og fik undertiden Titel af General-Provst. Hertug Johannes den Ældre indsatte ogsaa i sin Andeel General-Provster, som vare Vincentius Alberti, Georgius Boerii og Georg Schröder. Derimod satte Hertug Adolph i Gottorp 1562 en Superintendent i sine Stater, nemlig D. Paul von Eitzen, som døde 1598, og i sin Tid meget hindrede den saakaldede Formulæ Concordæ Indførelse i Hertugdømmet. Jacob Fabricius, hans Successor, fik ey førend efter 4 Aars Landflygtighed, for at have sat sig imod den Reformerede Troelbekiendelses Indførelse i (80) Slesvig for hvilken Hertug Johan Adolph gjorde sig største Umage, Titel af Superintendent, og døde 1640, efter at have staaet i offentlig Lære-Embede i 54 Aar. Efter ham blev førortalt D. Stephan Klotz, General-Superintendent baade i Slesvig og Holsteen, samt Provst i Flensborg-Amt, hvor han indførte det høitydske Sprog i Prædikener, skjønt den allermindste Part forstaaer det. Han forskaffede og den omtvistede Formula Consordiæ Kraft af en Lov i den Kongelige Anpart af Hertugdømmet og døde 1668 i Flensborg, just da han var paa Reisen til Sielland, for at blive Erkebiskop over den danske og norske Kirke. Hans Eftermænd i den slesvigske Superintendentur vare: M. Bonaventura Rehefeld, forhen Provst i Haderslev, døde 1673. M. Johan Hudemann, forhen Provst i Münsterdorf, blev 1668 Superintendent i Holsteen og efter M. Rehefelds Død tillige i Slesvig,

- Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdømmet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

døde 1678. D. Christian von Stöchen, en Broder af den mægtige Geheime Raad Henrik von Stöcken, Kong CHRISTIAN V. Yndling, blev efter M. Hudemann ey alene General-Suoerintendent, men endog Provst i Segeberg, Pinneberg og Flensborg: døde 1684. D. Hosva Schwartz, en stor Kiettermager, blev efter ham General-Superintendent i Slesvig baade i den kongelige, og den da seqvestrede fyrstelige Andeel, i hvilken han fik Formula Concordiæ indført. Ved Fredslutningen 1689 blev Caspar Herman Sandhagen sat over de Fyrstelige Kirker, men derimod blev Schwatz, da Superintendenten Josva Valentin Stemann i samme Aar døde, sat til Superintendent over Holsteen, i hvilket Embede han døde 1709. Efter ham blev Theodorus Dasfovius, Professor i Kiel, Superintendent baade i Slesvig og Holsteen som ved Rescript af 13 Maji 1713 fik Ordre at tillige antage sig Overopsynet over Kirker, Skoler, og alle Geistlige Sager i den Gottorpske Andeel. Han havde meget at bestille med e saa kaldede Pietister og døde 1721. (81) Hans Efermand D. Thomas Clausen, forhen Hofpræst, skildte Provsterne ved det dem forhen tilhørende Jus ordinandi, og fik det med kongelig Tilladelse lagt til sig og sine Successorer, alene undtagen Sognepræstens i Husum Jus ordinandi, i Henseende til den der værende Archidiaconus og Diaconus. Han døde 1724 Medens hans Embede endnu var ubesat, kom Jong FREDERIK IV til Flensborg, hvor han, iblant den Mængde Geistlige, som der gjorde ham sin Opvartning, saae en gammel 80-arrig Provst, navnlig Andreas Höyer, til hvilken han skiemtende sagde: Naar en længe har været Cardinal, er det vel Tid at han engang bliver Pave, og altsaa anordne Vi Eder hermed til Generalsuperintendent. Han døde 1728 og havde til Eftermand Georg Johannes Conradi, forhen Hofpræst, en meget dydig og flittig Mand, som i de 18 Aar han var her, havde viviteret enhver Kirke syv eller otte gange. Han døde af Vattersot 1747 og havde til Eftermand D. Jeremias Friderich Reuss, forhen Professor i Kiøbenhavn, som 1749 blev Superintendent i Slesvig og Holsteen, men 1757 forflyttet herfra til Cantzler ved Akademiet i Tübingen. Den nu værende Generalsuperintendent i begge Hertugdømmene er siden 1759 D. Adam Struensee, hvis Opsyn strækker sig over alt det, der tilforn laae under den slesvigske Bispestoel, de hertugelige glyksborgske Arve-Lande alene undtagne, som staae under en af Hertugen selv afhængende og indsættende Kirke-Propst, fra den Tid at Hertug JOHAN den yngre fik dette Land. **Kirkeprovst i de glyksborgske Arvelande.**

Riberstifts Kirken. Biskoppen i Ribe har Opsigt over tredive Kirker i dette Hertugdomme, hvilket hans Formænd fra de ældste Tider bestandig have havt. Disse Kirker ere I.) Af Haderslevhuus Amt: Af Gramherred 2 Nustrup og Schrydstrup. Af Frøsherred 4 Østerlinnet, Hygom, Rødding, og Schrave. Af Kalslundherred 5 Fardrup, Hiortlund, Kalslund, Lintrup og Hierting. Af Hvidingerred 11, (82) som udgiøre hele Herredet, og af Nørre Rangstrup Herred 5 Kirker, som og udgiøre hele Herredet. Samt de tvende inden dette Amts Grændser liggende adelige Kirker Gram og Fohl. II.) Af Tønder Amt. Af Høyer Herred: Emmerlef Kirke. Odense Stifts Kirker. Ligeledes har Biskoppen i Odense Opsigt over 18 Kirker i Slesvig, nemlig 10 i Amterne Nordborg og Gravensteen, 7 i det augustenborgske District paa Als, og Arrøeskiøbing Kirke paa Aarrø. Alle Indbyggerne i disse Sogner, saa nær som de tønderske Beboere af Emmerslef Sogn, høre i Kirke- og Ægteskabs-Sager under de i Ribe og Odense forordnede Tamper-Retter. Over de i dette Hertugdomme endnu værende 222 lutherske Sognekirker og Sogner, sam de derforuden forefindende Kapeller og den danske Kirke i Flensborg, som intet Sogn har, haver Generalsuperintendenten Opsyn. Han er tillige

- Cap. 1. Om Hertugdommen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdommet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdommet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdommet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

Kirke-Propst over hele Geistligheden i Gottorp-Hütten- og Domkapitelets Amter, i Landskabet Stapelholm, Amterne Husum, og Schwabsted, samt over Rendsborg i Holsteen. Det sidste Sted har og siden 1693 været hans ordentlige Residence. **Generalsuperintendentens Embede.** Han har sin egen udførlige Instruction, som nu er trykt i Corp. Constitut. Holsat. Og indeholder blant andet dette at han inden tre Aar skal visitere alle Stad- og Landsbykirker, hvorved han nyder frie Befordring og Beværtelse. Alle Præster blive, førend de indsettes, af ham examinerede og ordinerede undtagen i Husum, samt ved de adelige Kirker introducerede. Tillige examinerer, eller som man her siger, tenterer han alle de Candidater som ville have Tilladelse til at øve sig i Prædiken.

Kirkeprovster og Inspector. Den højeste geistlige Værdighed nest efter Generalsuperintendentens er Kirke-Propsternes og Kirke Inspectorens. Af Kirkeprovsterne ere her syv, hvoraf de fem, nemlig i Hadersleben, Tøndern, Apenrade, Sønderborg og Borg er Sognepræster til en hver (82) Stads Kirke og blive umiddelbar af Kongen beskikkede. De maae saavel som den flensborgske Kirkeprovst, der bliver valgt af tre Øvrigheds Personer, en af hvert Sogn, af Magistraten kaldet og af Kongen confirmeret, aarlig visitere i alle dem undergivne Landsbykirker. Den eyderstedske Propst bliver valgt af det samtlige Præsteskab i Landskabet, og er snart Præst ved en, snart ved en anden Kirke. Han visiterer hele Landskabets Kirker i en Tid af to Aar, saa at han det ene Aar besøger Østerdelen af Landskabet og Staden Tønningen, og det andet Aar Vesterdelen med Staden Gardingen. Kirke-Inspectoren i Husum bliver umiddelbar beskikket af Kongen, men har alene Opsigt over Staden. Mange af disse Provste forrette paa Embedes Vegne de i hvers District hos Præsteskabet forefaldende Vielser, Barnedaabe og Begravelser, hvoraf Indkomsterne udgiøre en Deel af deres Løn.

Kirke-Visitorer. Amtmanden og Propsten ere i hvert Amt og hvert Landskab Kirke-Visitorer, som paa alle de Steder, hvor Menigheden har Jus eligendi, foreslaaer tre Candidater, og indføre den nye udvalgte Præst. De igiennemsee aarligen Kirkeregnskaberne, have Opsigt med Kirke- og Præstegaards-Bygningerne, indsætte Kirkefoerne og agte paa Geistlighedens Levnet og Opførsel. I Landskabet Eydersted ere Ober-Stalleren og Propsten Kirke-Visitorer.

De fleste Præster her i Hertugdømmet vælges af Menigheden selv, efter foranførte Maade, eller af Magistraten i Byerne, men confirmeres alle af Kongen, ligesaavel som Præsterne til foranførte 48 Kirker under Ribe og Odense-Stifter. De fleste af dem indsettes umiddelbar af Kongen, men til Emmerlef, Gram, Fohl, Nottmark, Ketting, Adzerballig, Lysabel, Tandslet, Hiørup og Ulkebøll kalde Kirkepatronerne Præsterne. Og Kongen giver dem deres Confirmation igiennem det danske Cancellie. (84)

Adelige Kirker. De adelige Kirker, hvortil Patronerne selv vælger Præster, ere foruden de foromtalt ni, endnu femten, hvoriblant den ene, Kalby, hører til det adelige St. Johannis Kloster i Slesvig, og den anden, hører til det adelige St. Johannis Kloster i Slesvig, og den anden, Düppel, til Grevskabet Reventlau. Hertugen af Augustenborg har Jus vocandi til Atzbøll Kirke. I det hertugel. Glyksborgske Arveland ere syv Sogne, hvis Præster blot staae under den der værende Propst, og blive tillige med ham umiddelbar udnævned af Hertugen selv.

- Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdømmet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

Præsternes Antal. De Præsters Antal, som i dette Hertugdomme staae under Biskoppen af Ribe ere 27; 20 henhøre til Odense Stift, og 27 staae ved adelige og fyrstelige Kirker. Foruden disse ere endnu 241 ordentlige Præster, som tillige med 16 af foromtalt 14 adelige Kirkers Præster, staae under Generalsuperintendentens Opsyn. I det glücksborske Arveland, ere Provsten iberegnet, gemeligen 10 Præster, og altsaa i det hele Hertugdomme 325 evangeliske lutherske Præster, hvoriblant dog de saa kaldede Personel-Capelllaner ey ere regnede.

Andre Religionsforvandre i dette Hertugdomme. I dette Hertugdomme taales og andre end Lutherske, endskiønt deres Antal i Forhold med hverandre er meget lidet. De fornemste iblant dem ere de Reformerte som ved Forordning af 25 Januarii 1734 have Frihed at nedsette sig saavel i Slesvig, som hele Danmark, og bygge sig Skoler og Kirker. Dog har de hidindtil iné'gen Kirke i Hertugdommet, men holde sig i Friderichstad til Arminianernes Kirke. I denne Stad have og baade Romerskcatolske, Mennoniter, Quækere og Jøder Frihed at holde deres Gudstieneste i private Huse, men Quakerne ere alt for længe siden borte. De Romerskcatolske have og, ifølge den hertugelige Octroy af 1652, paa Øen Nordstrand en Sognekirke og et Capell, samt Jus patronatus over de der værende lutherske Kirker. Ligeledes har og Botschløter-Kog, ved sin Octroy af 1630 faaet Frihed at imodtage alle de fremmede Religioner, som maae taales i Friderichstad. (85)

Det Fierde Capitel.

Om Hertugdommet Slesvigs naturlige og oeconomiske Beskaffenhed.

Luften. Paa den østre Side og midt i Hertugdommet hvor Landet ligger høyt er Luften klar, reen og sund. Fra Søen kommer bestandige Uddampninger, som vel undertiden foraarsage nogen Taage, med de bestandig Vinde, som kommer fra Vesten og Søndén, renser igien Luften, og gjør den klar og behagelig. Men hvad de langs med Vesterhavet liggende side Lande, som kaldes Marsklandene angaaer, da er Luften meget vaad, tyk og ofte noget usund, som deels har sin Oprindelse af de mange Uddampninger fra Landets sumpige og fugtige Grunde; Herover vedvarer Regnveyret ofte temmelig længe, og hæftige, sær vestlige Vinde, foraarsage Storm og Uveyr; Naar derimod de østlige Vinde hærské, fordrives let de raa Dunster, da Landet er fladt, og den rensende Vind ikke forhindres ved Skove fra at igiennemstryge Landet; Overalt, naar dette tørre Veyr om Sommeren indfalder, udtørres Dammene og foraarsage, at de tilbageblevne Slim uddamper meget tunge og raae Dunster, som gjøre Luften usund; og foranlediger i sær udi August og September Maaneder den saa kaldte Marsk- eller Stoppelfeber; en meget hidsig, haardnakket og farlig Sygdom, hvoraf i sær de Arbeydsfolk, som komme fra Jylland og andre Steder, for at hielpe Marsklands Beboerne med deres Høst ofte beheftes. Foruden den af disse (86) skadelige Dunster, isæranstukne Luft, bidrager og Levemaaden af haarde og meget fede Spiser, i sær af meget Olden-Flesk, samt det slette og salte Vand, og ilde tillavet Øl meget til denne Sygdom, som ender mange Menneskers Liv, eller efterlader dem et meget sygeligt Helbred; Denne Sygdom

- Cap. 1. Om Hertugdommen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdommet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdommet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdommet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

hersker ikke saa meget i de vaade Sommere, naar Dammene ere tilstrækkeligen forsynede med Vand. Veyrliget er overmaade foranderligt, her indfalder ofte Tordenbeyr, men Skuebrud falder her ikke; Hagelen gjør ifte Skade paa Sæd og Vindrue;

Orcaner. Af Hvirvelvinde veed man lidet at sige, dog har man Eksempel paa at de undertiden have raset med megen Hæftighed; I Aaret 1709 er ved den et tykt Egetræ bleven oprykket med Roed af den glyksborgske Skov Siegumlund, og ført over de andre Træer 170 Alen bort, den er siden hugget til en Bielke, og sat til en stedsvarende Erindring over Kirkevinduerne paa det fyrstelige Slot Glyksborg. Luftens skarpe Dunster samt Vindenes Hæftighed foraarsager, at der i Marsklandene ikke voxe høystammede Træer og at Tønder- og Husum-Amt samt Landskabet Eydersted ikke har megen Skov.

Jordens forskellige Arter og Beskaffenhed. Landets Grund og Jordarter ere i dette Hertugdømme ikke mindre end Luftens ganske ulige. Jorden inddeles i tre Arter, som af Indbyggerne kaldes Marsk- Geest og Hedelande.

Marsklandet. Ved Marsklandet forstaaes den vestlige Deel af dette Hertugdømme, som grændser til Vesterhavet; Det strækker sig i Længden fra Eyderfloden til Ribe Stift; Breden er ulige. Snart tager den til, snart af; Et hvert Aarhundrede medbringer nye Forandringer; naar høye Vande oversvømmer Landet, og bortskylle noget af Landkanten, udvides Havets Grændser og Marsklandets Brede formindskes; derimod forøges den igien paa andre Steder, naar Indbyggerne med megen Flid og Bekostning inddiger og opfylder hele Stykker af Søen, hvorved igien vindes til Marsken, hvad Floden tilforn (87) havde ødelagt; Med denne Af- og Tiltagelse, skulde man nesten troe, at det altid saaledes har forholdet sig, da man af gamle Efterretninger veed, at meget Land er paa den sydlige Kant bleven ødelagt af Havets Bølger, ligesom en anden, skjønt mundtlig Beretning siger, at Havet tilforn er gaaen dybere ind i den midderste Deel af Landet, ja man vil endog at Godset Fresenhagen, som ligger i Lech Sogn i Amtet Tøndern skal have sit Navn deraf, at der har været de gamle Fresers Havn, hvor Anglerne gik om Bord, og seylede til Engeland; Tør man slutte fra Fiskernes Fedhed, som fanges i Vesterhavet, at Grunden maae være af en god Art, kan man let slutte, hvorfra den fede Markjord kan have sin Oprindelse; da det er bekjendt, at naar en høy og skadelig Flod hastig igien falder, trækkes den fede slimagtige Jord tilbage igien i Dybet; Paa samme Maade skeer der og, at den ordentlige Flod og en Storm, som ikke foraarsager Skade, oprører Havets Grund, fører en særdeles feedagtig Slim, som her kaldes **Schlick**, med sig, og naar den uformerket igien tager af, forlader den denne feedagtige Slim paa Kanten af Marsklandet, hvorved den yderste Deel af Landet, som ikke er inddiget, forøges og forhøyes; Efter denne Tilvext dømmer Kiendere af Marskjorden, om den er moeden eller ikke? Naar derfor er Stykke Land eller en Kog (saaledes kaldes et inddiged Stykke Land, hvor tilforn Søen har staaet) indbefatter en bedre og federe Jord-Arter end en anden, endskiønt den kan ligge ved siden af den, har man Aarsag til at troe, at den første har overilet sig, og foretaget Inddigningen, førend Jord-Arten var bleven ret moeden; Ofte forudsee de, som foretage sig Inddigningen denne Forskiæl, men da de maae lede de nye Diger efter Landts Beliggenhed, ere de undertiden nødte til tillige at inddige noget af den umoedne Schlick-Jord. Da dette er uden Tvivl ofte skeet tilforn, ligesom nu, er dette uden Tvivl Aarsagen til Jord-Artens forskellige Godhed. (88) De ere derfor og af en forskiellig Værdie og Kostbarhed. Jo tungere og mergelartigere en Jord er, desto høyere agtes den. Man pleyer overalt at dømme en Jord-

- Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdømmet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

Arts Godhed efter dens Overflades Beskaffenhed, men i Marsklandene findes en Undtagelse; Marsklandenes Grund bestaaer egentlig af en grov og kley Jord som kaldes **Kley**, og der øverste Lag som er den af Floden tilførdte fede Slim Schlick. Denne Kleyjord er overmaade feed og frugtbar til Kornavling og Græsning formedelst det er imellem staaende klare, men meget skarpe og saltagtige Vand, og fordi, om Sommeren, naar Varmen holder længe ved, en Haand bred under Overfloden ikke bliver saa haard som den paa Seesten befinlige Leerjord. Jo høyere Kleyen ligger paa den tørv- eller jernartige Jord, jo rigere Afgrøde giver den. Somme Steder ligger den kun en halv Alen, men andre Steder to til tre Alen dyb. I den Jordart voxer den høyeste og kraftigste Engklever. Men der finder man gemenlig slet ingen Jord blandet. Paa nogle Steder er den blandet med nogle Lag af Sand som er af langt ringere Nytte fordi de Graver, som deraf opføres, ikke staae sig saa længe. De Graver, som opføres af Kleyjord ere saa fast og holde sig saa længe som de vare opmurede. Man agter det meget høyt naar den indere Deel af Jorden har saadan en Fedme og Kraft, at man, endskiønt med megen Møye og Bekostning, kan omvældte den og bringe det underste øverst. Saadan en Ombytning af den forrige brugte Jord med feed Leer- og Mergel-Jord, som har hvilet, giver en utrolig frugtbar Grund. Denne Forandring er ikke paa alle Steder raadelig; Man finder meget fede Egne, men som maa bruges med al Varsomhed, ja ikke engang igiennemskiæres af Ploven, da Eyerne maae befrygte, at han kommer en slettede Jord-Art for nær, at Floderne i Vesterhavet, som skylle op mod den (89) mere nordlige Deel af dette Hertugdoms vestre Kant, ikke fører saa meget feed Schlick med sig; thi den nordlige Deel af Marsklandet, naar den kommer nærmere hen mod Jylland, begynder efterhaanden at tabe sig i Godhed. Den fede Jordart, som findes i den sydlige Deel af Marsken, er uimodsigeligen en af de kostbareste i Verden; Vel kan en Kog deri have Fortrinet frem for en anden, og Fordelen derfor ikke være lige stor paa alle Steder, men en Markjord, som er ret feed, er ofte saa frugtbar, at man derover maa falde i den største Forundring. Den frembringer de ædelste Marsk- og Havefrugter, som kunde trives i en udvalgt Jord; Udi Eydersted har man i nogle Aar begyndt at anlægge Blomkaal med den lykkeligste Fremgang, som ikke giver den engelske Blomkaal noget efter, der ellers føres fra Engelland til Hamborg, og derfra til adskillige Steder i Fyrstendommene; Man har den rimeligste Formodning, at Hør-Avlingen og Tobaks-Plantningen vilde ingensteds kunde drives høyere, end her. Saa stor denne Marskjordens Frugtbarhed er, saa megen Vanskelighed og Møye maa der anvendes til dens Brug; Ald Overflødighed af Fugtighed er paa alle Aarets Tider skadelig for denne Grund; Naar derfor de sydlige og vestlige Vinde længe vedholde i Sæde- og Høstetiden, maa Marsklandet see sig underkastet den Uleylighed, at det beholder det meget Vand, som løber ned fra Seest-Landet og Heden i det lavere liggende Marskland, ofte til Indbyggernes største Skade, fordi de høye Vande fra Søen, som gemeenlig komme med disse Vinde, forhindre, og befrie Landet, Sæd og Frugt fra denne Byrde. Man har vel meent at kunde afhjælpe eller formindske dette Onde i Amtet Tøndern, da man har anlagt Vandmøller efter hollandsk Maade, ved hvis Brug man haabede at udmale det overflødige Vand; med det synes ikke at medføre den Nytte, som i Holland. (90) Almindelige eller særdeles Oversvømmelser paa visse Steder, naar Søen bryder ind uden fra og igiennem Digerne, foraarsager overmaade Skade, og foruden de store Bekostninger, som Indbyggerne derved nødes til at giøre, bringe de Jordens Safter i Uorden, saa at der udfordres land Tid inden de igien kan forbedres. De til

- Cap. 1. Om Hertugdommen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdommet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdommet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdommet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

Marsklandet grændsende Øer og Eylande ere, hvad de, som ligge ved dette Lands sydlige Deel angaaer, mestendeels af samme Beskaffenhed, som Marsklandet; Efter Alderdommens Beretninger maa man troe, at de fleste af disse nu adspredte Øer, hav hengt samme med hverandre, og ere ved Vandets Magt adspredt; Nogle af dem ere vel omgivne med Diger, men det er dog hist og her at befrygte efter de foregaaende sædvanlige Tegn til Overskyllelse, som stedse gribe mere om sig, at de Tidens Længde vil have Umage at imodstaae Vandets Magt; Andre ere ikke inddigede, og blive derfor ofte oversvømmede; Det er Lykke for disse Dele af Jordfloden at den Tilbøyelighed at blive, hvor man er født, er bleven arvelig, ellers maatte de fedeste og frugtbareste Lande som koste mindst Umage, finde alt for mange Undere, og de slette og umageligste alt for faa; Disse Folk som boe i den vilde Søe, ere vel fornøiede med deres Skiebne. De kan vel af Frygt for Oversvømmelse ikke drive nogen Agerdyrkning; men maae lade sig nøye med det Høe, de kan bierge, de ere dog derved rolige og ligegyldige, nære sig vel, og bekymre sig ikke, endskiønt et som hvile paa Træpæle, nedgravne i Jorden, og en lang Tid at søge Overdelen af Husene, indtil de overskyllende Floder igien lægge sig. Foruden den fede Markjord falder og nogle Steder i Marsklandene noget Tørvejord, som kaldes Mohr. Deraf har i sær fire Sogner udi Amtet Tøndern som grændse til Vesterhavet, det Navn Mohr, hvormed de af den almindelige Mand kaldes; de ere rundt (91) omkring omsluttede af Marsklandet; Midt i er en let Jord-Art, og mod Vesten har fordum været en biergagtig Egn, hvor for 30 Aar siden har været en deel Tørv, som nu er udgravet; Dette høye Tørvelav har hengt meget tet sammen og efter den almindelige Sagn skal være bleven dreven derhen af en høy Flod; Ligeledes findes og Leer, som uden megen Kunst eller Møye opgraves og bruges til Teglbrænderier, saa at alle Huse ere opbygte af Steen, som blive brændte i Ovne under Jorden for at lette de derved forefaldne Omkostninger.

Størt. Blant den gode Jord finder man og en tredobbelt slags skadelig Jord, som man kalder Størt. Det ene Slags er brunagtigt og falder til Aske naar den tørres i Luften. Den er gandske unyttig og død, og der vil altsaa slet intet voxte paa Landet naar den laae oven paa. Det andet slags Størt er sortladen og jernagtig, som sædvanlig kaldes Ahl, og Indvaanerne maae omgaaes forsigtig med Ploven, naar den ligger noget høyt nær ved Overfladen, at den ikke med Plovjernet bringes op; thi ellers flyver denne Jord fra hverandre saasnart der falder Regn paa den, og binder sig saa fast og haard sammen daasnart den bliver tør, at Sæden som har begyndt at spire, ikke kan komme frem. Sædekorn, som slet ikke have begyndt at spire, blive gandske quælte. Den tredje Art af Størt er ligeledes sortladen og jernagtig, denne hindrer baade Kornvexten og Græsavlingen. Disse slemme Jordarter findes paa nogle Steder en Haandbred under det øverste Lag, paa anden Sted et Qvarteer, og undertiden dybere.

Derunder treffer man paa nogle Steder en frugtbar Kleejord tre til sex Alen dyb.

Siden Marsklandet er af saa forskiellig Godhed, indeeles det i Amterne og Landskaberne udi visse Klasser, hvorefter Contrbutionerne bleve betalte. Det høye Land i Widingherred, som man midt i Herredet næsten treffer hele Veyen igiennem fra Emmelsbøll til Rødenæs, (92) er kun af meget maadelig Beskaffenhed, og hverken synderlig tienlig til Korn eller Græsning.

Formuende Folk giøre undertiden et gammelt udpisket eller i sig selv slet Land til en nye frugtbar Bund. Til den Ende giør de paa de Steder, hvor under Overskorpen findes god Kleygrund, Grave af tre og flere Alen i Breden, og to, tre til tre og en halv i Dybden, i en **Fenne**, som er et i Marsken med Grave omgivet Stykke Land, det øverste udpiskede eller

Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.

Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.

Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdømmet Slesvig

Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

slette Land igiennemskiere de i Furer ved en dyb Pløyning, som de foretage sig med mange Heste. Jorden kaste de ned i en opkastet Grav, og oven paa kaste de den neden underliggende Kleyjord, som da overalt bliver gjort jevn; Men denne Forbedring falder næsten lige saa kostbar, som om de havde købt Landet. Dette Arbeide, som de foretage sig, efter at Vinteren er forbi, og sædvanlig endes før Majii Maaned, kalde Indbyggerne Vinter-Kleyer.

2) Geestlandet. Den anden Jord-Art i dette Hertugdømme er Geestlandet, som ikke kan agtes lige med Marsklandet. Dette Geestland indbefatter nesten alt hvad der ligger paa den østre Side af dette Hertugdømme fra Kiel indtil Kolding, og er alt det Land som ikke er begroet med Hede; Dets Brede er meget ulige, ligesom og dets indvortes Godhed. Det der ligger nær ved Østersøen, er gemeenlig federe og bedre end det der er midt i Landet som nærmer sig til Heden. Ved Østersøen, er Jorden næsten overalt tung og feed, og hvor den i sær er feed, kommer den Marskjorden temmelig nær, saa at den kan frembringe alle de Frugter, som findes i Marsklandene, Roe Frugterne undtagen; Det øvrige, endskiønt det ikke er fuldkommen saa got, mangler dog intet, til at frembringe skønne Frugter; Denne Jord-Arts Væsen og Farve falder vel ikke fuldkommen i en feed Sorthed, men man kan dog meget vel mærke det fede og klebrige, som et Kiendetegn paa en Mergelhaltighed i den limagtige Grund, som der findes; Saavel (93) Jordegods-Eyerne, som de øvrige Landmænd have den Berømmelse, at de meget vel vide at benytte sig af denne frugtbare Jord. Ved den fede Jordsort er det underste Lag af samme Beskaffenhed, som det øverste, hvor dette findes, kan man med Nytte pløyr dybt; Paa andre Steder er derimod det underste Lag en hviid Leer-Art, som ligger meget nær det øverste Lag, og ikke tillader nogen dyb Pløyning, De Egne som ligge nærmere ved Heden, ere i deres Jord-Arter meget foranderligere end hiine; Enten man seer til Overfladen, eller man undersøger det underste Lag, saa finder man utallige Forandringer, som neppe nogen andensteds kan findes hyppigere; Endskiønt Grunden i Almindelighed er middelmaadig tung, saa afvexler den dog snart med en tungere og fastere, snart med en lettere og sandigere. Denne Forskiel gaaer saa vit, at et Sogn, en Landsbye, ja en eneste Mark næsten ere i Stand til at fremvise alle Jord-Sorter af god middelmaadig og slet Art. Samme Beskaffenhed har det med den inderste Grund. Man finder under Overfladen snart Leergrund af blandet Farve, snart en stenig Jord, snart Sand af forskiellig Art. I den østlige Deel af dette Hertugdømme ligger mod Synden et temmelig bredt og langt Stykke Land kaldet Angeln efter Angel-Saxerne. **Fælleddsskabets Ophævelse i Angeln.** Dette Lands Indbyggere have allerførst indseet den ødeleggende Skade, som Marskfælleddsskabet foraarsager, og derfor eftertragtet at afkaste dette Aag ved at plante levende Gierder. Dette høyst nyttige Arbeyde have de nu næsten tilendebragt over det hele Land, endskiønt det har foraarsaget dem megen Møye og udfordret megen Tid, hvori de selv vare Skyld, da de i Førstningen udvalgte det møysommelige Middel, at tilbytte sig de Stykker Jord, som laae langt fra deres Marker for saaledes at adskille enhvers Eyendom, i steden for de i meget kortere Tid kunde have udrettet, naar de havde deelt deres Jorder ved Lodkastning; I (94) forrige Tider var dette Land opfyldt med Stene og Grav-Høye fra de hedenske Tider, men Markernes Indhegning gav anledning, at Indbyggerne opsøgte alle Stene, hvor de fandtes og brugte dem deels til Grund-Muur til deres Huse deels til Steen Gierder besatte med Torne; Den nordlige Deel af Geestlandet er i Henseende til forskiellig Godhed den sydlige temmelig

- Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdømmet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

lig; men man legger der ikke saa meget Vind paa Korn-Avling som paa Høe-Avling og Handel med Heste og Horn Qvæg.

3) **Hedelandet.** Den tredje Jord-Art, som er den sletteste i dette Land findes paa Heden. Hedelandet gaaer midt igiennem dette Hertugdomme, og udgiør dette Lands Ryg, og er det merkelig at saadan Hede gaaer ligeledes midt igiennem Jylland, og midt igiennem Heden er en Steen-revel som begynder en Miil fra Colding, gaaer forbi Nør Snede, Engesvang, Ahlheden lige til Aalborg, og siden begynder i Vensyssel og gaaer til Schaven, saadan en Steen, saadan en Steen-revel findes ligeledes midt igiennem Landet; Heden er af ulige brede og af forskiellig Art og Godhed a en sort af Leer b en af Tørv og c, en af Sand-Art. Den første Sort er den beste, og naar den bliver stærk igiennem arbeydet og formidlet ved Ærter- og Byg-Sæd, giver den uden Tvivl alle Arter af Korn, endskiønt en bedre end en anden kunde komme fort dermed. Den anden Klasse som indeholder Tørve-Arter, og som egentlig udgiør dette Land-Strøg, kan man inddele i de brændbare og ubrændbare; Hine ligge noget lavt, man finder undertiden smaae, undertiden hele vidtløftige Strækninger, hvori saadan Tørve-Art stikker som er tienlig til at brændes; Men denne art er ikke af eens Godhed og Kraft. Naar den er fast, sort og varmer sim Steenkul, er den af den beste Sort, men den findes kun faa Steder. Den ubrændbare Tørve-Jord ligger snart lav snart høyere; Naar den er rødagtig og sprød duer den endnu ikke til at brændes; Af disse Hede-Egne udtapper man Vandet saa meget man kan. (95) Man anlegger Agre og derimellem dybe Grave, hvori det tilbage blevne Vand som ikke kan afledes, eller falder ved andre Leyligheder kan samles. Det er en Fornøjelse at see hvorledes ofte Vandet og det skønneste Korn afvexler med hinanden i disse side Egne. Den sorte Tørv som falder paa lave Steder og magre Enge, kan ikke brændes, da de nesten altid ere fuld af Sand. Da man har erfaret, at hos Tørven findes en kiølende Feedhed, saa har man brugt den i stedet for Giødning, og dermed giødet de høye leerede og sandede Marker, hvorved den faste Leer-Grund formildes og den hede Sand kiøles. Den bringer tillige en Feedhed med sig som er høyst tienlig for begge Jord-Arter. Den tredje Jord-Art, som findes paa dette Land er Sandet. Denne Deel er den største og vitløftigste; Det synes at Sæden til det Hede-Græs, hvormed dette Land er er bedækket, ligger skiult overalt, thi endskiønt dette Hede-Græs, hvormed dette Land er bedækket, ligger skiult overalt, thi endskiønt dette Hede-Græs ikke sees saa længe disse sandede Marker bruges og pløyes, saa skyder det dog frem, saasnart Jorden hviler og voxer paa nogle Steder saa stærk, at der ikke alene kan bruges til Kuste, men og tiene til at tekke Husene med. Blomsteret af dette Lyng eller Hede-Græs forskaffer Bierne en overmaade god Næring; Naar got og varmt Veyrligt indfalder i Lyngets Blomstre-Tid, samle Bierne megen Honning og forskaffe deres Eyere anselig Fordeel, men dersom der paa samme Tid indfalder megen Regn fordærvs Blomsteret for Tiden, og Fordelen af Honningen bliver ikkun liden. Om denne Hede Jords slette eller gode Beskaffenhed dømmer Indbyggerne derpaa Stedets saaledes: **Got Hedeland.** De ansee den Hede Jord for got Land, hvori findes graat Sand paa Overfladen, naar det øverste gode Lag ikke er saa tyndt, at man ved Pløyning har at frygte for at opvælte en slet Jord-Art, som skader det øverste Lag, naar der findes mange smaae Steene, og naar de underste Lag mest bestaae af Tørve Jord. Lyngen voxer der gierne meget høy. **Slet Hedeland** (96) derimod agter man det for, hvor den saa kaldte Ahl-Jord (den slette Grund) ligger saa nær ved Overfladen, at den som pløyer har Møye ved at lade den være uberørt; naar Jorden

- Cap. 1. Om Hertugdommen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdommet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdommet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdommet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

ved Opkastning falder rødagtig, eller er blandet med sorte røde Pletter; ja og med sort Sinner, som er den allerverste, naar Sandet kun haver fa Tørve-Dele, ingen smaae Stene og er fiin og hvid. Man troer da et Eyeren skal have Møye med at avle gode Frugter. Jo længer det med Lyng begroede Land hviler jo bedre bliver det, thi det der affalder af Lyngens Sædstøv og Blade gjør efter haanden den øverste Jordskorpe tyk, og naar denne ligger lav, bliver den ved Høst- og Vinter-Vandet desto fastere end paa tør Grund. Med denne forraadnede Jord-Art findes der mange Egne opfyldte. Men der er Skade, at de ikke kan anvendes til bedre Nytte; Naar det ligger langt fra Landsbyerne have de den Sædvane at besaae dette gamle Land, (som de kalde det) i nogle, ja undertiden i tre Aar med Boghvede og Rug, og derpaa lade det hvile uden mindste Giødning indtil det igien efter 20 Aars Forløb er begroet med Lyng og styrket ved de affaldne Blade og Sædstøv, og saaledes sat istand til paa samme Maade at skaffe Nytte. Vinterkorn, hvor Heden er sid, kan ikke der ret komme fort, da Regnen, som falder om Høsten og Vinteren der formedelst Grundens Lavhed bliver staaende. Naar saadan Plads skal bruges til Sæde-Jord, have Indbyggerne den Sædvane at afbrænde Lynget, hvilket og kan være tienlig naar kun iagttages at Grunden selv ikke lider nogen Skade. **Mergel.** Foruden disse Jord-Arter findes en Deel mergelagtig Jord, hvormed Marsklandet i sær er opfyldt; Derpaa har den fede Geest-Jord ingen Mangel; Selv den middelmaadig tunge Jord indeholder en blaa og brunrød feed Leer eller Mergel som meget opgraves og bruges til deraf at brænde Teglsteen. Denne Mergel er ikke meget tienlig til Jordens Forbedring; Maaskee den som findes ved Oeversee, en Miil sønden for (97) Flensborg, hvoraf Indbyggerne betiene sig i Steden for Kalk, skulde hertil kunde gjøre særdeles Nytte. Ved Slesvig findes meget fiint Leer, hvoraf gøres meget smukt Steentøj. Paa endeel Steder skal og findes megen god Pibejord, som meget fortiente at eftersøges, da derved mange Penge kunde blive i Landet. Ved Glyksborg findes 9 Alen i Jorden en besynderlig Jordart, som er grøn, men naar den nogen Tid har været i Luften taber den efterhaanden sin Farve, bliver mørkere og falder fra hverandre. Naar man kommer den i Viin-Ædike, kaste den Bobler; men med Skedevand bruser den langt stærkere. Den er meget vanskelig at opgrave, da den ligger saa dybt.

Hede-Colonierne. I Aarene 1761 og 62 blev endeel af det vidtløftige Hedeland besat med Colonister, som ved den høysalige Kong FRIDERICH V. store Omsorg for sine Landes Velfærd bleve med store Omkostninger boesatte. Et Antal af 959 Familier søgte her deres Tilflugt og Næring, med deraf drog igien den største Deel bort ved Fredens Slutning 1763. Endskiønt Jorden ikke er med det beste, saaes og høstes der dog paa mange Steder en deel Boghvede, Rug og Havre. Foruden Kornsæd voxer nogen Skov, og kunde formodentlig voxere mere, naar den kongelige Forordning af 24 April 1737 blev nøyere iagttaget med at indgierde visse Kopler og besaae dem med Fyr- og Granfrøe. Dette er og skeet i Hyttens Sogn udi Amtet Hytten og ved Landsbyen Ahlefeld ved Bystechen, da et stort Koppel er besaaet med Granfrøe, hvor man allerede 1762 fandt en anseelig Mængde af adskillig Størrelse, nogle over 4 Alen høye. Paa begge Sider af Hertugdømmet er, som før er meldt, Øster- og Vestersøen. Den første skiller Øerne Als, Femern og Aarrø fra det faste Land. Deri falder ingen Ebbe og Flod. I Flensborg Aae, og ved Øen Als falder got Fiskerie, i sær fanges meget velsmagende Sild i Slienstrømmen ved Kappel, som røges og føres paa Vogne til Tydskland. I Vesterhavet eller Nordsøen er hver (98) 24 Timer eller noget derover ordentlig Ebbe og Flod, da Vandet falder og stiger 6 til 7 Fod. Deri falder endeel Fiskerie i sær af Hvillinger og

- Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdømmet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

Flynder i Tønder og Husum Amter. Nordsøen er meget saltere, og gaaer meget stærkere end Østersøen, som nesten er Brakvand. Nordsøen forøger stedse Landet ved den fede Slik som den opkaster, men ødelegger ofte igien paa engang hvad der i mange Aar er samlet, og ved sine Oversvømmelser anrettet store Ødelæggelse.

Diger. Nordsøens Vande stige ofte meget høyt; undertiden uden at foraarsage Skade, efter at Søekysterne, som vende ind til den Side, ere forsynede med de store og stærke Diger, der er anlagte ligesom Volde, i Slesvig opførte af Jord, men i Holsteen og hvor Jorden er mere løs og sandig, inden i opførte af stærke Gierder, uden til bedækkede med Blaaleer og Jord, perpendiculaire ind ad Landet, skraa ud til Søen og flade oven paa, af hvilke nogle saasom der Masbølske imellem Risum og Fahretoft er nesten en Miil lang; de gaae langs med Eyderstrømmen paa den vestlige Side af Landet op til Høyer, og ere oven paa saa brede, at tvende af de store slesvigske Bøndervogne magelig kan køre ved Siden af hverandre, paa begge Sider ere de begroede med Græs, oven paa ere de ligesom en Landevej, og afdeelte ved Leed, som ere forsynede med Laase og Nøgler, da ikke alle om Vinteren har Tilladelse at køre paa Digerne.

Hav- og Middeldiger. De inddeles i tvende Slags: Havdigerne og Middeldigerne (Vinnenlands Dyk). De første ligge yderst ved Havet. De andre ligge højere op paa Landet og have tilforn ligget ved Havet, men som nu er bleven opfyldt af det opskyllende Jord. Key-Diger. Herforuden er og et slags Diger som kaldes Key-Diger, hvilke opføres, naar et Havdige igiennembores for at anlægge en Sluse. Men ofte have Nordsøens Vande foraarsaget megen Skade, i sær 1354, da den i de store Vandflod som kaldes den store Mandranke skal have ødelagt 28 Landsbyer og Staden Venningstede med Mennisker (99) og Qvæg; siden 1634 og 1717 den 25 Decbr. Da havet oversvømmede alle Marsklandene i Slesvig og Holsten, borttog mangfoldige Huse, og druknede mande hundre Mennesker og Qvæg; i Aarene 1718, 1720 den 11 og 12 Sept. 1751, den 7 Oct. 1756 og i September 1776 voxte igien Søen overmaade høyt og paa mange Steder svømmede over og foraarsagede stor Skade, dog de tvende sidste Aar ikke saa meget som tilforn, endskiønt Indbyggerne bleve satte i enh stor Forfærdelse. De højeste liggende Marsklunde ere de paa Sylt, Føhr, og Dageböll, Fahretoft, endeel af Hvidingherred og Forlandene i Husum Amt. Om de ældre Oversvømmelser som have ødelagt det gamle Nordfriesland, skal handles ved Beskrivelsen over Landskabet Eydersted, hvori dette Land og dets Skiebne for sig selv skal beskrives. Sommer og Vinter Diger. I forrige Tider havde man kun Sommer-Diger, som kunde modstaae de Oversvømmelser, som Havet vilde foraarsage om Sommeren, men om Vintern, da Vandet stiger overmaade høyt i sær ved stærke Stormvinde, som først blæser af Sydvest, og derpaa pludselig ved Springfloder vende sig mod Nordvest, og foraarsage de største Vandfloder i Marsklandene, har man maatte være betænkt paa andre større og varigere **Vinter-Diger**, som ogsaa kan udholde Vandet om Vinterne. For at samle den Jord som Søen opkaster der, fæster man Halm ved Foden af Digerne ud i Søen, hvor den fastsætter den opkastede Jord, hvorved Landets Grændser med Tiden forøges.

Tang. Nordsøen opkaster ogsaa med vestlige Vinde meget Tang, som er meget nyttigt til at dæmpe Flyvesandet paa Dunerne, men som af Mangel paa Arbeydere hidindtil ikke meget er bleven anvendt hertil. Paa Sylt blande Indbyggerne Tangen iblant Møget, og giøde dermed

- Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning i Hertugdømmet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

deres Agere. Til at aflede Vandet fra Landet er Marsklandet igiennemskaaret med Grave og Kanaler.

Grave, Kanaler og Sluser. Kanalerne blive aarlig (100) rensede ved Mudderpramme, og andre dertil særdeles indrettede Maskiner, fra det Dynd og Sand, som render derind ved Søevandet uden for Diget og ved det ferske Vand som løber ned inden for Diget; det deri voxende Siv og Rør bliver og ved en Art Leer afskaaret. Fra disse Kanaler ledes Vandet ud i Nordsøen igiennem Sluserne, hvis Anlægning og Vedligeholdelse udfordre paa mange Steder store Bekostninger. Endeel af disse Sluser ere saaledes indrettede, at naar Ebben kommer gaaer det ferske Vand ud ad Søen. Og naar Floden kommer, lukker Søen selv Dørrerne til, at intet Saltvand kan trænge ind. Foruden disse er og Gravet, hvorfra Vandet ledes ved Rør eller anden større Vandledning, af Træ eller Steen under Digerne, og hvorigiennem Vandet ved en Fal-Dør efter Fornødenhed kan ledes ud eller ind. Disse kaldes Syle eller Siele, deraf ere og mange paa Geesten.

Floden Eyderen. De fornemste Floder i dette Hertugdomme ere Eyderen, som adskiller dette Hertugdomme fra Hertugdømmet Holsteen, den har sit Udspring i Hertugdømmet Holsteen ved Løndorp i Kirkesognet Barkau, gaaer igiennem Flemhus Sø, forbi det adelige Gods Schinkel, derpaa igiennem Rendsborgs gamle og nye Bye, hvor den bærer temmelig store Fartøyer, forbi Friderichsstad og Tønningen, og udgyder sig i Østersøen; hvor den kommer fra Flemhuder Sø, gjør den Grændseskiellet imellem Slesvig og Holsteen.

Levensaae. Levens Aae har sit Udspring nær ved det adelige Gods Warleberg, og gjør fra et Sted ikke langt fra dens Udspring til den Indløb i Kieler Havn, en Strækning af omtrent 1 ¼ Miil, Grændsen imellem Slesvig og Holsteen.

Treenen. Treenen som er noget smalere, opkommer en Fierdingvey østen for Oversøe udi Flensborg Amt, tager Brende-Aae til sig, og falder ved Friderichsstad igiennem Sluser i samme Hav. Nipsaae reyser sig en Miil fra Herregaarden Gram, deler sig i tvende Arme og gaaer igiennem (101) Ribe, hvor den forud tog mod de største Skibe, men nu er udyb, dog nogenledes seylbar. Skodborg Aae kommer fra Skov-Eggen i Odis Sogn en Miil fra Colding, gaaer forbi Herregaarden Skodborg i Jylland, og gjør ved sit Løb ni Mile tvers igiennem Landet Grændseskiellet imellem Nørre- og Sønderjylland, gaaer tet forbi Falslev Kirke i Jylland, og derfra udgyder sig i Vestehavet. Ligesom denne Flod gjør Grændseskiellet paa den Vestreside, saaledes gjør Colding Aae som kommer fra Nørrejylland, halvanden Fierdingvey førend den falder i en Havbugt ved det lille Belt, kaldet Coldingfør, Grændsen paa den østlige Side.

Fiorderne. Slien. Blant Fiordene er Slien den største, da den løber fem Mile midt ind i Landet fra Østersøen. Den har forud forskaffet Staden Slesvig megen Handel og Søefart, men bed Hansestædernes Misundelse blev Slie-Mundingen i Dronning MARGRETHES Tid tilstoppet med store Stene; den er meget rig paa Fisk. Den kaldes af mange Slienstrømmen, og ansees som en løbende Flod, da den dog ligesom Fiorden ved Flensborg og andensteds haver et stille Brakvand fra Havet, men synes som en Flod, fordi den er meget smal paa de fleste Steder, og derhos omgivet med lystige Skov-Egne. Ved Haderslev er og en Fiord af et par Mile mod det lille Belt, men saa flad at ikke kun smaae Fartøyer kunde komme til Byen. Aaer. Blant Aaerne, som her kaldes eine Aue, som ellers betyder en Eng, maa i sær merkes disse: Lohbek som ligger i Lohherred, og faaer neden for Brede Sogn dette Navn, efter at den

Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.

Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.

Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdømmet Slesvig

Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

tilforn fra Lygumkloster-Flekk til Brede er bleven kalder Bredeaa; Widaae, som faaer dette Navn neden for Tønder, den har sin Oprindelse af tvende Bekke hvoraf den ene udspringer ved Lygum-Kirke, den anden i Løyt-sogn ved Fladsteen, og kaldes ved deres Forening Røde-Aae, siden ved Bedsted Arnaae, derfra til Tødern Brede- og siden Vid-Aae, (102) Grønaae, udspringer ved Ensted Kirke i Lundtofterred. Syderaae, udspringer fra det lille Bierg Høiholtz i Felsted Sogn i Lundtofterred, foreener sig med Grølaae og falder derpaa i Widaae. Lekaee udspringer i Medelbye Sogn udi Kiærherred, og falder i Soholmsaae. Soholmsaae tager sit Udspring i Wiesherred udi Flensborg Amt, gjør Grændser mod Vesten imellem Tønder Amt og Landskabet Bredsted, kaldes ved Blumenkog og Kirkesognet Okholm Kongens Aae, gaaer igiennem den i Kirkesognet Okholm 1731 anlagte Kanal, og flader ved tvende Sluser i Vesterhavet. De fleste af disse Aae ere meget fiskerige. Om enhver i sær skal handles paa sit behørige Sted.

Ferske Søer og Vande. Af ferske og fiskerige Søer i Landet selv findes nogle temmelige store, saasom Wittensø i Amtet Hütten, Gotteskogsøe i Tønder Amt, Søegaardsøe og Graasteensøe ved Flensborg Fiord, Winderadsøe, Hostrupsøe, Bottschlottersøe, Hopterupdam, Bankeldam, Hadersleberdam, Heilsøe, og endeel andre som forekommer hver paa sit Sted.

Mangel paa fersk Vand. Da Marsklandene har stor Mangel paa fersk Vand, maae de overalt betiene sig af Regnvand, og Brakvand i Brøndene, hvoraf deres Spise, og i sær Øl, bliver meget usundt. Fra Øerne i Vesterhavet tilføres fersk Vand paa Tønder i Baade.

Bierge. Bierge, de høieste ere: Gassoebierg udi Kirkesognet Scherrebeck, Grønhøi i Sognet Weistrup, Langenbierg, i Kirkesognet Lej og Enge, Høkelbierg, i Kirkesognet Løit, Tyebierg ved Schovenstrup og Hügelbierg ved Adserballig paa Als, Trummelbierg, Nalsbierg, og Lobierg i Kirkesognet Hütten. Overalt findes endeel Gravhøie med hedenske Begravelser, hvoraf dog mange, i sær udi Angeln, ere ødelagte, da Indbyggerne overalt have søgt efter Stene til at opføre Steengierder om deres særskildte Marker. (103)

Metaller og Mineralier. Af Metaller og Mineralier finder man i dette Hertugdomme ligelidet som i Nørrejylland. Dog har man omkring ved Flensborg det nogle Guld- Sølv- og kobberhaltige Ertzer, hvoraf nogle afbrudte Stene og enkelte Stykker hist og her paa Marken ere fundne, saasom ved St. Johannis Sogn strax uden for den saa kaldte Holveg (Huulvey) og på Brarup Mark tre Miile fra Flensborg righaltige Ertzer med Blye og Guld (a).

(a) See danske Atlas Tom I p. 481.

Steenarter. Af Steenarter vides ingen mærkværdige uden den rødagtige Sandsteen, hvoraf den høye Klint paa Helgeland i Vesterhavet bestaaer, som er blandet med qvartsagtige Aarer, hvoraf Stenen er beqvem til at brænde Gips af og til Zirater i Grotter. Indbyggerne vide got at betiene sig af de store Kampestene som findes paa Marken, da de fleste Haandqværner paa Landet ere forsynede med Stene af denne Art.

Saltsyderie. I de tvende Kirkesogner Galmsbøl og Dagebøl i Tønder Amt paa den vestlige Side af dette Hertugdomme koges meget Salt, som sælges under Navn af frisisk Salt, og bruges der i Landet overalt til alle slags Kiøds, Fisks og Smørs Saltning og giver det lyneborgske Salt intet efter, hverken i Fiinhed, Farve eller Skarphed (b).

(b) Om dette Salts Tillavning og Forbedring kan efterses danske Atlas T. I. pag. 465.

- Cap. 1. Om Hertugdommen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdommet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdommet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdommet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

Det var særdeles at ønske at Indbyggerne maatte opmuntres til at sætte dette Saltkogerie, som er af saa stor en Vigtighed for Landet, i Stand igien, da det i lang Tid har meget aftaget.

Skove. Paa den østlige Side af dette Hertugdømme findes gode Skove, som meest tilhøre Kongen. De beste Skov-Egne ere i Haderslev, Aabenraa, Gottorfs og Husum Amter, i sær har Øen Ales megen (104) smuk Skov, som er plantet i Alleer. Paa de mellemste Hede-Egne falder vel nogen smaae Skov, særdeles Eegekrat, men voxe ikke høyt. Paa Landets vestre Side i Marsklandene findes ingen Skov; hverken til Bygnings-Tømmer eller Brænde. Der maae man mest betiene sig af Creaturernes Møg som sættes i Stakke og udskiæres til at brænde, samt lidet Tørv, paa den østlige Side derimod brændes baade Brænde og Tørv, og endeel Brænde føres til Kiøbenhavn og andre Steder. Til Skovenes Opelskelse er udgivet en høypriselig Forordning 1737 at enhver som vilde gifte sig skulde plante 10 Eege- og 15 Bøge-Træer, men som desværre lidet bliver efterkommet.

Tørv. Den Tørve-Jord som falder i Marsklandene under det gode Jordlag og ved Ebbe-Tid imellem Øerne og der faste Land samt paa den vestre Side af Øen Føhr, udgraves af fattige Folk 1, 2, 3 til 4 Alen under Sandet og Kley-Jorden, men beholder altid en svovlet og meget ubehagelig Lugt, hvor længe den end staaer i Luften, paa Gesten og Hederne findes megen Tørv og som efter nogle Aars Forløb groe til igien, blandt disse Moser der give megen Tørv og som efter nogle Aars Forløb groe til igien, blandt disse Moser er den saa kaldte Hohner Mose i Hohnerherred Gottorfs Amt noget nær den største. Denne Vild-Mose som er af Sand-Jord og en svampig Beskaffenhed, saa at den end ikke har nogen ret fast Grund, er paa kongelig Bekostning 1761 ved 600 Arbeidere bleven udtappet, og derefter deelt til 196 Colonister, som have faaet den til Beboelse.

Lyng. Paa disse Hede-Moser voxer og meget Lyng Græs som bruges til at brænde, til Koste og andet Brug; Ligeledes opkaster Østersøen i Høsten meget Tang. Paa Arrøe og adskillige Steder paa Als hente Indbyggerne dette Tang paa Vogne og bruge det til at giøde deres Agre.

Landets Frugtbarhed. Vi have oven for handlet om dette Hertugdømmes adskillige Beskaffenhed og Jord-Arter. Deraf kommer og dets lige saa forskiellige (105) Frugtbarhed. Marsklandene ere i sær overmaade frugtbare paa Hvede, Vinter- og Sommer-Byg, Rabsaat eller den vilde Roe, Havre, Erter og Bønner. I gode Aaringer kan Vinterbyggen, Hveden og Havren end og give over 30, ja henimod 60 Fold, og af en Kande vilde Roer kan igien indhøstes 12, 16 til 24 Tønder Frugter. Man lægger sig her meget efter denne slags Vext, og den er meget frugtbar, naar den ikke faaer stærk Frost i Foraaret eller for megen Regn i Høsten. Den saaes i Augusti Maaned udi en Jord som om Sommeren er fem til otte gange bleven pløyet, for at gjøre den mør til at modtage Sæden og at forhindre alt Ukrud ved St. Hans Dags Tider; naar de ere optagne af Jorden, udbredes Rabsaaten paa store og hvide Seyldugs Lerreder, og udterkes. Det er at beklage, at Indbyggerne ikke søge al den Fordeel som de kunde have af denne frugtbare Vext, naar de selv udpressede Olie deraf, i stedet for de nu sælge den til Hollænderne, som af den der udpressede Rabsaat-Olie have en anseelig Fordel. Efter Rabsaat-Høsten faaer man i det Land, hvor den tilforn har voxet, uden Giødning, Hvede eller Vinterbyg. Geestlandet er ikke saa frugtbart som Marsk. Dog er i sær den østlige Side af Hertugdømmet meget frugtbar paa alle Slags. I Angeln, saavelsom Dänischwald, Als, Sundevit, Ries- Haderslev- og Tyrstrup-Herred, findes de skiønneste og behageligste Egne, som give Rug, Sommerbyg, Havre, Boghvede, Erter, Vikker, Hør og alle

Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.

Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.

Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdømmet Slesvig

Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

slags Havefrugter i Mængder, noget Hør og Hamp; har skønne Græsgange og endel Tørvemoser. Det eneste som ikke vel kan komme frem gaaer midt igiennem Landet, er derimod langt mindre frugtbar, da paa mange Steder ikkun voxer lidet, dog saaes og høstes en Mængde Boghvede, Rug og Havre; og disse Steder dyrkes ved Colonierne. (106)

Græsning og Høeavling. I Marsklandene findes de fedeste og ypperligste Egne til Qvægavling, som tilsaaes med Kløver og andre rige Frøarter. Her findes og de fortreffeligste Heste, Øxen, Køer og Faar, som ikke alene ere meget federe, men endog meget større end de i andre Egne af Landet. Køerne give og meget mere Melk. En Marskkoe giver om Vinteren 4 til 6, men om Sommeren fra Maji Maaned til Jacobi Dag, naar den har god Græsning, 12 til 16, ja endog 18 til 20 Kander Melk. Her føres og aarlig mange tusende Heste og Øxen far Geesten og Jylland herhid, for at fedes, som f.eks. Friderichskog og ny Rutebøllkog aldrig brugte til Sædejord, men alene til Græsning, de anvendes ikke gierne til Høeavling, og det som i lang Tid brugt til Græsning, anvendes heller ikke gierne til Pløveland, da det immer bliver bedre, jo længere det har været anvendt til Qvægs Foering. I Geestlandet findes og meget god Græsning og Høeavling; Hederne giver god Græsning i sær udi Foraaret, det der voxende Lyng bruges til Strøelse i Staldene, samt om Sommernætter til Strøelse under Qvæget, naar det ligger paa Gaarden under aaben Himmel.

Havevexter, Hør og Humle. Man lægger sig overalt i dette Hertugdomme temmelig efter Havevexter og Frugttræer. Paa nogle Steder avles og endel Hør og Humle. I Eydersted har man begyndt med at anlægge Blomkaal, som ikke giver den Engelske noget efter. Høravlingen skulde meget forbedres, dersom man i stedet for Vand vandede den med Thaurøthe, hvorved den bliver graae og blød som Silke.

Qvægavling. Landet har ikke mindre god Qvægavling end Agerdyrkning. Slesvigerne købe mange Øxen og Heste fra Jylland, feder dem ved det ypperlige Kløvergræs, som for lang Tid siden er bleven saaet paa Femern, og derfra siden udbredt sig overalt. De sælges siden med megen Fordeel overalt i Rigerne, og føres i stort Antal udaf Riget, i sær udføres en stor Mængde Køer, da de ere de største, fedeste og rigeste paa Melk. (107)

Heste. Med Heste drives og stort Kiøbmandskab i sær fra Husum, hvorfra de udføres, saavelsom af fremmede Prangere hentes til de sachsiske, osterigste, hannoverske, brandenborgske og andre Lande, ja udskibes ogsaa undertiden fra Flensborg over Østersøen til store Herrers Brug for deres Statsvogne, i sær til Frankrige. Her findes og endel gode **Stutterier.** Agerdyrkningen drives med Heste, undtagen paa Colonierne, som driver dem med Øxen, og paa Øen Sylt med begge Dele.

Faar. Faarearten er baade paa Østerkanten og midt i Landets skarpe Egne god og riig paa Uld, men ikke meget stor, ikke heller er Ulden ret fiin, undtagen paa de Steder hvor man haver lagt sig efter den eyderstedske Faareynge og holdet den ved lige; thi den

Eyderstedske Uld er overalt berømt baade for sin Fiinhed og Længde. Af den forbruges noget til Fabrikerne i Friderichstad, men udføres dog langt mere baade til Holland, Hamborg og her til Kiøbenhavn. I Marsken gaae Faarene altid ude under aaben Himmel, og maae endog i den stærkeste Kulde selv søge deres Næring. Om Høsten bevares de omhyggelig for at græsse paa sumpige og vaade Steder; Disse tvende Midler holder man for de sikkerste til at bevare Faarene fra den paa Geesten som oftest grasserende Faaresyge, da Faarene her maa

- Cap. 1. Om Hertugdommen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdommet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning i Hertugdommet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdommet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

inddrives om Natten i Fællede af Frygt for Ulve som ikke lade sig see paa Marsken, og om Vinteren maa holdes i Stalde i Mangel af tilstrekkelig Foering.

Sviin. Paa Sviin lægger man mest Vind i Skovegnene, saa og ved Meyergaardene, hvor de fedes og enten slagtes eller drives levende til Elven at forhandles. **Ost og Smør.** Daa de have stor Overflødighed paa Melk, kiernes her meget Smør og giøres fortreffelig Ost, hvoraf de eyderstedske og tyrstrupske Oste ere de berømteste og mest velsmagende; Fra eydersteske og tyrstrupske Oste ere de berømteste og mest velsmagende; Fra Eydersted og Kappel udføres mange hundrede Tønder Smør og mange Skpd. Ost aarlig til Kiøbenhavn og andre Steder, som bringer mange Penge (108) ind i Landet, og forskafter det endeel Handel og Skibsfart. **Vildt.** Af Vildt findes det samme som overalt, nemlig: Adelhiorte, Raa- og Daadyr, samt Harer og paa visse Steder Vildsvin, skjønt de sidste ikke i nogen stor Mængde. De Skadelige Vilddyr ere særdeles Ræve, hvilke 1763 siges at have været saaledes rasende at de indbyrdes anfaldt og fortærede hverandre, og ikke heller skaanede Menneskene om de kunde naae dem. Ulvene, som ikke findes paa de danske Eylande, ere her paa det faste Land, særdeles i Hede-Egnen om Vinters Tid, farlige for Creaturet, og maa undertiden ved Klapjagt ødelægges eller fordrives.

Fugle. Tamme og vilde Fugle, saavel nyttige som skadelige, ere her de samme som i vore øvrige Provindser; i sær findes en Mængde Høns, Duer, Giæs, Ænder, Urhøns, og af vilde, Birkhøns, Snepper, Vildgiæs, Vildænder, samt mange Vand- og Søefugle i Vandene udi Markslandet, hvoraf Indbyggerne skyde en stor Deel, og deraf have deres Næring.

Fisk. Af Fisk fanges her en stor Mænge Lax, Helt, Karper, Karudser, Brasen, Gedder, Torsk, Kabliau, Makrel, store Fløndre, Kuller, Villinger, Krebs, Aal, og Hvidfisk som kaldes Kiddauen, samt i Damme mange Karper, Karudser, Brasen og anden Fisk; af Hummere fanges en Deel ved Helgeland og Sylt, og ved Aabenraa falder meget Fiskerie, i sær de saa kaldte Pælemuslinger som sætte sig fast ved Pælene i Søen, og der yngle. Ligeledes fanges udi Østersøen i sær ved Øerne Als og Arrøe mange Sælhunde.

Østersbanke. I Vesterhavet ved de Øer Nordmark og Südfall, men i sær ved den Øe Sylt ere store Østersbænke, som strekker sig paa nogle Steder en Fierdingvey, paa andre Steder en halv Fierdingvey i Længden, og ere af forskiellig Brede. De skal være anlagte af Kong KNUD den Store, som skal have ladet det første Lag bringe herhid fra Engelland omtrent 1020. De ligge sædvanlig 2 til 4 Alen under (109) Vandet i mange Lag sammenklyngede oven paa hverandre, og opfiskes ved et **Skrabejern**, som er langt, tungt of fladt Jern, forsynet med en rund opstaaende Bøyle, hvortil er bunden en sterk Garnpose; Dette Jern slæber bag efter en Baad, frem og tilbage paa Østersbænken, og ved sin Tyngde opskraber Østerserne som falde i Posen; naar den er fuld kastes de i Baaden. Heraf føres mange i Skibe til Kiøbenhavn og andre Steder. I Majii og Junii Maaneder sætter Østers deres Leeg, og da due de aldeles ikke til at spise. Foruden disse naturlige Producter og Næringsveye lægger man sig og i sær udi Markslandet meget efter **Bieavlingen**; samme beforders og meget paa Herderne ved Lynggræsset, af hvis Blomster en stor Mængde Bier nære sig.

Indbyggernes Caract og Sæder. Indbyggerne bestaa af Nedersachser, Danske eller Jyder og Friser, samt Hollænder i Friderichstad, og Brabanderne paa Norstrand. De ere stærk arbeidsomme, vittige og vindskibelige, beqvemme til Søefart og Handel, samt lægge meget Vind paa Agerdyrkning, endskiønt de ikke alle Steder kan lade deres indgroede Fordomme

Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.

Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.

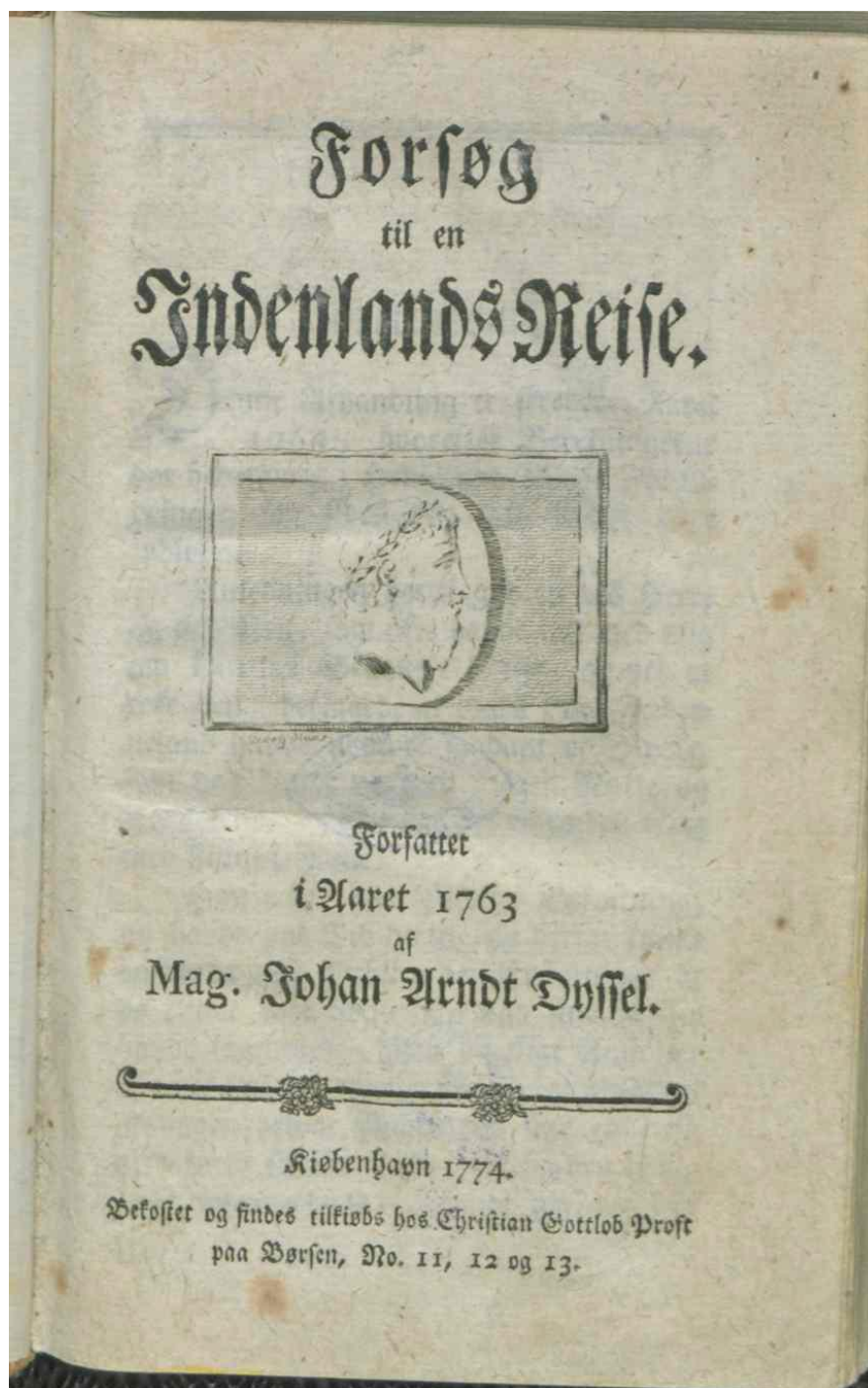
Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdømmet Slesvig

Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

fare. De slesvigske Fruentimmer see røde, hvide og godt ud, ere meget flittige, vindskebelige, muntre og belevne, lægge sig meget efter at væve og kniple, samt ere flittige i Huusholdningen. De slesvigske Bønder staae sig gemeenlig meget vel, ere langt fermere og vindskebeligere end andre i Landet. Deres Huse ere indrettede langvarigere, større og bekvemmeligere end de andre danske Bønders, da Landet har mange smaae Teglbrænderier, som vedligeholdes med gandske liden Bekostning, og give ved hver Brænding 5 til 6000 Steen. Det der gjør den slesvigske Bonde saa lykkelig, er at de fleste ere Selveyere og frie for Vorned-Rettighed, hvortil endnu kommer den ypperlige Indretning med Fællesskabets Ophøvelse efter vor allernaadigste Konges derom i Aaret 1765 udgivne priselige Anordninger, samt de (110) Hovmarkernes Bortsælgelse 1765 ved de mange kongelige Kammergodser mod aarlige Afgifter, samt ved den i Aaret 1768 allernaadigst oprettede Landcommission. Den ældste Søn betræder Faderens Sted om han vil, eller den næst ældste, de øvrige begive sig enten til Søes i hollandsk og engelsk Tieneste, eller til Fabrikker og Haandverker. Nu aabnes en ønskelig Vey for de kiekke Slesvigere ved Hvalfiske- og Grønlandsfarten, hvortil de før gik ud i stor Mængde til Holland. De slesvigske Bønder ere ikke meget hengivne til Drik og Spil, men deres største Feyl er den overmaade Trettekiehder for Sager af ringe Betydenhed. Flittighed derimod blomstrer overalt hos den slesvigske Bonde. Til Beviis herpaa ville vi anføre hvad den snilde Magister Johan Arndt Dyssel herom melder i hans Forsøg til en indenlands Reise Side 72. (se foto)

”Saasnart det mørknes og Lampen tændes, sætter hver Tienestekarl sig til et vist Arbeide. De snoer Geimer eller Halmrebe for tilstundende Tækketid; de hugger og snitter smaat Træarbejde, Rivehoveder, Spadekaste, Vognkieppe, Stavertræer til Hestetøyet, og fletter Puder af Siv til Krandsene, som lægges under Hestedrættet; thi af de smaae elendige Seeler som Siellandsfarer og Loliker bruge, vide de ikke at sige. Til ret Arbeide er ufeylbar det jydske og holsteenske Hestetøj det fordeelagtigste, da en Hest deri har sin fulde Styrke at trekke med hele Kroppen, og kan aldrig blive brudt paa Bringen. Videre snoer de af Svinebørster, Heste- og Koehaar alle de Reeb, som bruges til at kiøre i, samt Hestetømmer og Haarsvøber; dette og meget mere, er virkelig i alle Huse deres Aften-Arbeide om Vinteren.” I Marsklandene ere Vaanhusene anlagte paa de af Indbyggerne opkastede Høye, som paa nogle Steder kaldes Warsen, indrettede (111) paa frisisk Maade, hvilende paa 4, 6 eller 8 Bielker med et høyt Tag, tækket med Rør eller Straae. Den er indrettet baade til Bolig, Sædens Bevaring og Qvægfieringen, da der under et Tag findes Storhuus, Stalf og Lade. Ved mange af disse Huse findes ogsaa andre Tilbygninger, med blot et Bager- og Bryghuus.

- Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdømmet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

Indbyggernes Antal. Dette Hertugdømme er temmelig folkerigt, og beløber sin omtrent til 277000 Mennesker. Indvaanerne og Undersaatterne ere, foruden den høye Øvrighed og Krigsstanden, Prælaten og Provsten ved det adelige St. Johannis Frøkenkloster i Slesvig, de adelige Familier, Over- og Under-Amtsbetienterne, Borgere, Landmænd, Huusmænd og Bønder. Imellem Huusmændene og Bønderne i dette Hertugdømme er en særdeles Forskiel,

63

- Cap. 1. Om Hertugdommen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdommet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdommet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdommet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

ligesom og Forpagterne af de kongelige, fyrstelige og adelige Godser ere igien forskiellig fra disse.

Huusmændene boe i Marsklandene og paa Femern, have adskillige Friheder og Fordele frem for Bønderne, og fuld Eyendoms rettighed til deres Gaarde og Jorder. Bønderne, og fuld Eyendoms Rettighed til deres gaarde og Jorder. Bønderne boe paa Geesten og ere igien forskiellige. De saa kaldede **Bonden** (Selveyere) ere de som eye deres Gaarde og Jorder med fuld Eyendoms Rettighed. Herefter følge Fæstebønderne eller **Lansten** som have deres Godser til Fæste enten af Kongen eller Hertugerne af Augustenborg eller Glyksborg, eller Greven af Reventlau eller andre Besiddere af adelige Godser, Klostere eller Kirker.

De til Bondernes og Lansternes Gaarde hørende Jorder kaldes i adskillige Egne Vohler, Hüser eller ogsaa Staven, og deres Besiddere kaldes Vohlsfolk, Hüsener og Stavener. Nogle Bonder og Lansten have hele, andre halve, og andre derimod kun en fjerde eller siette Deel Hüser, ja ofte mindre. Foruden Bonden og Lansten ere og iblant Bønderne nogle som kaldes **Käthner**, som have en Kathe eller et Huus med en Kaalhauge, hvortil of lidet Land eller en (112) Koppel, det er, et omgierdet stykke Land, til Græsning; Disse svare en vis Afgift eller og maae forrette visse Pligts-Arbeider. Derpaa følge Inderster, som boe til Leye hos andre Bønder. I nogle Steder kaldes ogsaa de som bygge deres Huse paa Bønder- eller Præste-Grunde, og ikke svare nogen anden Afgift til Landets høye Øvrighed end blot Forbøns- eller Skyts-Pegne (Verbietungs- oder Schutzgeld) Inderster, og Bønder eller Præste-Käthner.

Indvaanerne Amterne og Landskaberne ere overalt frit Folk for deres Personer. Paa mange adelige Godser findes Vornede, hvilke høre til Godset tillige med deres Jordgrund, og ikke uden Frihedsbrev maa reise bort fra Godset. Disse bestaae af Vohlsfolk eller Hüsener, Käthner og Inderster. Paa nogle adelige Godser ere altsaa Vohlfolk, Käthner og Lanster, som ere for deres Personer og Familier frie Folk, men paa andre ere de Vornede; derimod findes ingen Bonden paa de adelige Godser, undtagen paa Langenvormerk, Rønhof, Maybøllgaard, Kekenisgaard og Gammelgaard paa Als, som i fordom Tid har hørt til Amtet Sønderborg.

Manufacturer og Fabriker. Da i dette Hertugdomme findes mange Faar og megen god og fiin Uld, kunde her med megen Fordeel anlægges en lagt større Mængde Manufacturer og Fabriker end hidintil findes. Dog findes her foruden de grove Uldvæverier paa Landet, hvor der væves en temmelig Mængde Vadmæl og sribede Tøyer, samt endeel Hattemagerier og meget, endskiønt ikke fiint Lerred, endeel andre Manufacturer og Fabriker; saaledes forfærdiges smukke uldene Stoffer og Strømper i Husum, Uldene- og Silketøyer i Friderichstad. I Slesvig er en Traad- og Linned-Fabrike. I Husum er anlagt 1767 en Glands-Kattun- og en lybsk Lerred samt Traad-Fabrik. De tønderske Kniplinger ere berømte og sælges i Mængde udenlands. Her forfærdiges og mange Randers Handsker. Ved Flensborg og i Aschessel, (113) ikke langt fra Hütten, ere Papirsmøller, i Friderichsstad og ved Gardingen ere Oliemøller, og ikke langt fra Fensborg Havbugt er en Kobbermølle. I Slesvig er en Fayancefabrik og i Flensborg to Sukkersyderier. Paa den østlige Side og midt i Landet brændes mange Tag- og Muursteen, hvoraf endog udføres mange Skibsladninger. Paa den Vestlige Side brændes endeel Klak af Muskel- og Østersskaller, som agtes for meget sterk. Handel og Skibsfart. Dette Hertugdom igger meget beqvem til Skibsfart og Handling, da det ligger baade til Øster- og Vestersøen, hvorover drives en temmelig stor Handel og Seylads. Herfra udføres fornemmelig megen Rug, som holdes for den beste Art, og bliver desuden

- Cap. 1. Om Hertugdommen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdommet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdommet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdommet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

meget begierlig eftersøgt, fordi Slesvigerne gemeenlig tørrer den, da den i lang Tid kan holde sig; dernæst Hvede, Byg, Rapsaat, Havre, Boghvede, mange slags Gryn, Vikker, Erter og nogle Havefrugter, Øxen, Stude, Kæer, Heste og en stor Mængde Smør, Ost, Uld og Fisk, legeledes en Deel uldene Vahrer, Hatte, Kniplinger, Handsker, uægte Porcelain, Muur- og Tagstene, samt Kalk. Derimod indføres fornemmelig Viin og Brændevin fra Frankrige, fransk, portugisisk og spansk Salt, samt engelsk Salt fra Liverpool; Hør, Hamp og Bygnings-Tømmer, samt Brænde fra Riga, Norge og Pommern. Alle disse Vahre hente Indbyggerne selv fra første Haand med deres Skibe. Nogle Kryderier faae de fra Holland, mange ostindiske Vahre fra Kiøbenhavn, ligesom og de Vahre, som komme fra de vestindiske Eylande. Fra Tydskland indføres megen brunsvigsk og gardelebsk Humle, og endeel andre tydske Vahre til Lands. Fra endeel Kiøbstæder, saasom Apenrade, Flensborg, Husum, Ekernførde ec. udredes aarlig nogle Slibe til Hvalfiske- og Sælhunde-Fangsten. De Kiøbstæder Flensborg, Apenrade, Ekernførde og Sønderborg have i sær de fleste og største Skibe, som deels fare for deres egen Regning, deels fragtes (114) bort til Portugal, den middellandske Søe, Island, Finmarken og Grønland, deels til inderigst Stæder. I Almindelighed drives Handelen og Skibsfarten med store, middelmaadige og smaa Skibe temmelig sterk i dette Hertugdømmes Søestæder.

Latinske Skoler. Til Studeringers Forfremmelse ere 11 latinske Skoler, nemlig: i Slesvig, Flensborg, Husum, Hadesleb, Tøndern, Sønderborg, Ekernførde, Friderichsstad, Tønningen, Gardingen og i Bredsted. I Slesvig, Hadesleben, Flensborg, og Tønningen ere Bogtrykkerier, og i Flensborg den Kortiske Boghandling. Ikke alene Kiøbstæderne, men endog smaae Stæder og Landsbyer, ere vel forsynede med Skoler, da Bønderne lade deres Børn firuden Dansk og Tydsk lære vel at skrive og regne, og i Stæderne underviser Regnemesterne tillige i nogen Tegning og Landmaaling.

Stads- og Landphysici. I Slesvig, Haderleben, Apenrade, Ekernførde, Husum, Tøndern, Eydersted, samt paa Als og Femern ere Stads- og Landphysici, som besøger de Syge i Amterne og Landskaberne. I Flensborg er anlagt en Jordemoderskole, og overalt paa Landet fordeelt et tilstrækkeligt Antal Jordemødre.

De ridende og agende Poster. Til Brevvexlings Befordring er anlagt de ridende og agende Poster. Den ridende Post afgaaer fra Kiøbenhavn om Tirsdagen og Løverdagen over Hadersleben, Hertugdømmerne Slesvig og Holsteen igiennem til Hamborg, og hver Tirsdag og Fredag fra Hamborg tilbage til Kiøbenhavn. Den agende Hamborger Post kommer hver Løverdag Aften fra Kiøbenhavn, og ankommer Onsdag eller Torsdag til Kiøbenhavn. Foruden disse er den slesvig-holsteenske agende Post, som afgaaer hver Onsdag og Løverdag fra Hamborg igiennem Altona, Pinneberg, Elmshorn, Itzehoe, Remmels, Rendsborg, Slesvig, Flensborg og Apenrade til Hadesleben, (115) og afgaaer fra denne Bye igien Torsdag og Søndag. Foruden disse Poster kan Reisende og betiene sig af Extraposter. 1753 er anlagt en jydske agende Ost, som farer hver tiende Dag imellem Hadersleben og Aalborg.

Maal og Vegt. Efter en allenaadigst kongelig Forordning af 2 Maji 1768 er Maal og Vegt i Hertugdømmerne Slesvig paa følgende Maal bleven indrettet: til Kornmaal maale alene bruges der siellanske Maal Tønden nemlig inddeelt til otte Skiepper, Skieppen til fire Fierdingkar, Fierdingkarret til to Ottinger, Ottingen til Halvottinger, og den hele Tønde til 5½ Cubic-Fod eller 7776 Cubic-Tømmer. Herforuden er og ved Forordningen af 6 Maji 1769

- Cap. 1. Om Hertugdømmen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdømmet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdømmet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdømmet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed

tilladt at udmaale Gryn og andre Vahre med Fierding-Ottinger eller 32 Delen af en Skieppe, og Halvfierding-Ottinger eller 64 Delen af en Skieppe. Disse sidste Maal kaldes Maatz og halbe Maatz. I henseende til Viin og Brændeviin skal det hamborgiske Maal bruges saa et et Oxehoved holder sex Anker, og en Ahme fire Anker; en Tønde Øl skal holde 32 Stove eller 64 Kander, altsaa 128 Qvarter efter Hamborger Maal. Alle Victualier, Fedevahre of Specerier, alle Kramvahre, som Sølv, Guld og Sølvkniplinger, Posemyntmager-Arbeide ec. skal veyes efter den lybske Vegt, saa at et Slippund holder 20 Lispund eller 280 Pund, et Centner 8 Lispund eller 112 Pund, et Lispund 14 Pund, et Pund 16 Untzer eller 32 Lod, et Lod 4 Qvintin, et Qvintin 4 Ort, og Skaale- samt Bismer-Pund af lige Vegt. Herfra undtages dog massiv Sølv og Pund, som skal veyes med Cølns Vegt; men Apotheker-Vahre og Medicamenter med den sædvanlige Apotheker-Vegt, alle Alne-Vahre maales med den hamborgiske Alen.

Demater og Pluge. Markjorderne udi Marsken regnes efter Demater, ligesom paa Geesten eller Heitschesseln, paa andre Steder efter Tønder, ja vel endog efter Mark Guld og Sølv. En Denat indeholder i de Landskaber (116) Eydersted og Nordstrand 216 Roder i Længden og en Rode i Breden; en Rode er 8 gamle frisiske Alne eller 16 Fod. I Amtet Tøndern er en Demat 180 Roder lang og eb Rode brev; en Rode er 9 Alen eller 18 Fod. Eftersom en Rode i Eydersted og Nordstrand er kun 8 Alen og i Amtet Tøndern 9 Alen: sa er en tønderisk Demat efter sit gandske Indhold i Længden og Breden 11 13/16 Qvadrat Roder større, efter gammelt frisisk eller nordstrandisk Maal, end en eyderstedsk eller nordstrandisk Demat. En Demat udgjør omtrent saa meget som en Mand kan med en stor Lee afmeye paa en Dag. Dematernes Antal paa en Ploug Land er meget forskiellig efter Jordens Godhed. I nogle Egne beregnes 60 Demater, men i andre deels 40, deels 70, 80 til 100 Demater paa en saa kaldet Ploug. Derimod inddeles en Heitschessel i 6 Schipen, en Tønde i 8 Schipen, eb Schip 24, men paa nohle Steder i 40 Qvadratoder, og en Rode i 16 Fod. Alle Skatter og Paalæg lignes og betales efter Plouge, men de octroyerede Koge indrette deres Skatter og Paalæg efter Demater. En Ploug regnes af Hr. Dyssel i hans indenlanske Reise S. 136 o. f. for 10 Ottinger og hver Otting 1617 Roder, hver Rode til 100 Qvadrat Alen, og altsaa 161700 Qvadrat Alen Sædeland til hver Rode, hvilket Sædeland tillige med Græsningen og Høebonden han i alt regner til 2 Tønder Hartkorn, saa at en Åloug bestaaer af 20 Tønder Hartkorn.

- Cap. 1. Om Hertugdommen Slesvigs ældre og nyere Beskaffenhed og Tilstand i Almindelighed.
- Cap. 2. Om Hertugdommet Slesvigs ældste Beboere, samt dets Fornemste politisk Tildragelser.
- Cap. 3. Om Kirkehistorien, samt den gamle og nye Kirkeforfatning I Hertugdommet Slesvig
- Cap. 4. Om Hertugdommet Slesvigs naturlige og oeconomisk Beskaffenhed